

e- ISSN
2717-6363

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

Volume: 11 Issue: 2 Year: April 2021

Editor: Prof. Dr. M. Yavuz ERLER

11/2/April 2021

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

11/2, April - Nisan 2021
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Near East Historical Review (NEHR) uluslararası bir hakemli dergidir. NEHR özgün çalışmaları kabul edip, hakem sürecinden sonra yayımlar. Yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan NEHR'in yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Near East Historical Review (NEHR) is an International peer-reviewed journal. NEHR accepts original works and publishes them after the referee process. NEHR started its' publishing life in August 2011 under the name of "**Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**". In the first nine years, the issue of 17 was published without any failure. As of 2020, it has decided to continue its' publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The languages of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, are either Turkish or English.

Indexes and Databases

Acar Index, ASI, ASOS, EuroPub, GENAMICS, I20R, ISI, SIS, Türk Eğitim Endeksi, SSRN, Academia, Google Scholar.

11/2, April - Nisan 2021

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Editor / Editör

Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)

Editorial Board / Yayın Kurulu

Abidin TEMİZER (Assoc. Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Dušan MLACOVİĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

İbrahim SERBESTOĞLU (Assoc. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)

Karoline RÖRIG (Justus - Liebig-Giessen University, Germany)

Marijan PREMOVIĆ (Assoc. Prof. Ph.D.; Montenegro University, Montenegro)

Metin AYIŞIĞI (Prof. Ph.D.; Beykent University, Turkey)

Nalan TURNA (Assoc. Prof. Ph.D., Yıldız Technical University, Turkey)

Nuray KESKİN (Prof. Ph.D., Ondokuz Mayıs University, Turkey)

Referee Board / Hakem Kurulu

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Alpaslan DEMİR (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Turkey)

Athina VITOPOULOU (Asst. Prof. Ph.D.; Aegean University, Greece)

Ayşe KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Turkish National Defense University, Turkey)

Christoph K. NEUMANN (Prof. Ph.D.; Münih Ludwig Maximilian University, Germany)

Dimitris MICHALOPOULOS (Prof. Ph.D.; People University, Greece)

Dušan MLACOVİĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ekrem ČAUŠEVIĆ (Prof. Ph.D.; Zagreb University, Croatia)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)

Jasmina S. CIRIC, (Dr.; University of Belgrade -Serbia)

John D. TREADWAY (Prof. Ph.D.; Richmond University, USA)

Levent KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Ankara University, Turkey)

Mehmet İNBAŞI (Prof. Ph.D.; Erciyes University, Turkey)

Metin AYIŞIĞI (Prof. Ph.D.; Beykent University, Turkey)

Mucize ÜNLÜ (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)

Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Assoc. Prof. Ph.D.; Marmara University, Turkey)

Samuel (Sam) WHITE (Assoc. Prof. Ph.D.; Ohio Devlet University, U.S.A.)

Sauro GELICHI (Assoc. Prof. Ph.D.; Ca'Foscari Venezia University, Italy)

Sevilay ÖZER (Assoc. Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)

Sezai BALCI (Prof. Ph.D.; Giresun University, Turkey)
Suraiya FAROQHI (Prof. Ph.D.; Ibn Haldun University, Turkey)
Turan AÇIK (Assoc. Prof. Ph.D.; Aksaray University, Turkey)
Vasilis KOLONAS (Prof. Ph.D. Thessaly University, Greece)
Vehbi İMAMOĞLU (Assoc. Prof. Ph.D. Sinop University, Turkey)
Vygantas VAREIKIS (Prof. Ph.D.; Klaipeda University, Lithuania)
Walter ANDREWS (Prof. Ph.D.; Washington University, U.S.A.)
Yasemin DEMİRCAN (Prof. Dh.D., Gazi University, Turkey)
Zafer GÖLEN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)
Zübeyde G. YAĞCI (Assoc. Prof. Ph.D.; Balıkesir University, Turkey)

Referees of this Issue / Bu Sayının Hakemleri

Abidin TEMİZER (Assoc. Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)
Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)
Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)
İbrahim SERBESTOĞLU (Assoc. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)
M. Fatih SANSAR (Ph.D.; Çukurova University, Turkey)
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Assoc. Prof. Ph.D.; Marmara University, Turkey)
Özkan Özer KESKİN (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)
Tuğrul ÖZCAN (Assoc. Prof. Ph.D.; Ordu University, Turkey)
Yunus İNCE (Assoc. Prof. Ph.D.; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi University, Turkey)
Zübeyde G. YAĞCI (Assoc. Prof. Ph.D.; Balıkesir University, Turkey)

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

Hacer Topaktaş Üstüner 1 - 18

Babialı'nın Tayinat Uygulamalarında Avusturya Elçileri (18. Yüzyıl)

Austrian envoys in the Ottoman Porte's tayinat practices (18th Century)

Meryem Kaçan Erdoğan 19 - 39

İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi: Memuriyeti, Vakfı Ve Muhallefâtı

Izmit Timber Custodian Osman Effendi: His Tenure, His Waqf and His Mukhallafat

Cem Görür 41 - 55

Sultan III. Mustafa'nın Yazlık Göçleri

Summer Migrations of Sultan Mustafa III

Book Review / Kitap İncelemesi

Serkan Alpaslan 57 - 66

“Kitap İncelemesi: Nureddin Ferruh Alkend – *Ahrar Fırkası Ve II. Meşrutiyet Anıları*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2017, ISBN 978-605-5160-66-1, SS. 135.”,

11/2, April – Nisan 2021

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

From Editor

Near East Historical Review (NEHR) is an International refereed journal. NEHR started its publishing life in August 2011 under the name **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**. In the first nine years, the issue of 17 was published without interruption. As of 2020, it has decided to continue its publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The language of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, is Turkish and English. In this issue of Near East Historical Review, it presents 3 different articles and 1 book review to the discretion of scientists. Thanks to Cem Görür, Hacer Topaktaş Üstüner, Meryem Kaçan Erdoğan and Serkut Alparslan who contributed with their articles in this issue. We would like to express our gratitude to our referees who carefully evaluated the articles. Dear scientists, we expect your support in our new issue.

Best regards.

Prof. Mehmet Yavuz ERLER, Ph.D.
Editor

Editörden

Uluslararası bir hakemli dergi olan **Near East Historical Review (NEHR)**, yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan dergimizin dili Türkçe ve İngilizce'dir. Near East Historical Review 11. cilt 2. sayısında 3 farklı makaleyi ve 1 kitap incelemesini okurlarına sunuyor. Bu sayıda yazılarıyla katkı sağlayan Cem Görür, Hacer Topaktaş Üstüner, Meryem Kaçan Erdoğan ve Serkut Alparslan'a teşekkür ederiz. Makaleleri titizlikle değerlendiren hakem hocalarımıza şükranlarımızı sunarız. Yeni sayımızda siz değerli bilim insanlarının desteklerini bekleriz.

Saygılarımızla.

Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER
Editör

BABIALI'NİN TAYİNAT UYGULAMALARINDA AVUSTURYA ELÇİLERİ (18. YÜZYIL)

Austrian envoys in the Ottoman Porte's tayinat practices (18th Century)

Hacer Topaktaş Üstüner

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiye
e-mail: hacer.topaktas@istanbul.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6292-5282

Near East Historical Review

11/2, April / Nisan 2021
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 02.03.2021
Accepted Date - Kabul Tarihi : 05.04.2021
Pages - Sayfa : 1 - 18

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.49773>

Citation - Atıf : Hacer Topaktaş Üstüner, “Babıali'nin Tayinat Uygulamalarında Avusturya Elçileri (18. Yüzyıl)”, *Near East Historical Review*, 11/2, April, 2021, pp. 1 - 18

BABIALI'NİN TAYINAT UYGULAMALARINDA AVUSTURYA ELÇİLERİ (18. YÜZYIL)*

Austrian envoys in the Ottoman Porte's tayinat practices (18th Century)

Hacer Topaktaş Üstüner

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiye
e-mail: hacer.topaktas@istanbul.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6292-5282

Öz

Osmanlı diplomasisinde tayinat sistemi, belirli kaideler üzere yabancı elçilerin günlük masraflarının devlet hazinesinden karşılanması ve buna mukabil diğer devletlere gönderilen Osmanlı elçilerinin masraflarının da ev sahibi devlet tarafından karşılanması usulüdür. Bu usul Avrupalı elçiler için 1794'te uygulamanın kaldırılışına dek sürmüştür. Osmanlı Devleti'ne gönderilen Avusturya elçilerinin de masrafları Babialı tarafından karşılanmıştır. 18. yüzyılda bu elçilerin önde gelenleri Leopold Talmann (1703-1713), Ludwig von Talmann (1728-1737), Heinrich Freicherr von Penckler (1740?-1755 ve 1761-1766) ve Peter Freiherr von Herbert-Rathkeal (1779-1788 ve 1792-1802)'dir. Avusturya ile siyasi ilişkilerin tayinatlara nasıl yansıdığı, Babialı'nın her bir elçi için başvurduğu uygulamaları hangi parametrelere göre belirlediği ve bazı durumlarda niçin kaide dışına çıktığının soruları bu makale dahilinde incelenmektedir. 18. yüzyılda Avusturya ile yaşanan savaşlar ve diplomatik ilişkiler göz önüne alındığında Babialı'nın tayinatları belirleme konusunda belirli politik gelişmeleri ve kadim uygulamaları hep birlikte değerlendirdiği söylenebilir. Avusturya elçilerinin tayinatları üzerine toplu bir incelemeyi içeren ilk çalışma olarak bu makalenin amacı, Osmanlı kaynakları ışığında Avusturya elçilerine verilen tayinatları, ikili ilişkiler ve uluslararası gelişmeler çerçevesinde bir değerlendirmeye tabi tutarak yeni tespitler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Avusturya, Habsburglar, Osmanlı Devleti, tayinat, elçi, diplomasi

Abstract

In the Ottoman diplomacy, "the tayinat" system is the practice of meeting the daily expenses of foreign envoys/ambassadors from the state treasury and the payment of the expenses of the Ottoman envoys sent to other states by the host state within the framework of certain rules. This system lasted for the European envoys until the abolition of the practice in 1794. The expenses of the Austrian envoys sent to the Ottoman Empire were also covered by the Porte. In the 18th century, the prominent of these envoys were Leopold Talmann (1703-1713), Ludwig von Talmann (1728-1737), Heinrich Freicherr von Penckler (1740?-1755 and 1761-1766) and Peter Freiherr von Herbert-Rathkeal (1779-1788 and 1792-1802). This article examines how the political relations between the Ottomans and the Austrian Habsburgs were reflected in the tayinat. In addition, the questions by which parameters the Porte determines the tayinat practices for each envoy and why it goes beyond the rule in some cases are analyzed within this article. Considering the wars and diplomatic relations with the Habsburg Monarchy in the 18th century, it can be said that the Porte evaluates certain political developments and ancient practices altogether in determining tayinats. The purpose of this article, as the first study that includes a collective research on this subject, is to present new ascertainments by subjecting the tayinats given to the Austrian envoys in the light of Ottoman sources, within the framework of bilateral relations and international developments.

Keywords: the Austrian Habsburgs, Austria, the Ottoman Empire, tayinat, allowance, stipend, envoy, diplomacy

* Bu makale *International Symposium on Contacts of the Ottoman Empire with the World, Ottoman-Hungarian-Habsburg Contacts and Suleiman the Magnificent*, (23-27 Kasım 2016, Budapest)'de sunulan "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Gelen Habsburg/Avusturya Elçilerine Verilen Tayinatlar Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı bildirinin geliştirilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

Hacer Topaktaş Üstüner, Türkiye Bilimler Akademisi, Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanları Ödülleri Programı tarafından desteklenmektedir (TÜBA-GEBİP - 2017/35).

Giriş

Osmanlı Devleti'nde mevcut tayinat usulü, pek çok bürokratik yapıda uygulanmış bir sistemdir. Bir yerden bir yere görevlendirilen bürokratlara, belirli kurallar çerçevesinde günlük bazı masraf ödemeleri yapılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı diplomasisinde tayinat gerek Osmanlı elçilerine gerekse yabancı elçilere verilen günlük harcamalar bağlamında uygulanmıştır. III. Selim'in (1789-1807) Avrupa devletleriyle olan diplomatik uygulamalara geçiş yaptığı ve tayinat usulünü kaldırdığı 1794 yılına kadar tatbik edilmiştir. Diplomatik uygulamalarda tayinat sistemi İstanbul'a gelen yabancı elçilerin günlük masraflarının belirli bir süre için ve belirli kaideler üzere Osmanlı bütçesinden ödenmesi ve yurtdışına giden Osmanlı elçilerinin masraflarının da bilmukabele belirli kurallar çerçevesinde ev sahibi devlet tarafından karşılanması üzerine kurulmuştur. Bu usule göre Osmanlı Devleti'ne gönderilen yabancı elçilerin günlük yiyecek içecek, ulaşım ve bazılarının kira ve hatta mefruşat gibi masrafları 1794'te uygulamanın kaldırılışına dek Osmanlı hazinesinden ödenmiştir.

Osmanlı diplomasisi üzerine kaleme alınmış belli başlı mevcut çalışmalar, tayinat uygulaması üzerine bazı bilgileri içermektedir.¹ Bu doğrultuda tayinat uygulamasının işleyişi, bazı ülkelerin elçilerine belirli dönemlerde tayinatların ne usulde verildiğine dair daha önceden kaleme alınan ve Osmanlı diplomasisinde tayinat uygulamaları ile ilgili genel bir değerlendirmeyi içeren birkaç çalışma mevcuttur.² Ancak tayinat uygulamalarının Avusturya ile olan boyutunun incelendiği bir çalışma henüz ortaya konulmamıştır. Bu noktada makalenin amacı İstanbul'a gelen Avusturya elçilerine verilen tayinatların nasıl bir sistem içerisinde yürütüldüğünü, elçilere neye binaen ne kadar tayinat ödemesinin yapıldığını, diğer ülke elçilerine kıyasen Avusturya elçilerinin tayinat miktarlarının durumunu "seçilen bazı Nemçe elçileri" üzerinden analize tabi tutmaktadır. Bunun yanında çalışmada tayinat sisteminin 1699 Karlofça Antlaşması'ndan başlayarak 1794 yılında ilgasına dek geçen süreye odaklanmak suretiyle tayinat uygulamasının son yüzyılında sistemin hangi yapısal özellikler taşıdığı ve pratikte hangi sorunlarla karşılaştığı örneklerle ortaya koyma hedefindedir. Diğer yandan Osmanlı diplomasisinin temel özelliklerine bakmak suretiyle tayinat ödeme mantığı, XVIII. yüzyılda meydana gelen önemli siyasî ve uluslararası olayların elçilere verilen tayinatlar üzerinde ne derece etkili olduğu da incelemeye tabi tutulmaktadır.

1. 18. Yüzyılda Osmanlı Diplomasisinin Yapısı ve Reformlar

Erken dönemlerde Osmanlı diplomasisi Avrupa devletlerinde yürütülen diplomasiye nazaran bazı farklılıklar taşır. Genel itibariyle 1793 yılı, Sultan III. Selim'in Osmanlı diplomasisi alanında gerçekleştirdiği reformlar bakımından yapısal olarak Osmanlı diplomasisini iki ana evreye ayırmaktadır. Bu çerçevede diğer devletlerin başkentlerinde Avrupalı devletlerin aksine Osmanlı mukim elçiliklerinin bulunmaması, 1793 yılı itibariyle diplomaside müttekabiliyet

¹ Osmanlı diplomasisi üzerine belli başlı çalışmalar olarak bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, yay. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2003, s. 423-489; A. Nuri Yurdusev, (ed) *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional*, Palgrave Macmillan, New York 2004; İbrahim Yıldırım, *Osmanlı Devleti'nde Elçi Kabulleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014; Güzin Özen Yılmaz, *Elçiye Zeval Olmaz, 16.-18. Yüzyıllarda Osmanlı'da Yabancı Elçiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014; Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

² Hacer Topaktaş, "Osmanlı Diplomasisinde "Tayinat" Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2015, s. 31-49. Aynı yazar, "Osmanlı'da Elçileri Ağrlamak: Prusya Elçileri Örneğinde Tayinat Uygulamaları", *Avrupa Tarihinde Türk Eli: Doç. Dr. Gümeç Karamuk Armağanı* içinde, ed. Ramazan Acun, Serhat Küçük, Ankara 2017, s. 271-287; aynı yazar, "Ottoman Allowance (Tayinat) Practices for the Polish Envoys in the 18th Century", *Problems of History of Central and Eastern Europe, Collection of Scientific Papers* içinde, issue 6, (in honour of Profesör I.A. Kovalenko), Kamianets Podilsky 2017, s. 227-234. Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra İstanbul'a Gelen Yabancı Elçilerin Ağrlanması ve Yapılan Harcamalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 37/63, 2018, s. 331-370.

esasının tatbiki ve elçilere ödenen tayinat usulü gibi bazı eski uygulamaların kaldırılması bu iki ana devri ayıran en önemli özelliklerdir. Bilindiği üzere Osmanlı elçileri 1793'te Yusuf Agah Efendi'nin Londra'ya ilk daimi elçi olarak gönderilinceye dek diğer devletlere geçici görevlerle ve fevkalade sıfatlarla gönderilmiştir.³ Savaş sonlarında yapılacak barış görüşmeleri, antlaşma müzakereleri, ikili ilişkilerin düzenlenmesi, yeni sultanın tahta çıkışının komşu devletlere resmen haber verilmesi, bazı işbirliği ve ittifak kurma vesileleriyle Osmanlı elçileri diğer devletlere gitmiş ve görevlerini tamamlamalarının ardından dönmüştür.

1699 Karlofça Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki münasebetlerde değişimler yaşanmış ve uluslararası dengelerde farklılaşmalar meydana gelmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti karşılaştığı meselelerde daha yoğun bir diplomasiye girişmiştir. Reisülküttablık kurumunun yükselişi de bu doğrultuda değerlendirilmelidir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde diplomasiye yüzyılın başından sonuna süren bir evrilmeden bahsetmek mümkündür. XVIII. yüzyılda peş peşe yaşanan büyük savaşlar ve toprak kayıpları yüzyıl sonuna gelindiğinde devletin birçok kurumunda olduğu gibi dışişleri yapısında ve diplomatik uygulamalarda da köklü değişimleri beraberinde getirecektir. Artık daha fazla elçi Avrupa ile olan meselelerde yurtdışına gönderilmekte ve gerek sefaretnamelerinde ve gerek sefaret takrirlerinde daha ayrıntılı raporlar tutulmaktadır. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları'nı Zıştovi (1791) ve Yaş (1792) Antlaşmaları ile sonlandıran çiçeği burnunda hükümdar Sultan III. Selim, uluslararası gelişmelerin gereksinimi olarak Nizam-ı Cedid reformları çerçevesinde belirli başkentlerde daimî elçilikler kurma kararı almış⁴ ve Londra'dan sonra 1797'ye kadar Berlin, Viyana ve Paris'te de daimî elçilikler kurularak büyükelçiler tayin edilmiştir.⁵ Bu reform girişimleri çerçevesinde de Avrupa devletleriyle uygulanan tayinat usulü de ilga edilmiştir.⁶ Bu aşamadan sonra Avusturya elçilerine verilen tayinatlar mevzuuna geçmeden tayinat usulünün esasları üzerine bahsetmek yerinde olacaktır.

2. Tayinat Usulünün Esasları

Osmanlı diplomasisinde zamanla "kaide/kural" halini alan belirli yapısal kurallar içerisinde tayinat uygulaması da yer alır. Tayinat uygulamasının lağvedilmesini gerekçe gösteren ve beyaz üzere yazılan hatt-ı hümayunda da belirtildiği üzere Avrupa devletleri tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen elçilere altışar aylık (yer yer de daha uzun süreyle) verilen tayinat, hane icaresi ve mefruşat bahası "ikram kabilinde" olduğu halde yabancı elçiler bunu bir hak olarak görmekte ve eski uygulamalar göz önüne alınarak verilmediğinde itiraz etmektedirler.⁷ Bu ödemeler Osmanlı Devleti'nin ve sultanının "itibarına layık ve iki ülke arasındaki dostluğa şayan" bir uygulama olarak addediliyordu.⁸ Halbuki bu sistem, uygulamada oldukça güçlük çıkarmaktaydı, Avrupa devletlerinde yoktu ve işlevini yitirdiği gerekçesiyle kaldırılmıştı. Fakat 1794 öncesi süreçte tayinat uygulaması Avrupa devletlerini de bu Osmanlı diplomatik uygulamasına uymaya bir yerde icbar etmiştir. Zira usul gereği diğer Avrupa devletleri de Osmanlı elçilerine tayinat ödemeleri yapmıştır. Bankacılık usulünün henüz gelişmediği bir dönemde tayinat usulü elçilerin harcamaları için pratik bir uygulamaydı. Rönesans diplomasisiyle birlikte müteakabiliyet usulüne geçen Avrupalı devletler artık her devletin kendi elçisinin

³ Yusuf Agah Efendi'nin elçiliği için bkz. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, ISIS, İstanbul 2010.

⁴ Thomas Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III 1789-1807", *Journal of the American Oriental Society*, Cilt: 83, Sayı: 3, 1963, s. 295-315.

⁵ Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988; Ömer Kürkçüoğlu, "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy", *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional* içinde, A. N. Yurdusev (Ed.), Palgrave, Basingstone 2004, s. 131-150.

⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, (BOA), Cevdet-Hariciye (CH), 34/1660, (12 Zilkade 1208/11 Haziran 1794).

⁷ BOA, CH: 34/1660. (12 Zilkade 1208/11 Haziran 1794).

⁸ Topaktaş, "Tayinat Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı", s. 42-43.

masraflarını kendi hazinesinden karşılaması yoluna gitmeye başlamış fakat bu sistem, Osmanlı Devleti ve diğer Doğu ülkelerinde devam ettirilmmiştir. Erken modern dönemde daha ziyade Doğu kültürüne has olan bu uygulama, elçilere bir misafirperverlik nişanesi olarak ve hükümdarın ikramı, lütfu gibi görülmüş ve devam etmiştir. Nitekim 1794'te tayinat uygulamasının kaldırılmasına rağmen daha sonraki yıllarda Doğu devletlerinden gelen elçilere tayinat ödemesinin yapıldığını kayıtlar göstermektedir.⁹

Bu bağlamda tayinat uygulamasının esaslarını genel itibariyle şöyle sıralamak mümkündür:

XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'a gelen yabancı elçilerin günlüklerinden bu dönemlerde tayinat usulünün uygulandığını görmek mümkündür.¹⁰ Uygulamaya göre Osmanlı başkentine gelen yabancı elçilerin görevlerinin ilk altı ayında tayinatı ödeniyordu.¹¹ Ancak tayinatların Lehistan elçisi Franciszek Piotr Potocki (1789-1792) örneğinde olduğu gibi birçok kere altı aydan daha uzun sürelerde ödendiği olmuştur.¹² Tayinatlar elçilerin fevkalade ve mukim elçi olma durumlarına göre ayrılmaktadır. Mukim elçilerin fevkalade elçilere nazaran daha az tayinat ödeneği aldığını söylemek mümkündür. Nitekim 1773 yılında İstanbul'daki Avusturya ikamet elçisine günlük 12 kuruş tayinat baha verilmişti.¹³ Bu miktar o dönemde İstanbul'daki fevkalade yabancı elçilerin tayinatına nazaran çok düşüktür.

Tayinatları miktarlarına bakıldığında her şeyden önce her devlet elçisine farklı miktarda tayinat verildiği görülmektedir. Buna göre XVIII. yüzyıl ortalarında İsveç mukim ortaelçisi 10 kuruş, Avusturya mukim ortaelçisi 12 kuruş, Rusya mukim kapu kethüdası 5 kuruş, cülus tebriki için gelen Lehistan, Rusya ve Venedik ortaelçileri sırayla 301, 138 ve 116 kuruş günlük tayinat baha almışlardır.¹⁴ Ve oturtulmuş kurallar gereği unvanı ve statüsü aynı olan aynı ülkenin elçileri selefleri nazaran tayinat almıştır. Yani aynı devletin bir önceki aynı sıfatlara sahip elçisi ne almışsa halef elçi de o miktar tayinat almıştır. Zira arşiv kayıtları defterdarın gerekli durumlarda eski defterleri çıkarıp kayıtları kontrol ederek mevcut elçinin tayinat miktarına karar verdiği görülmektedir. Fevkalade elçilerde ise görevi ve geliş amacına, geldiği ülkedeki statüsüne ve iki ülke münasebetlerinin durumuna göre tayinat miktarının belirlendiği anlaşılmaktadır. Cülus tebriki için gelen elçilere geldiği günden döneceği güne dek yani elçiliği süresince tayinatı ödenmekteydi. Yapılan antlaşmalar çerçevesinde elçi teatisi durumlarda gelen fevkalade elçiler ise yine diğerlerinden farklı miktarda tayinat almaktaydılar.

Bir yabancı elçiye tayinat bağlanması kendisinin teşebbüsüyle yani sunduğu arzlarla mümkün olmuştur. Görevine başlayan elçiler genelde kendilerinin sunduğu ve imzaladığı arzlarla bu talebi yerine getirmiş, buna mukabil yapılan incelemeler ve hesaplamalar yoluyla tayinatlar tesviye edilmiştir. Ekseriyetle üçer ya da yer yer birer aylık olarak geriye dönük ödemeler yapılmıştır. Elçinin heyetinde kişi sayısı tayinat miktarlarının belirlenmesinde pek de etkili değildi, önceki elçi ne almışsa mevcut elçiye de aynısı tatbik ediliyordu. Ödemeler çoğunlukla nakti değil ayni ödeme şeklindedir. Fakat elçilerin bazı durumlarda tayinatlarının nakti olarak verilmesi yönünde çabaları da söz konusudur.¹⁵ XVIII. yüzyılda tayinatlar daha ziyade ayni olarak

⁹ Topaktaş, "Tayinat Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı", s. 43-45.

¹⁰ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, (Çev. T. Noyan) Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 60; Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda, Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, (Çev. T. Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 134.

¹¹ BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT): 1406/56922, (1212/1797-1798), CH: 181/9043 (5 Ramazan 1205/8 Mayıs 1791).

¹² Bkz. Hacer Topaktaş, *Osmanlı-Lehistan Diplomatik İlişkileri, Franciszek Piotr Potocki'nin İstanbul Elçiliği (1788-1793)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 76-78.

¹³ BOA, CH: 15/719 (21 Cemaziyelahir 1187/9 Eylül 1773).

¹⁴ Mustafa Kesbi, *İbretmümâ-yı Devlet*, A. Öğreten, (haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 37-38; Topaktaş, "Tayinat Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı", s. 39.

¹⁵ Mübahat Küttükoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi – Ercüment Kuran'a Armağan*, Cilt: XXVII/1-2, 1989, s. 218.

verilmiştir. Elçilerin nakdi verildiğinde tayinat ücretlerini ne yönde tasarruf ettiklerini takip etmenin zorlukları buna sebep olmuş olabilir.

Tayinatlar, elçiye Osmanlı sınırına dahilinden İstanbul'a kadar olan sürede verildiği şekliyle “yol baha”, ilk altı aylık olanı ise “tayinat baha” veya “nafaka baha” olarak adlandırılmaktaydı. Bazı elçilere, ki bunlar genelde fevkalade elçilerdi, kalacağı konak için de ödenek tahsis edilmekteydi. Buna ise “hane icaresi” denmekteydi. Ayrıca bazı elçilere de bir defaya mahsus olmak üzere İstanbul'a ilk geldiğinde “mefruşat baha” adında konağındaki belli başlı mobilya ve tekstil harcamaları için de tayinat ödenmekteydi.¹⁶ Tayinatın uygulandığı bir diğer durum ise savaşlar sonrası barış müzakerelerindeki aracı devlet elçilerine verilen tayinatlardır. Nitekim Zıştovi görüşmelerinde hazır bulunan Prusya, İngiltere ve Hollanda elçilerinin temsilcilerine de Osmanlı hazinesinden tayinat verildi.¹⁷

Tayinat meblağları elçilerin mertebelerine yani büyük, orta, küçük elçi, maslahatgüzar, nameres, muhabir gibi rütbelere göre de farklılıklar taşıyordu. Unvanların büyüklüğüne göre diplomatların tayinat elde ettiği doğal olarak anlaşılır bir durumdur. Fakat rütbelerindeki değişim ve aynı unvanlı bir başka ülkenin elçisinin kendisinden daha çok tayinat alması birçok elçinin tayinatı ile ilgili itirazlarını ortaya çıkarmıştır. Aradaki dostluk ve barış durumu bozulan ülkenin elçisinin ne durumda olduğuna bakıldığında ise göz altında bulundurulmuş elçiye cüzi bir meblağ da olsa tayinat tahsis edildiği anlaşılmaktadır.

Genelde tayinatlar geriye dönük olarak ödeniyordu. Yani verilmesi gereken süre geçtikten sonra ödeme yapılıyordu. Ödemeler geriye dönük olarak birer aylık ya da üçer aylık dilimlere halinde tesviye ediliyordu. Mesela kayıtların bizlere gösterdiği üzere Avusturya mukim elçilerine üçer aylık periyotlarla ödemeler yapılıyordu. Nitekim 1782'de İstanbul'da bulunan Avusturya mukim elçisine günlük 12 kuruştan üç aylık toplam 1056 kuruş verilmişti.¹⁸

Durum genel itibariyle bu şekilde olsa da zamanla elçilerin artan sayıda tayinat talepleri maliye bürolarını zora sokmaktaydı. Mesela 1790 yılında İspanya elçisine altı ay değil 11 aydır tayinat verildiği görülmüş ve tayinatı “kat” edilmişti.¹⁹ Yine 1790'da Prusya elçisi Heinrich Friedrich von Diez'e yedi aydır tayinat verilmekle beraber, zaten döneceği göz önünde bulundurularak bir ay daha tayinat verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁰ O dönemde Prusya ile imzalanan ittifak antlaşmasının bunda etkili olduğu aşikardır. Diğer yandan tayinatlara zam isteme hadiseleri de sıkça karşılaşılan bir durumdu. Mesela Prusya elçisi Diez, Lehistan fevkalade ortaelçisi Potocki'nin kendisinden daha yüksek miktarda tayinat bahası aldığını öne sürerek kendi tayinatına zam talep etmişti.²¹

Tayinat listelerinde bulunan yiyecek, içecek vs. maddelerine göz attığımızda ise her ülke elçisine farklı içerikli tayinat listelerinin oluşturulduğu görülür. Listelerde yer alan ekmek, koyun veya inek eti, tavuk, ördek, kaz, balık, çeşitli yağlar, baharatlar, pirinç, mısır, un, süt, peynir, yumurta, şeker, kahve, tütün, sebze ve meyve, odun, kömür, taşıma amaçlı atlar ve atlar için saman gibi malzemeler bunlardan birkaçıdır. Fakat, belirtildiği üzere listelerde bulunan yiyecek içeceklerin sayısı ve miktarı ve içeriği ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır.²²

Tayinat sistemi uzun süredir uygulanmaktaydıysa da yaşanan sorunlar ve bunun Batılı ülkelerde görülmeşi, elçilerin bunu bir kanuni hak gibi görmeleri ve mali büroları itirazlarıyla

¹⁶ Topaktaş, “Tayinat Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı”, s. 37.

¹⁷ Topaktaş, “Osmanlı'da Elçileri Ağrlamak”, s. 266.

¹⁸ BOA, CH: 4/175 (24 Cemaziyelahir 1196/6 Haziran 1782).

¹⁹ Topaktaş, “Tayinat Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı”, s. 40.

²⁰ Topaktaş, “Osmanlı'da Elçileri Ağrlamak”, s. 266.

²¹ Topaktaş, *Osmanlı-Lehistan Diplomatik İlişkileri*, s. 78.

²² Rusya elçisine verilen bir tayinat listesi örneği için bkz. Norman Itzkowitz, Max Mote, *Mubadele, An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, Chicago University Press, Chicago-London, 1970, s. 28-30.

ziyadesiyle meşgul etmeleri dolayısıyla lağvedilmişti.²³ Resmen Sultan III. Selim'in 1794 tarihli hatt-ı hümayunu ile tayinat sistemi kaldırıldı. Fakat arşiv kayıtlarının gösterdiği üzere 1794 yılı sonrasında da bazı durumlarda bir kısım yabancı elçiye tayinat ödemeye devam etti. Yani uygulamanın kaldırılması için bir geçiş süreci yaşanmıştı. Aynı şekilde Londra'ya giden Yusuf Agah Efendi'ye de buna mukabil tayinat verilmemişti.

3. Tayinat Uygulamasında Avusturya Elçileri Örneği

İkili ilişkilerin çok eskiye dayandığı Avusturya, eski adıyla Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu'nun XVI. yüzyıldan beri Osmanlı başkentinde bir daimî elçi bulundurduğu bilinmektedir. Bu bağlamda ilk daimî elçi konusunda farklı savlar öne sürülse de genel kanı 1578'de İstanbul'a gelen elçi Sintzdendorff'un ilk daimî Avusturya elçisi olduğudur.²⁴ İşte bu elçilerin yazdığı günlükler de o zamandan beri Avusturya elçilerine tayinat ödendiğini göstermektedir. Osmanlı kayıtlarında arşive yansıyan ödemeler ise XVII. yüzyılda ortaya çıkmaktadır.²⁵

Karlofça Antlaşması (1699) ertesinde yani II. Viyana Kuşatması sonrası Osmanlı-Avusturya ilişkileri için yeni bir dönem başladı. Avusturya, güçlü bir komşusunun muazzam bir saldırısını müttefikleriyle püskürtmüştü. Osmanlı Devleti için XVIII. yüzyıl başı itibariyle diplomatik manevralar daha fazla ön plana çıkmıştı. Her iki ülke Karlofça Antlaşması'nın imzasından sonra karşılıklı elçilerle irtibatlarını kuvvetlendirmek ve mevcut pürüzleri halletme yoluna gitmek istemişlerdi. Bu amaçla ilk olarak Kont Oettingen (Graf von Oettingen) 1699 yılında görkemli bir heyetle İstanbul'a gönderilir.²⁶ Kont Oettingen için yapılan tayinat masraflarına Karlofça Antlaşması sonrası İstanbul'a gelen Avrupa devletlerinin elçileri için yapılan harcamalarla ilgili bir defter kaydından ulaşmak mümkündür. Buna göre aylık 4800 esadi kuruş Nemçe elçisine harcanmış olarak görülmektedir.²⁷

Osmanlı kayıtlarında karşımıza çıkan Avusturya elçilerine ait tayinat kayıtları içerisinde 1703-1711 yıllarında Osmanlı başkentinde "rezident" yani mukim elçi olarak bulunan Leopold Talmann'a ait bazı kayıtlar mevcuttur. Buna göre Talmann'ı korumakla görevlendirilen iki Divan-ı Hümayun çavuşunun her birine 1706 yılı içerisinde günlük 30 akçe veriliyordu.²⁸ Ayrıca kendisine 23 Temmuz 1706 tarihli bir kayıttan anlaşıldığı üzere günlük 120 kuruş (19200 akçe) tayinat verilmekteydi.²⁹ Aynı kayıta elçiye tayinatı yetmediği için 8 kuruşluk bir zam yapıldığı anlaşılıyor. Aynı yıl fevkalade elçi sıfatıyla Dersaadet'e gelen Ignaz von Quarient und Rall Babıali'ye Avusturya tahtına I. Joseph'in (1705-1711) geçtiğini resmen ilan ve iki ülke arasındaki ilişkilerin ahenginin daha da güçlenmesi arzusunun bildirmek üzere görevlendirildi.³⁰ Bir Osmanlı arşiv kaydı kendisine oldukça yüklü bir harcama yapıldığına işaret etmektedir. Bu makbuzların birinden anlaşıldığı üzere aylık 80 bin akçe yani 1604 kuruşluk bir harcama yapıldığı, yine

²³ BOA, HAT: 1406/56922 (1212/1797-1798); Topaktaş, "Tayinat Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı", s. 43-46.

²⁴ Hacer Topaktaş, "Polonya'nın Türkiye'deki İlk Daimî Elçiliğinin Kurulma Süreci: Tarihsel Dinamikler", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 11/43, (2014), s. 108-109.

²⁵ Mesela bkz. 1624 yılı için 56 bin akçelik bir tayinat ödemesi söz konusudur. BOA, Ali Emiri (AE) AE.SMRD.IV, 7/736 (6 Cemaziyelahir 1033/26 Mart 1624). Yine 1679 tarihinde Edirne'den İstanbul'a 360 bin akçe yani 4000 kuruşluk bir tayinat ödemesi yapılmıştır. BOA, İbnülemin (İE) İE.HR, 1/100 (1 Ramazan 1090/6 Ekim 1679).

²⁶ Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 7, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994, s. 23-25.

²⁷ Toplam 4800 kuruş Nemçe elçisine, büyük ve küçük Rusya elçilerine 47100 kuruş, Lehistan büyükelçisine 4978 kuruş, Venedik elçisi 2041 kuruş, İngiltere ve Felemenk elçilerine 1810 kuruş verilmiştir. Toplamda bütün elçilere 60787 esadi kuruş harcama yapıldığı ilgili kayıta yazılıdır. Bkz. BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, MAD.d, 3798 (1113/1701). Ayrıca bkz. Kurtaran, a.g.m., s. 340, 342-343.

²⁸ BOA, İE.HR: 13/1288 (29 Rebiülahir 1118/10 Ağustos 1706); AE. SAMD.III: 117/11532 (7 Rebiülahir 1118/19 Temmuz 1706).

²⁹ BOA, AE: SAMD.III, 117/11450 (11 Rebiülahir 1118/23 Temmuz 1706).

³⁰ von Hammer Purgstall, a.g.e., Cilt:7, s. 116-117.

ortaelçinin Vidin'e gelişinde 5333 akçelik ekmek, koyun eti, sade yağ, pirinç, odun gibi malzemelerden oluşan bir yol bahası oluşturulduğu anlaşıyor.³¹

1718 yılında Osmanlı-Avusturya ve Venedik Savaşı'na son veren Pasarofça Antlaşması sonrası karşılıklı elçi değişimi gereği ve sınırların tespiti için İstanbul'a gelen Avusturya elçisi Damianus Graf Virmont her bakımdan görkemli bir geliş ve kabul buluş yaşadı.³² Muazzam kalabalıkta bir heyetle ve Sultan III. Ahmed'in (h. 1703-1730) direktifiyle saray tercümanı Mavrokordato tarafından karşılanan Virmont son derece memnun edildi. Hammer'in bildirdiğine göre kendisine günlük 150 ekü tayinat verilmişti.³³

Aynı zamanda matbah-ı amire de elçi Virmont'a günlük şu kalemlerde de ödeme yapılmaktaydı:³⁴

Elçiye	6.600 akçe
Kasapbaşıya	9.545 akçe
Arpa ambarı müfettişine	3.000 akçe
İstanbul ağasına	200 akçe
Toplam	19.345
Hazine-i Hassa'dan aldığı bahşiş	150 akçe
Mefruşat	763 akçe
Hanesindekilere yardım	700 akçe
Toplam	1.613
Elçilik heyeti için 22 ikametgah için kira	1542 akçe
Çadır kuruculara, sakalara, meşalecilere	540 akçe
Toplam	2.082
Günlük genel toplam	40.427 akçe veya 3.360 kuruş³⁵

Bundan sonra ulaşabildiğimiz bir diğer Avusturya elçilerine ait tayinat kaydı, sınırdan İstanbul'a kadar yapılan yol baha masrafı için 1728 yılı tarihli 8000 akçelik bir makbuzdur.³⁶ Buna göre belgenin tarihinden anlaşıldığı üzere 1728-1737 yıllarında rezident yani ikame elçisi olarak İstanbul'da kalacak olan Ludwig von Talmann'a yapılan harcama ile ilgili bir kayıttır. Bu kayıтта "Nemçe kapu kethüdası" olarak kendisinden bahsedilmektedir. Malum üzere 1736-1739 yıllarında Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları meydana gelmişti. Bu savaş esnasında 1737 yılında Niemirow Kongresi düzenlenmiş ve Avusturya elçisi Talmann mutavassit elçi olarak

³¹ BOA, İE.HR: 7/706 (1 Ramazan 1118/7 Aralık 1706).

³² Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, Cilt: 5, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 401-402.

³³ von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, Cilt:7, s. 257.

³⁴ Osmanlı sınırı içerisinde yapılan masraf ve günlük tayinat listesinde bulunan malzemeler ekler kısmındaki Tablo-I ve II'de gösterildiği gibidir.

³⁵ von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, Cilt:7, s. 522-523.

³⁶ BOA, İE.HR: 9/871 (14 Rebiülevvel 1143/27 Eylül 1730).

Avusturya'yı temsilen bu kongrede bulunmuştur.³⁷ İşte bu esnada Osmanlı Devleti Babadağı'nda bulunduğu süre içerisinde Talmann'a günlük 120 kuruş tayinat tesviye etmiştir.³⁸

1739 Belgrad Antlaşması'nın imzasının ardından yine Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında bir elçi teatisi söz konusu olmuştur. Buna göre Mustafa Hattı Efendi Viyana'ya³⁹ Cortiz Graf von Uhlfeld ise İstanbul'a tayin edildi.⁴⁰ Hammer'in belirttiği üzere Hattı Efendi günlük 560 kuruş (680 florin) bir tayinat alırken Uhlfeld 400 kuruş almaktaydı.⁴¹ Uhlfeld seleflerinden Virmont gibi şaşalı ve ilgiyle karşılanıp ağırlanmamıştı. Fakat tayinatı fevkalade büyükelçi unvanına sahip elçilere verildiği gibi ödendi. Nitekim 1791'te Zıstovi Antlaşması'nın imzalanmasından sonra gelecek Avusturya elçisine de Uhlfeld'e yapılan harcama kayıtlarına başvurulmuştur.⁴² Aynı zamanda tayinat listesi de kayıt defterinden alınarak 1791 yılındaki uygulamaya örnek olması sağlanmıştı. Nitekim yaptığımız analizlerde bütün yüzyıl boyunca Avusturya elçilerine verilen tayinat listelerindeki yiyeceklerin çeşidinin bir iki ufak fark dışında aynı olduğunu pek çok yerde de miktarlarının da örtüştüğünü görmek mümkündür. Uhlfeld'e 400'er kuruştan tayinat verildiğini bir arşiv kaydı göstermektedir.⁴³ Yani görevinin ilk altı ayından sonra bunun kat edilmesi söz konusu olmamıştır. Bir süre daha aynı tayinat verilmiştir. Mezkur arşiv kaydı Temmuz 1740'ta İstanbul'a gelen Uhlfeld'in toplamda 223 günlük yani yaklaşık 7.5 aylık birikmiş bir tayinatı talep ettiğini göstermektedir.⁴⁴

Diğer yandan Osmanlı kayıtları Uhlfeld'in İstanbul'daki Eylül 1742 tarihine kadar bulunduğu süre zarfında en azından 1742 yılı başından itibaren bir diğer mukim Avusturya elçisinin de İstanbul'da bulunduğunu göstermektedir.⁴⁵ Zira mukim Avusturya kapu kethüdalarına verilen günlük 5 kuruş bunu teyit etmektedir.⁴⁶ İmzasında "Macar ve Çek Kraliçesi Theresia'nın kapu kethüdası"⁴⁷ unvanını taşıyan Heinrich Freiherr von Penckler olduğu anlaşılan bu diplomatın ilk etapta kapu kethüdası unvanıyla kabul ve muamele gördüğü ve en azından 1742 yılı itibariyle İstanbul'da görevde bulunduğunu kaynaklarla tespit etmek mümkün. 1754 yılına kadar İstanbul'da ikame edecek olan Penckler 1747 yılına kadar aynı unvanla kapu kethüdası olarak günlük 5'er kuruş tayinat almaya devam edecektir.⁴⁸ 1747 yılında ise terfi olarak ortaelçi

³⁷ Zinkeisen, *a.g.e.* Cilt: 5, s. 468-471.

³⁸ BOA, CH: 107/5344 (13 Zilhicce 1149/14 Nisan 1737). Ayrıca elçiyi korumakla görevli üç nefer çavuşa da 40'er akçe günlük tayinat olarak 22 günde 3520 akçe verilmiştir. BOA, CH: 184/9184 (2 Safer 1150/1 Haziran 1737).

³⁹ Bkz. Ali İbrahim Savaş, *Mustafa Hattı Efendi Viyana Sefaretnamesi*, Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara 1999.

⁴⁰ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 563-564.

⁴¹ von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, Cilt:8, s. 17. Ayrıca kendisine Osmanlı sınırları içerisinde de yol baha verilmişti. BOA, AE.SMHD.I: 156/11718 (1 Cemaziyelahir 1153/24 Ağustos 1740).

⁴² BOA, D.BŞM.d., 2435 (17 Muharrem 1206/16 Eylül 1791).

⁴³ Büyükelçi Uhlfeld 1153 Cemaziyelvel'den Zilhicce ayının sonuna kadar (7 Ağustos 1740-18 Mart 1741) olan toplam 223 günlük 19 bin kuruşun tesviyesi talep ediyor. (Esasında 400x22=89.200 kuruş olsa da 70 bin tenzilat uygulanıyor). Bkz. BOA, CH: 72/3555 (21 Muharrem 1154/8 Nisan 1741).

⁴⁴ Uhlfeld'in ne kadar süre İstanbul'da kaldığı farklı kaynaklarda farklı şekillerde gösterilmektedir. Ancak 1 Eylül 1742 tarihli bir Osmanlı arşiv kaydı kendisinin dönüşünde Küçükçekmece'de ahalinin rüsumundan düşülmek kaydıyla tayinatı için ahalden bazı ihtiyaç maddelerinin alındığını göstermektedir. Bu durumda Uhlfeld'in 1 Eylül 1742 tarihinden birkaç gün önce İstanbul'dan ayrıldığını ve elçilik görevinin Temmuz 1740'tan Eylül 1742'ye kadar sürdüğünü söyleyebiliriz. Bkz. BOA, AE.SMHD.I: 232/18545 (1 Recep 1155/1 Eylül 1742).

⁴⁵ Benzer tarihlerde İstanbul'a gelen Rusya elçisine de itimadnamesini verinceye kadar Avusturya elçisine verilen tayinata bakılarak yani kıyasen günlük 5 kuruş nafaka baha ve hane icaresi verilmesi kararlaştırılmıştır. BOA, AE.SMHD.I., 232/18661 (10 Cemaziyelahir 1155/12 Ağustos 1742).

⁴⁶ BOA, CH: 156/7768 (3 Zilhicce 1155/29 Ocak 1743), AE.SMHD.I: 232/18616 (29 Zilhicce 1155/24 Şubat 1743). Nitekim baş muhasebeye yapılan hesaplamalar neticesinde kendisine Muharrem, Safer ve Rebiülevvel ayları için toplam 445 kuruş verilmiştir. (Günlük 5 kuruş 89 günlük toplam 445 kuruş) BOA, CH: 156/7768 (3 Zilhicce 1155/29 Ocak 1743). Yine Rebiülahir'den Cemaziyelahir sonuna kadar toplam 88 günlük tayinat baha olarak kendisine 440 kuruş (70400 akçe) verilmiştir. BOA, AE.SMHD.I: 232/18616 (1155/1742-1743).

⁴⁷ BOA, CH: 156/7768 (3 Zilhicce 1155/ 29 Ocak 1743).

⁴⁸ Birkaç örnek için bkz. BOA, AE., SMHD.I: 108/7760 (14 Şevval 1155/12 Aralık 1742); 115/8317 (10 Muharrem 1156/6 Mart 1743); 99/6985 (20 Receb 1159/8 Ağustos 1746).

(internuntius) muamelesi görecektir.⁴⁹ Bu kabilden de günlük 108 kuruş tayinat baha alacaktır.⁵⁰ Fakat Roma İmparatoru mukim ortaelçisi unvanıyla 1749 yılında artık günlük 12 kuruş tayinat bahası ödenecektir.⁵¹ Yalnız kendisinin 1748 Aachen Barışı sonrası Osmanlı-Habsburg ilişkilerinin iyileşmesinde önemli bir rol oynadığı kayda değerdir.⁵²

Hem 1754 yılın sonunda Osmanlı tahtında yaşanan değişimle III. Osman'ın cülusunu tebrik etmek üzere hem de kapu kethüdası unvanıyla Osmanlılarca muamele gören ve Josef Freiherr von Schwachheim olduğu anlaşılan diplomata ise günlük 200 akçe yani yaklaşık 5 kuruş verilecektir.⁵³ Osmanlı tahtında 3 yıl sonra yaşanacak değişim için de yine cülus tebriki görevini ifa eden aynı Avusturya elçisi, selefî Penckler'e kıyasen tayinatının ödenmesini istemiştir.⁵⁴ Eski maliye kayıtları kontrol edildiğinde Penckler'in 1747'de aldığı terfi ile ortaelçi kabilinden günlük 108 kuruş aldığı, oysa 1754 yılında cülus tebriki için gelen elçinin ise günlük 5 kuruştan tayinat verildiği tespit edilmiş ve kendisinin de vazifesinin cülus tebriki olması dolayısıyla günlük 5 kuruş ödeme yapılmıştır. Fakat bir yıl sonraki bir kayıt ise cülus tebriki için gelen aynı elçiye günlük 12 kuruştan tayinat verildiğini göstermektedir.⁵⁵ Yani von Schwachheim'in cülus tebriki sonrası İstanbul'daki mukim elçi görevi esnasında (görevini 1761'e dek sürdürecektir) verilen tayinat miktarı değişmiş ve 12 kuruşa çıkartılmıştır. Osmanlı Devleti ile Prusya arasında bu süreçte gündemde olan savunma ve saldırı antlaşması müzakerelerini takiple ve engellemekle de görevlendirilen von Schwachheim, beklenen performansı gösteremediği için yerine Penckler'e bırakmıştır.⁵⁶

İstanbul'daki görevine ikinci kez atanan Penckler Eylül 1762'de "eslaflarına kıyasen" tayinatının verilmesini talep etmiştir.⁵⁷ Eski kayıtların kontrolü sonrasında 1754 senesindeki ortaelçiye (murahhas, ikamet elçisi) 108 kuruş, kapu kethüdalarına ise 5 kuruş verildiği görülmüş ve "diğer elçilere siraat etmemesi şartıyla kendisine 12 kuruş verilmiştir. Nitekim Ekim 1762 tarihinde de günlük 12'şer kuruştan tayinat verildiği arşiv kayıtlarından müşahede edilmektedir.⁵⁸ Kendisinin murahhas ortaelçi olarak görevi bitinceye dek günlük 108 kuruş tayinat ve 42 kuruş hane icaresi, görevi sona erince de 12'şer kuruş verilmesi uygun görülmüştür.⁵⁹ Bu verilen tayinatın listesine göz attığımızda XVIII. yüzyılda Avusturya elçilerine verilen tayinat listeleriyle neredeyse tıpatıp örtüşüğünü söylemek mümkündür. Fakat "cülus tebriki için gelip İstanbul'da görevde kalan Nemçe elçisinin" Mart 1763 tarihli tayinat talebi kaydı Penckler ve Schwachheim'in 1762-1763 yılları arasında bir süre aynı zamanda İstanbul'da bulduklarına işaret etmektedir.⁶⁰ Nitekim başka bir Osmanlı kaydı da Penckler'in İstanbul'a 27 Ramazan 1175

⁴⁹ Penckler'in 1742'den 1754 yılına kadar İstanbul'da bulunduğunu Osmanlı kayıtları onaylamaktadır. 1742'de bulunduğunu BOA, CH: 156/7768 künyeli kayıt göstermektedir. 1754'te bir başka Avusturyalı diplomatın geldiğini ise Temmuz 1754 tarihli yeni Avusturya "kapukethüdası"nın eski uygulamalara binaen kendisine de araba, beygir ve tayinat baha verilmesini talep eden arzından anlıyoruz. BOA, AE. SMHD.I: 217/17258 (4 Şevval 1167/25 Temmuz 1754).

⁵⁰ BOA, CH: 65/3246 (15 Receb 1160/23 Temmuz 1747).

⁵¹ BOA, CH: 91/4536 (4 Şaban 1161/20 Temmuz 1749); 32/1590 (3 Şaban 1164/27 Haziran 1751).

⁵² Zinkeisen, *a.g.e.*, Cilt: 5, s. 601.

⁵³ BOA, AE. SOSM.III: 60/4417 (15 Şevval 1170/3 Temmuz 1757). Bu ödeme 160 günlük toplu olarak 960 bin akçe olarak yapılmıştır.

⁵⁴ BOA, AE.SOSM.III: 16/1068 (26 Cemaziyelevvel 1171/5 Şubat 1758).

⁵⁵ BOA, CH: 173/8616 (25 Rebiülevvel 1173/16 Kasım 1773).

⁵⁶ von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, Cilt: 7, s. 326.

⁵⁷ BOA, CH: 20/981 (16 Safer 1176/6 Eylül 1762).

⁵⁸ BOA, CH: 116/5784 (12 Rebiülahir 1162/31 Ekim 1762).

⁵⁹ BOA, CH: 20/981; (16 Safer 1172/6 Eylül 1762) 17/844 (13 Cemaziyelevvel 1176/30 Kasım 1776).

⁶⁰ 6 Ramazan 1176/21 Mart 1763 itibarıyla ülkesine dönecek (Schwachheim olmalı) Avusturya elçisi Şaban ayı başından gidene dek oluşan 35 günlük tayinat ve hane icarı istiyor. 12 kuruş tayinat ve 16.5 kuruş hane icaresi, toplam 577.5 kuruş. BOA, CH: 150/7455 (5 Ramazan 1176/20 Mart 1763). (Bir başka kayıta da Rebiülahir'den Receb ayı sonuna kadar günlük 12 kuruştan 118 günlük 1416 kuruş toplam meblağı aynı elçi talep ediyor. BOA, CH: 146/7261 (5 Şaban 1176/19 Şubat 1763))

yani 21 Nisan 1762 tarihinde geldiğini göstermektedir.⁶¹ 1766 yılı sonuna kadarki ikinci görevi esnasında Penckler günlük 12 kuruş tayinat almaya devam edecektir.⁶² Penckler'e verilen tayinat listesi ekler kısmındaki Tablo III'te gösterilmiştir.⁶³

II. Joseph'in (1765-1790) tahta çıkışını Babiali'ye bildirmek üzere İstanbul'a gelen⁶⁴ Penckler'in halefi Franz von Brognard (1767-1769) da kayıtların gösterdiği üzere günlük 12 kuruş tayinat almıştır.⁶⁵ 1769-1776 yıllarında aynı anda İstanbul'da bulunan önce maslahatgüzar, 1771 yılı itibariyle mukim ortaelçi olarak görev yapan Johann Freiherr von Thugut⁶⁶ da yine günlük 12 kuruş tayinat alırken⁶⁷, mukim maslahatgüzar Emanuel von Tassara günlük 8 kuruşluk tayinat bahadan nasiplenmiştir.⁶⁸ Tassara'nın maslahatgüzar olarak görev süresinin Mayıs 1781'e kadar devam ettiğini söyleyebiliriz.⁶⁹ Zira kendi imzasıyla verdiği 1781 yılı tarihli bir arzında 18 kişilik maiyetiyle Viyana'ya döneceğini ve ahidnameler gereği yol baha talep etmiştir.⁷⁰ Arak, sirke, odun, şeker, soğan gibi diğer Avusturya elçilerinin tayinatlarındaki listelerle uyuşan tayinat listesi dışında ayrıca 20 beygir, 5 araba ve 1 çavuş (50 kuruş bu çavuşa) talep etmiş ve bu, yerine getirilmiştir.

Bir sonraki Avusturya diplomatı Peter Freiherr von Herbert-Rathkeal 1779-1788 yılları arasındaki uzun diplomatik görevi esnasında mukim ortaelçi sıfatıyla 12'şer kuruştan tayinatını almaya devam etmiştir.⁷¹ 1781 yılına ait bir kayda göre ise Herbert-Rathkeal'a tayinat bahaya ek olarak mefruşat baha 500 kuruş verilmiştir.⁷²

1788 yılında Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nın patlak vermesi sonucu memleketine dönen Herbert-Rathkeal, Zıştovi görüşmelerinde Avusturya tarafını temsilen bulunduğu⁷³ gibi görüşmelerin sonuç vermesinin ardından 1791 yılı güzünde İstanbul'a tekrar gelmiştir. Nitekim 11 Eylül 1791 tarihli bir hükümde Zıştovi ile İstanbul arasında bulunan kaza ve kasabaların yöneticilerinin Baron Herbert-Rathkeal'in bütün ihtiyaçlarının karşılanması emredilmiştir.⁷⁴ Baron Herbert-Rathkeal bu seferki görevinde savaş sonrası elçi teatisi durumu söz konusu olduğundan ortaelçi sıfatıyla günlük 280 kuruş (230 kuruş nafaka baha ve 50 kuruş hane icarı) aylık ise 8400 kuruş almıştır.⁷⁵ Baron Herbert-Rathkeal'a günlük 280 kuruş tutarındaki tayinatı

⁶¹ Aynı belgeye göre Penckler'in Karışdırın mevkiinde üç günlük tayinat vb masrafları için ahali 280.5 kuruş harcamış ki bu halkın tekalifine takasen yapılıyor ve üç yıl sonra ahali, küsüratını istemeyerek 200 kuruşluk meblağın tekaliflerine sayılmasını talep etmiştir. BOA, CH: 8/393 (18 Rebiülevvel 1178/15 Eylül 1764).

⁶² BOA, CH: 15/728 (1178/1764); 68/3388 (15 Rebiülahir 1179/1 Ekim 1765); 164/8166 (29 Rebiülahir 1179/15 Ekim 1765); 179/8917 (5 Rebiülevvel 1180/11 Ağustos 1766). Ayrıca Penckler'i korumakla görevli iki çavuşa 30'ar akçe yevmiye ücret verilmiştir. BOA, CH: 9/426 (12 Ramazan 1181/1 Şubat 1781).

⁶³ BOA, CH: 116/5784 (12 Rebiülahir 1776/31 Ekim 1776).

⁶⁴ von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, Cilt: 7, s. 364-365.

⁶⁵ BOA, AE, SMST.III: 350/28100 (28 Rebiülevvel 1181/24 Ağustos 1767); CH: 134/6687 (12 Rebiülahir 1182/26 Ağustos 1768).

⁶⁶ Kendisi aynı zamanda Prusya elçisi Johann Christoph von Zegelin ile beraber 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda arabuluculuk müzakerelerini yürütmekle görevlendirilmişti. von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, Cilt: 7, s. 460-495.

⁶⁷ BOA, CH: 159/7925 (12 Rebiülahir 1182/26 Ağustos 1768); 15/719 (21 Cemaziyelahir 1187/9 Eylül 1773).

⁶⁸ BOA, CH: 178/8875 (29 Cemaziyellevvel 1191/5 Temmuz 1777).

⁶⁹ Matsch, Tassara'nın görev süresini göstermektedir. Erwin Matsch, *Der Auswärtige Dienst von Österreich (Ungarn) 1720-1920*, Hermann Böhlhaus Nachf., Wien, Köln, Graz 1986, s. 109. Fakat kendisinin 1781'e kadar görev yaptığı bu çalışmada tespit edilmiştir.

⁷⁰ BOA, CH: 92/4567 (21 Cemaziyellevvel 1195/15 Mayıs 1785).

⁷¹ BOA, CH: 4/175 (24 Cemaziyelahir 1196/6 Haziran 1782); 158/7884 (29 Rebiülevvel 1202/8 Ocak 1788); 162/8084 (29 Muharrem 1197/4 Ocak 1783); 167/8332 (26 Cemaziyelahir 1201/15 Nisan 1787); AE, SABH.I, 236/15748 (15 Rebiülahir 1178/12 Ekim 1764); 329/22657 (15 Receb 1201/3 Mayıs 1787).

⁷² BOA, AE, SABH.I: 132/8841 (1195/1781).

⁷³ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, Cilt: 6, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 554-565.

⁷⁴ BOA, CA: 1187/52987 (12 Muharrem 1206/11 Eylül 1791).

⁷⁵ BOA, CH: 35/1736 (6 Cemaziyelahir 1207/19 Ocak 1793), 40/1992 (10 Muharrem 1207/28 Ağustos 1792); 108/5366 (4 Zilhicce 1206/24 Temmuz 1792); HAT: 1403/56749 (26 Şevval 1208/27 Mayıs 1794). Kendisini korumakla

Haziran 1794'te tayinat usulü kaldırılınca dek ödenmiştir.⁷⁶ Esasında 1740 yılında yine bir antlaşma sonrası İstanbul'a elçi teatisi gereği gelen Uhlfeld'in tayinat kayıtlarına Defterdarlık tarafından bakıldığı ve ona göre Herbert-Rathkeal'in tayinat miktarının belirlendiği göz önüne alınırsa, Uhlfeld'e verilen 400 kuruşluk tayinat miktarına göre Herbert-Rathkeal'inki düşük bırakılmıştır.⁷⁷ Bu dönemde XVIII. yüzyılın ilk yarısına nazaran elçi teatisi durumlarında gelen elçilerin tayinatlarının çok yüksek tutulmadığı anlaşılabilir.

Bu dönemde İstanbul'daki yabancı elçiler arasında bir tür çok daha fazla tayinat alma yarışı olduğundan bahsetmek mümkündür. Nitekim Rusya ve Nemçe elçilerine günlük 150 kuruş tayinat ve kira verilmesine istinaden İspanya elçisi de 1783 yılında aynı miktar tayinat istemiştir.⁷⁸ Yine 1792'de Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Yaş Antlaşması gereği elçi teatisi sonrasında İstanbul'a gelen Rus elçisi Kutuzov da tayinatına zam talep etmişti. Kendisi unvanına sahip Rus elçilerinin aldığı günlük 148 kuruş tayinatın verilmesini istedi. Verdiği örnek ise Zıştovi Antlaşması sonrası İstanbul'a gelen Avusturya elçisi Herbert-Rantkeal'in aldığı günlük 280 kuruşluk tayinat idi. Bunun üzerine Babıali Rus elçisi Kutuzov'a günlük 200 kuruş tayinat tahsis etti.⁷⁹

4. Sonuç

Osmanlı Devleti'nde yabancı elçilere bir iltifat ve ikili ilişkilerde bir iyi niyet göstergesi olarak yürütülen tayinat usulü yukarıda bahsedildiği üzere artık fonksiyonunu ve özünü yitirdiği için ve müteakabiliyet usulüne geçilmesiyle birlikte kaldırılmıştır. Bu anlamda XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gelen Avusturya elçileriyle olan tayinat meseleleri de Osmanlı bürokrasisini oldukça meşgul etmiş gözükmektedir. Karlofça Barışı sonrası Osmanlı-Venedik ve Avusturya Savaşları (1715-1718), Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları (1736-1739, 1787-1792) gibi büyük sarsıntılarla geçen münasebetlerde elçilere verilen tayinatların aynı şekilde etkilendiğini görmek mümkündür. Zira büyük barışlardan sonra gelen elçiler büyük bir ihtimamla karşılanıp ağırlandığı gibi tayinat meblağları da buna mukabil yüksek olmuştur. Virmont ve Herbert Rathkeal'inki bu kabilden sayılabilir. Bunun dışında normalde Avusturya mukim orta elçisi, günlüğü 12 kuruştan, maslahatgüzar 8 kuruştan, kapu kethüdası ise 5 kuruştan tayinat elde etmiştir. Altı ayı geçtikten sonra elçilerin tayinatlarının kesilmesi kuralı düşünüldüğünde bir iki ufak uzama dışında bu kurala uyulduğu söylenebilir. Yalnız 1791 Zıştovi Antlaşması sonrasında İstanbul'a gönderilen Herbert Rathkeal'in hem de oldukça yüksek olan (günlük 280 kuruş) tayinatı, tayinat usulü kaldırılınca kadar yaklaşık üç yıl boyunca ödenmiştir.

Yiyecek ve içeceklerin kendi içinde tutarlı bir liste seyrinde olduğunu, fakat diplomatların unvan ve misyonlarına göre miktarlarının değiştiği mevcut birkaç tayinat listesinden tespit edilmektedir. Fakat diğer ülke elçileriyle yapılan kıyaslamada bazı farklılıkların mevcut olduğu görülmektedir. Ödemelerin yüksekliği bağlamında diğer ülke elçileri ile kıyaslandığında Avusturya elçilerine fevkalade sıfatla geldikleri durumlarda diğerlerine nazaran yüksek tayinatlar verildiği söylenebilir. Zira Herbert-Rathkeal, ki kendisi 280 kuruş günlük tayinat alıyordu, ile aynı dönemde fevkalade elçi olarak İstanbul'da bulunan Rusya elçisi Kutuzov 200 kuruş, Lehistan büyükelçisi Potocki 301 kuruş, Prusya orta elçisi Diez 200 kuruş almaktaydı. Aynı süreçte Venedik orta elçisi 116 kuruş tayinata sahipti.⁸⁰ Bu bağlamda Avusturya elçisine en yüksek olmasa da yüksek bir tayinat miktarının verilmesinin münasip görüldüğü düşünülebilir. Bu durum

görevli 2 çavuş ise günlük 30'lar akçeden aylık 15 kuruş almıştır. BOA, CH: 187/9307 (22 Safer 1207/9 Ekim 1792); 159/7939 (19 Receb 1207/2 Mart 1793); 37/1804 (18 Cemaziyelevvel 1207/1 Ocak 1793).

⁷⁶ Bunu 27 Mayıs 1794 tarihli bir hatt-ı hümayundan anlaşılmaktadır. BOA, HAT: 1403/56749.

⁷⁷ BOA, D.BŞM.d.: 2435 (17 Muharrem 1206/16 Eylül 1791).

⁷⁸ BOA, CH: 51/2536 (29 Muharrem 1198/24 Aralık 1783).

⁷⁹ BOA, CH: 56/2800 (25 Rebiülahir 1208/30 Kasım 1793).

⁸⁰ BOA, CH: 5/218 (27 Rebiülahir 1205/3 Ocak 1791), 35/1736 (6 Cemaziyelevvel 1207/19 Ocak 1793), 40/1992 (10 Muharrem 1207/28 Ağustos 1792), 63/3137 (29 Receb 1204/14 Nisan 1790), 65/3240 (29 Şaban 1204/14 Mayıs 1790).

elbette bu yüzyıl boyunca yaşanan uluslararası gelişmelerin ve önceki uygulamaların tesiriyle ortaya çıkmıştır. Yer yer yapılan zamlar ise ikili ilişkiler ve uluslararası konjonktür gereği olmalıdır. Her halükârda hem elçiler hem de Babiali için bu tayinat ödemelerinin pek çok soruna sebep olduğu aşikardır. Zamanında ödenmeyen tayinatlar, iki tarafın farklı iddiaları, zam talepleri Babiali'nin mali bürolarına oldukça fazla mesai harcatmış olmalıdır. Erken dönemler için uygulamada pratikliği sağladığı gerçektir. Fakat bir lütuf ve incelik nişanesi olarak ortaya çıkan tayinat sisteminin zamanla böyle hadiselerle yol açacağını Osmanlı yönetimi de hesap edememiştir. Çare ise Batılı devletlerde görülmeyen bu usulden vazgeçilmesi olmuştur. Tam da Sultan Selim'in reformları çağında bu mümkün olmuştur.

KAYNAKÇA

I-Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri (AE)

SMRD.IV, 7/736.

SAMD.III., 117/11450, 117/11532.

SMHD.I, 99/6985, 108/7760, 115/8317, 156/11718, 217/17258, 232/18545, 232/18616, 232/18661.

SOSM.III, 16/1068, 60/4417.

SMST.III, 350/28100.

SABH.I, 132/8841, 236/15748, 329/22657.

Baş Muhasebe Defterleri (D.BŞM.d.)

2435

Cevdet, Askeriye (CA)

1187/52987.

Cevdet, Hariciye (CH)

4/175; 5/218; 8/393, 9/426; 13/617; 15/719; 15/728; 17/844; 20/981; 32/1590; 34/1660; 35/1736; 37/1804; 40/1992; 43/2134; 51/2536; 63/3137; 65/3240; 65/3246; 68/3388; 72/3555; 91/4536; 92/4567; 107/5344; 108/5366; 116/5784; 134/6687; 146/7261, 150/7455; 156/7768; 158/7884; 159/7925; 159/7939; 162/8084; 164/8166; 167/8332; 173/8616; 178/8875; 179/8917; 181/9043, 184/9184; 187/9307; 108/5366.

Hatt-ı Hümayun (HAT)

1403/56749, 1406/56922.

İbnül Emin, Hariciye (İE.HR)

1/100, 7/706, 9/871, 13/1288.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)

3798.

II- Kitaplar

- von Hammer Purgstall, Joseph, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 7-8, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994.
- Itzkowitz, Norman, Mote, Max, *Mubadele, An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, Chicago University Press, Chicago-London, 1970.
- Kuran, Ercüment, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- Matsch, Erwin, *Der Auswärtige Dienst von Österreich (-Ungarn) 1720-1920*, Hermann Böhlau Nachf., Wien Köln, Graz 1986.
- Mustafa Kesbî, *İbretnü mâ-yı Devlet*, A. Öğreten, (haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Özen Yılmaz, Güzin, *Elçiye Zeval Olmaz, 16.-18. Yüzyıllarda Osmanlı'da Yabancı Elçiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014.
- Savaş, Ali İbrahim, *Mustafa Hattı Efendi Viyana Sefaretnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, (Çev. T. Noyan) Kitap Yayınevi. İstanbul 2004.
- Topaktaş, Hacer, *Osmanlı-Lehistan Diplomatik İlişkileri, Franciszek Piotr Potocki'nin İstanbul Elçiliği (1788-1793)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2014.
- Turan, Namık Sinan, *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.
- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, yay. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Werner, Crailsheimli Adam, *Padişahın Huzurunda, Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, (Çev. T. Noyan), Kitap Yayınevi. İstanbul 2011.
- Yalçinkaya, Mehmet Aaladdin, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, ISIS, İstanbul 2010.
- Yıldırım, İbrahim, *Osmanlı Devleti'nde Elçi Kabulleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Yurdusev, A. Nuri (ed), *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional*, Palgrave Macmillan, New York 2004.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, Cilt: 5-6, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

III- Makaleler ve Bildiriler

- Kurtaran, Uğur, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra İstanbul'a Gelen Yabancı Elçilerin Ağırlanması ve Yapılan Harcamalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 37/63, 2018, p. 331-370.

- Kürkcüoğlu, Ömer, “The Adoption and Use of Permanent Diplomacy”, *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional* içinde, A. N. Yurdusev (Ed.), Palgrave, Basingstone 2004, s. 131-150.
- Kütükoğlu, Mübahat, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi – Ercüment Kuran’a Armağan*, Cilt: XXVII/1-2, (1989), s. 199-231.
- Naff, Thomas, “Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III 1789-1807”, *Journal of the American Oriental Society*, Cilt: 83, nr. 3, (1963), s. 295-315.
- Topaktaş, Hacer, “Polonya’nın Türkiye’deki İlk Daimî Elçiliğinin Kurulma Süreci: Tarihsel Dinamikler”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 11/43, 2014, s. 105-125.
- Topaktaş, Hacer, “Osmanlı Diplomasisinde “Tayinat” Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2015, s. 31-49.
- Topaktaş, Hacer, “Osmanlı’da Elçileri Ağırlamak: Prusya Elçileri Örneğinde Tayinat Uygulamaları”, *Avrupa Tarihinde Türk Eli: Doç. Dr. Gümeç Karamuk Armağanı* içinde, ed. Ramazan Acun, Serhat Küçük, Ankara 2017, s. 271-287.
- Topaktaş, Hacer, "Ottoman Allowance (Tayinat) Practices for the Polish Envoys in the 18th Century", *Problems of History of Central and Eastern Europe, Collection of Scientific Papers* içinde, issue 6, (in honour of Profesör I.A. Kovalenko), Kamianets Podilsky 2017, s. 227-234.
- Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, “Kuruluştan Tanzimat’a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, Cilt: 1, Sayı:2, 2003, s. 423-489.

EKLER

I

TABLO-I VIRMONT'UN YOL MASRAFLARI		
Arpa 400 kilo	Saman 10 kental	
Un 30 araba	Odun 30 araba	Toplam: 26.200 akçe
150 Beygir ve 200 öküz tarafından çekilen araba 11.300 kuruş	Sınıra Kadar 51 günlük yol boyunca	Toplam: 39.596 kuruş

II

TABLO-II VIRMONT'UN GÜNLÜK TAYINAT LİSTESİ						
Koyun 10	İnek 3	Kuzu 3	Ekmek 150	Hint Horozu 3	Tavuk 40	Güvercin 30
Ördek 10	Balık 20 kilo	Midye 240	Sirke 10 okka	Zeytinyağı 2 okka	Yumurta 150	Süt 15 okka
Sebze 40 okka	Sarımsak 7 ½ okka	Soğan 7 ½ okka	Darı 20 kilo	Mercimek 10 kilo	Limon 100	Taze Meyve 10 okka
Mum 1 okka	Balmumu 5 okka	Odun 50 yük	Arpa 50 kilo	Saman 60 kental	Kuru ot 300 okka	Un 150 okka
Kahve 5 okka	Eritilmiş yağ 15 okka	Şeker 5 okka	Tarçın 20 dirhem	Amber 1 miskal	Kaymak 1 okka	Yoğurt 10 okka
Peynir 7 okka	Tereyağ 1 okka	Hint Biberi 30 dirhem	Misk 1 dirhem	Bal 15 okka	Kar 2 okka	Buz 1 torba

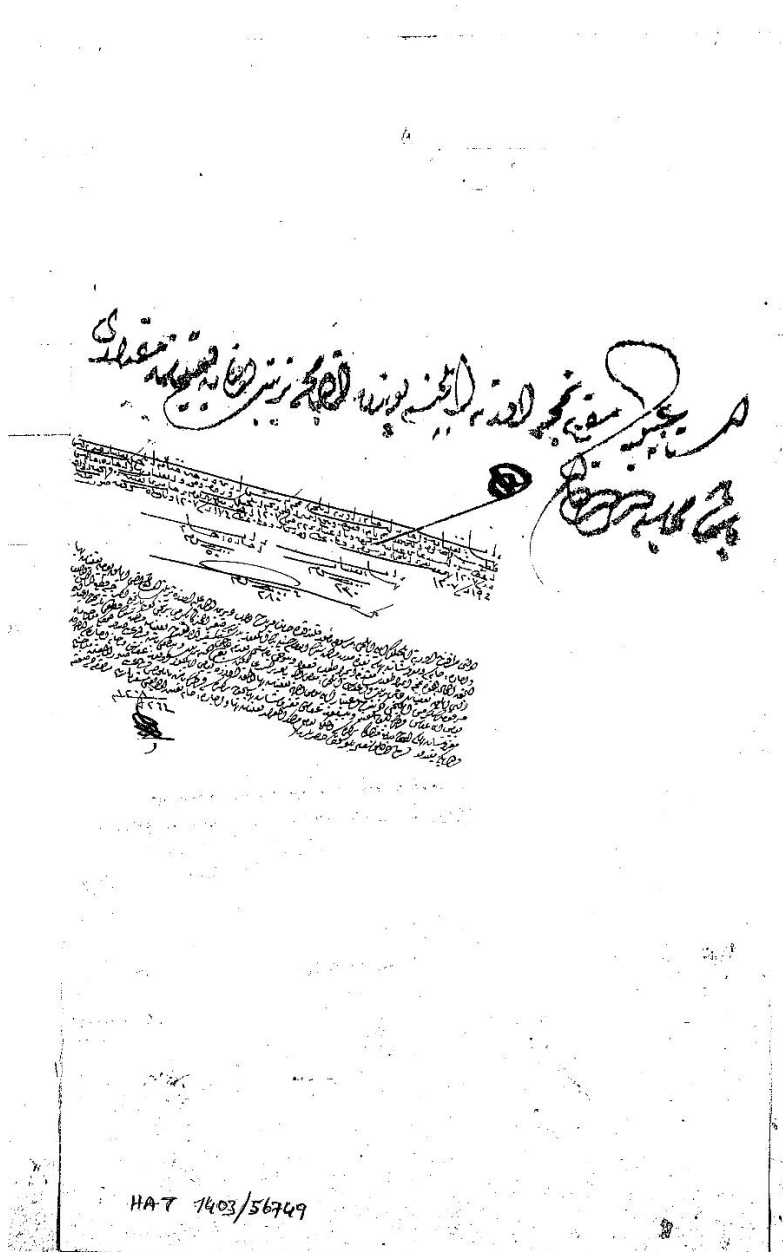
III

Tablo-III Heinrich Freiherr von Penckler'e Verilen Tayinat Listesi (1763)						
Nân-ı 'azîz Çift 170	Tavuk 'Aded 20	Kaz 'Aded 5	Ördek 'Aded 5	Tavuk-ı mısri 'Aded 4	Revgan-ı sâde Kıyye 12	
Erz (pirinç) Kıyye 45	'Asel Kıyye 4	Şem'-i 'asel Kıyye 5	Şem-i revgan Kıyye 5	Süt Kıyye 10	Peynir Kıyye 10	
Yumurta Aded 60	Şeker Kıyye 2	Kahve Kıyye 3	Sebzevât Kıyye 10	Füfûl (karabiber) Dirhem 50	Darçın Dirhem 25	
Nohud Kıyye 4	Soğan Kıyye 10	Tuz Kıyye 4	Zeytun Kıyye 6	Badem Kıyye 2	Sarmusak Kıyye 3	
Sabun Kıyye 2	Revgan-ı zeyt Kıyye 4	Sirke Kıyye 6	Turşu Kıyye 12	Duhan Kıyye 2	Gûşt-i ganem (koyun eti) kıyye 3	
Gûşt-ı bakar (sığır eti) Kıyye 50	Böğrölce Kıyye 5	Mercümeç Kıyye 5	Ham sirke Kıyye 15	Arak (bezelye) Kıyye 3	meviz-i surh (kırmızı üzüm) kıyye 5	
Hatab Çeki 10	Kömür Kıyye 150	Şa'ir (arpa) Keyl-kile 20	Saman Kantar 8	Gıyâh (ot) Haml (yük) 4	Bargirân Mikdar-ı kifaye	...

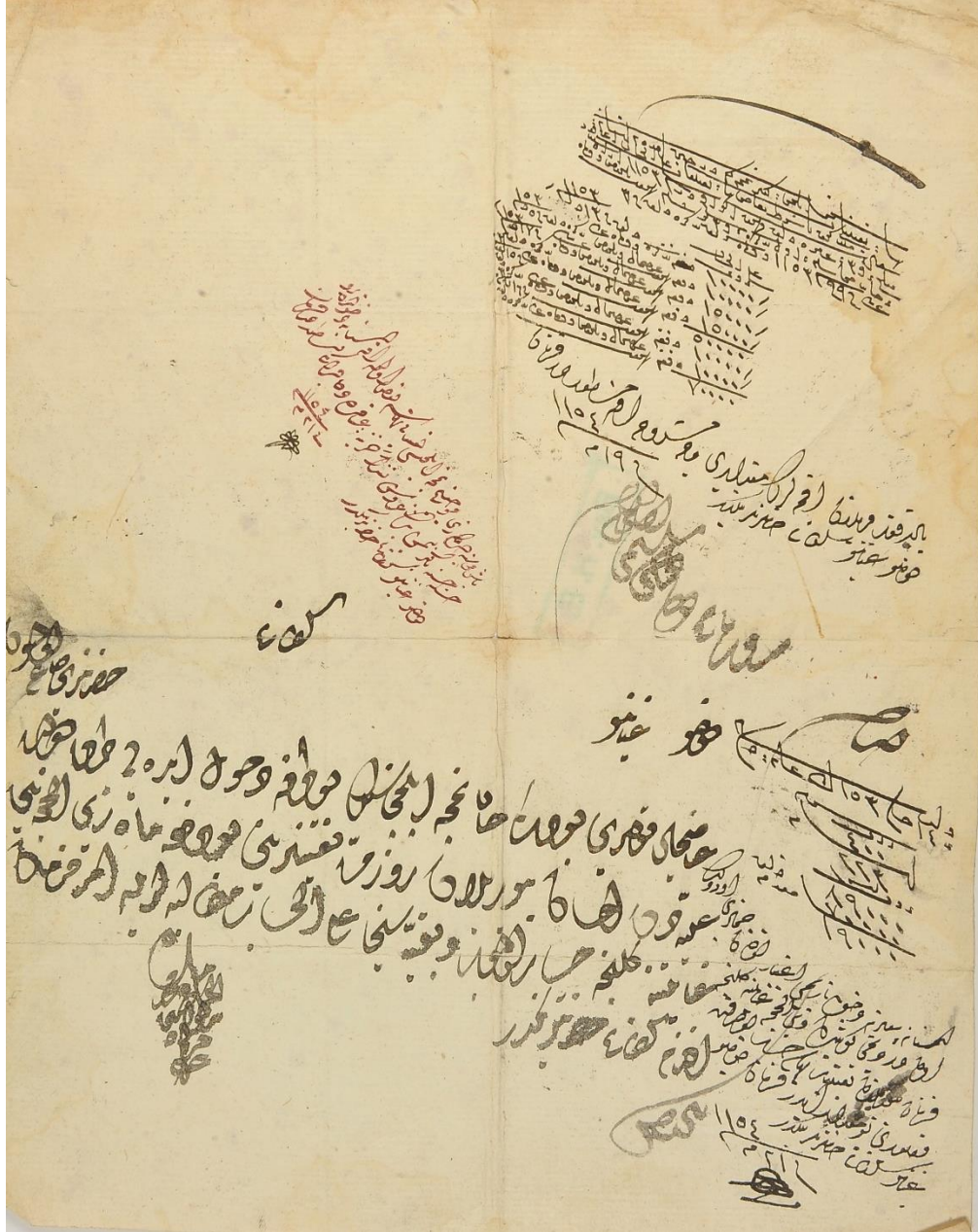
IV

TABLO-IV AVUSTURYA ELÇİLERİNİN TAYINATLARIYLA İLGİLİ BAZI BİLGİLER			
Elçinin Adı	Unvanı	Görev Süresi	Tayinat Miktarı
Kont Oettingen	Fevkalade ortaelçi	1699	4800 esadi kuruş (aylık)
Leopold Talmann	Mukim ortaelçi	1703-1711	120 kuruş (günlük)
Ignaz von Quarient und Rall	Fevkalade ortaelçi (Avusturya tahtındaki değişikliği bildirmek üzere)	1706	1640 kuruş (günlük)
Damianus Graf Virmont	Fevkalade ortaelçi (Pasarofça Ant. sonrası elçi teatisi)	1719	120 kuruş (günlük) (diğer masraflarla beraber 3360 kuruş)
Ludwig von Talmann	Mukim ortaelçi	1728-1737	120 kuruş (günlük)
Cortiz Graf von Uhlfeld	Fevkalade ortaelçi (Belgrad Ant. sonrası elçi teatisi)	1740-1742	400 kuruş (günlük)
Heinrich Freiherr von Penckler	Mukim kapu kethüdası (1747'ye kadar) Mukim ortaelçi (1754'e kadar)	1742-1754	1747'ye kadar 5 kuruş (günlük) 1749'a kadar 108 kuruş (günlük) 1754'te kadar 12 kuruş (günlük)
Josef Freiherr von Schwachheim	Fevkalade kapu kethüdası (III. Osman'ın tahta çıkışını tebrik) + Mukim ortaelçi	1755-1761	5 kuruş (günlük) 12 kuruş (mukim orta elçi olarak-günlük)
Josef Freiherr von Schwachheim	Fevkalade kapu kethüdası (III. Mustafa'nın tahta çıkışını tebrik) + Mukim ortaelçi	1758	5 kuruş (günlük) 12 kuruş (mukim ortaelçi olarak-günlük)
Heinrich Freiherr von Penckler	Murahhas ortaelçi (1762) Mukim ortaelçi (1766'ya kadar)	1761-1766	108 kuruş tayinat ve 48 guru hane icaresi = 150 kuruş (murahhas ortaelçi olarak- günlük) 12 kuruş (mukim ortaelçi- günlük)
Josef Freiherr von Schwachheim	Fevkalade ortaelçi	1762-1763	12 kuruş (günlük)
Franz von Brognard	Mukim ortaelçi	1767-1769	12 kuruş (günlük)
Johann Freiherr von Thugut	Maslahatgüzar (1771'e kadar) Mukim ortaelçi	1769-1776	12 kuruş (günlük)
Emanuel von Tassara	Maslahatgüzar	1769-1781	8 kuruş (günlük)
Peter Freiherr von Herbert-Rathkeal	Mukim ortaelçi	1779-1788	12 kuruş (günlük)
Peter Freiherr von Herbert-Rathkeal	Fevkalade ortaelçi (Ziştovi Ant. sonrası elçi teatisi) + Mukim ortaelçi	1791-1794	280 kuruş (230 kuruş nafaka baha, 50 kuruş hane icaresi-günlük)

V Baron Herbert-Rathkeal'E Zıştovi Antlaşması (1791) sonrası verilen tayinata dair bir kayıt
(BOA, HAT: 1403/56749)

VI Cortiz Graf von Uhlfeld'e verilen tayinata dair bir kayıt, 1740 (BOA, CH: 72-3555)

İZMİT KERESTE NAZIRI OSMAN EFENDİ: MEMURİYETİ, VAKFI VE MUHALLEFÂTI

Izmit Timber Custodian Osman Effendi: His Tenure, His Waqf and His Mukhallafat

Meryem Kaçan Erdoğan

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye

e-mail: meryem@ogu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8885-0936

Near East Historical Review

11/2, April / Nisan 2021
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 11.03.2021
Accepted Date - Kabul Tarihi : 07.04.2021
Pages - Sayfa : 19 - 39

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.50042>

Citation - Atıf : Meryem Kaçan Erdoğan, “İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi: Memuriyeti, Vakfı Ve Muhallefâtı”, *Near East Historical Review*, 11/2, April, 2021, pp. 19 - 39

İZMİT KERESTE NAZIRI OSMAN EFENDİ: MEMURİYETİ, VAKFI VE MUHALLEFÂTI

Izmit Timber Custodian Osman Effendi: His Tenure, His Waqf and His Mukhallafat

Meryem Kaçan Erdoğan

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
e-mail: meryem@ogu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8885-0936

Öz

Süleyman Penâh Efendi'nin oğlu olan Osman Efendi, aslen Moralı'dır. Maliyeden yetişerek çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş, 1813-1818 yılları arasında İzmit kereste nazırı olarak görev yapmıştır. Memuriyeti süresince Tersâne-i Âmire'nin kereste ve kırpas ihtiyaçlarının temin edilmesinde ve İstanbul'a gönderilmesinde gayret göstermiş, İzmit Tersanesi'nin yeniden inşa edilmesine nezaret etmiştir. Ayrıca Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü ile ve bu gölün İzmit Körfezi'yle birleştirilmesi amacıyla hazırlanan projede görev almış, bölgenin keşfine memur edilen heyetle birlikte çalışmıştır. Bölgesindeki gelişmeleri yakından takip eden Osman Efendi, eşkıya ve eşkıyalık olayları hakkında merkezi bilgilendirmiş; yerel ayanların işledikleri suçların affedilmesi gibi bazı girişimlerde de bulunmuştur. Memuriyeti süresince İzmit'te ikamet eden Osman Efendi, hastalığı dolayısıyla zaman zaman İstanbul'a gidip gelmiştir. Son memuriyeti Saruhan nazırlığı olan Osman Efendi, aynı zamanda bir hayırsever olarak vakıf kurmuş, İzmit'teki Pertev Paşa Medresesi'ni bu vakıf aracılığıyla desteklemiştir.

Bu çalışmada çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Moralı Osman Efendi'nin kısa biyografisine işaret edilerek İzmit kereste nazırlığı dönemi, kurduğu vakfı ve memuriyetleri boyunca edindiği servetin bir yansıması olan muhallefâtı, arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmiştir. Böylece Osman Efendi'nin şahsında, taşraya tayin edilen bir devlet görevlisinin yetkileri, şehre ve bölgeye katkıları, merkezle iletişimi ve yerel idarecilerle ilişkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Moralı Osman Efendi, İzmit, Kereste Nazırı, Vakıf, Muhallefât.

Abstract

Osman Effendi, son of Suleiman Penâh Effendi, was originally from Morea. He was educated in finance and served in several government offices, including his service as a timber custodian in Izmit between 1813-1818. Osman Effendi tried hard to meet the Imperial Arsenal's (Tersâne-i Âmire) need for timber and linen cloth and to transfer them to Istanbul, and supervised the re-construction of the Izmit shipyard. He also took part in the project to connect the Sakarya river with the Sapanca lake, which was to be connected further to the Gulf of Izmit. Moreover, he worked with the delegation which had been assigned with the task of exploring this region. Osman Effendi informed the central administration about the events of banditry and even the bandits themselves as he closely followed the developments in his district. He also made certain initiatives such as pardoning the crimes of local notables. Osman Effendi resided in Izmit during his tenure and occasionally visited Istanbul due to his illness. His last office was in the Saruhan district. Being a philanthropist, he also established a religious foundation (waqf), which was intended to support the Pertev Pasha Madrasa in Izmit.

In this study, a brief biography of Moralı Osman Effendi as a versatile personality has been introduced and his custodianship of the timber in Izmit, the religious foundation he set up and the estate (mukhallafat) he left behind upon his death, which was a sign of the wealth he acquired during his services, have been analysed in the light of archival documents. Thus, the current research undertakes the task of illustrating the limits of the authorization of a government official in the countryside as represented by Osman Effendi as well as his contribution to the town and region he was assigned to, his communication with the central administration and his relations with local rulers.

Keywords: Moralı Osman Effendi, Izmit, Timber Custodian, Religious Foundation, Mukhallafat

Giriş

Aslen Moralı olan Osman Efendi, Osmanlı Devleti'ne önemli hizmetlerde bulunmuş bir aileye mensuptur. Babası 18.yüzyıl devlet adamı ve şairlerinden Süleyman Penâh Efendi, kardeşi ilk daimî Türk elçisi Yusuf Agâh Efendi'dir. Osman Efendi'nin oğlu Derviş Efendi de kendisi gibi hâcegân sınıfındandır.¹

Maliyeden yetişerek başhalife, mektubî-i defterî, rikâb defterdarı, defterdar-ı şikk-ı evvel, tersane emini, nişancı, çavuşbaşı, sadâret kethüdâsı, defter emini, Esma Sultan kethüdâsı, rikâb-ı hümâyûn kethüdâsı, kereste gümrüğü nazırı ve Saruhan nazırı olarak çok çeşitli görevlerde bulunmuştur. Çavuşbaşılık, sadâret kethüdâlığı, defterdarlık, nişancı, defter emini ve rikâb-ı hümâyûn kethüdâlığı gibi görevlere birden fazla tayin edilmiştir. Saruhan nazırlığından sonra İstanbul'a gelen Osman Efendi burada vefat etmiştir. Mezarı Haydarpaşa'dadır.² Yeni yazıya aktarılan *Sicill-i Osmanî*'de Osman Efendi'nin vefat tarihi 11 N 1232/25 Temmuz 1817 olarak gösterilmiştir. Oysaki eserin aslında vefat tarihi 11 N 1233/15 Temmuz 1818 olarak yer almaktadır.³ Bu tarih, Osman Efendi'nin muhalefât defterindeki kayıtlarla karşılaştırıldığında isabetli görünmektedir. Zira defterdeki ilk kayıtlar 18 Eylül 1818 tarihini taşımaktadır. Osman Efendi kaynaklarda vakur, dirayetli, zeki, hesap işlerini iyi bilen⁴, âlim ve fâzıl, nüfuzlu ve sağlam karakterli bir kişi olarak tarif edilmektedir.⁵

Hayatının büyük bir bölümünü devlet hizmetinde geçiren Osman Efendi, çeşitli görevler üstlenmiş, önemli hizmetlerde bulunmuştur. Mesela dağlı eşkiyasının iskânı, Fransızların Mısır'ı işgal etmesi karşısında, Devlet-i Aliyye'de bulunan Fransızların mal varlıklarının müsaderesi, işgalin sona ermesi üzerine Mısır'da düzenin yeniden kurulması gibi işlerde görev almıştır. Uzun memuriyet süresi, kurumların işleyen ve aksayan yönlerini tespit etmede kendisine önemli bir tecrübe kazandırmıştır. Düzenlenmesinde lüzum gördüğü meseleleri etraflıca tahkik etmiş ve meselenin çözümüyle ilgili görüşlerini tavrılarla ilgililere iletmıştır. Mali işlerde büyük başarılar kazanan Osman Efendi'nin ilk defterdarlık dönemine ait girişimleri, hazine için son derece faydalı olmuştur. Onun özellikle müsadere kurumunun ıslahına dair hazırladığı tavrır kayda değerdir. Osman Efendi, defterdar iken 1794 yılında III. Selim'e sunduğu bu tavrırde gayrimeşru muhalefât zaptlarını, yetim malı-beytülmal ilişkisi açısından değerlendirmiş, devlet adamı, mültezim, esnaf ayırt edilmeksizin, biraz zengin olanların muhalefâtlarına el konulmasının ve muhalefât zaptlarında hukuki sınırın aşılmasının zararlı sonuçları üzerinde durmuştur. Müsadere kurumunun ıslahına dair yaptığı teklif, kurumun aslı yapı ve amacına geri döndürülmesi şeklinde olmuştur.⁶

¹Mahmud Esad Kalıpçı, "Müsadere Kurumunda Islaha Dair Bir Teklif: III. Selim Dönemine Ait Bir Vesika", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/272849>, s.259-260 (E.T.15.03.2020).

²Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1996, s.1291.

³Kalıpçı, "Müsadere Kurumunda Islaha Dair Bir Teklif", s.261. Osman Efendi'nin vefat tarihi bazı yayınlarda 11 Ramazan 1231/5 Ağustos 1816 olarak gösterilmiştir [Fahri Ç. Derin, Yayla İmâmî Risâlesi, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, Ekim 1972, İstanbul 1973, s.220 (dipnot 17)].

⁴Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4, s.1291.

⁵Kalıpçı, "Müsadere Kurumunda Islaha Dair Bir Teklif", s.261.

⁶Osman Efendi'nin kurumun ıslahına dair teklifi şu şekilde özetlenebilir: Gerek ricâlden ve gerekse diğer zenginlerden vefat edenlerin malvarlıkları, devlete borçları olmaması durumunda mirasçılara teslim edilmeli, borcu olanların borçları resmî kayıtlardan yoklanarak tahsil edilmeli ve kalan meblağ mirasçılara iade edilmelidir. Mirasçı bırakmadan ölenlerin muhalefâtlarının zabtı ise doğal bir uygulamadır. Ceza olarak malvarlıkları müsadere edilenlere yönelik uygulamaya ise devam edilmelidir. Ayrıca önerilen düzen büyük vezirlerin yetimleri hakkında da geçerli olmalıdır. Padişahın tavrır hakkındaki kararı ise yetim malı ve miri ile bağlantısı olmayanların muhalefâtlarına dokunulmaması, devlet gelirlerinden servet edinen ricâl ve kibârın vefatları halinde mallarının beytülmale ait olduğu yönündedir. Osman Efendi'nin tavrır hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kalıpçı, "Müsadere Kurumunda Islaha Dair Bir Teklif", s.253-284.

Osman Efendi, aynı zamanda sosyal ve şer'i olaylara da büyük bir duyarlılık göstermiş ve bu duyarlılığı bir eserle de ortaya koymuştur. Veba hastalığı hakkında *el-Mâûn fî-Meseleti't-Tâûn* adlı bir eser kaleme almıştır. Bunda babası Süleyman Penâh Efendi'yi vebadan kaybetmesinin de etkisi bulunmaktadır.⁷

Bu çalışmada Osman Efendi'nin İzmit kereste nazırı olarak bölgedeki faaliyetleri, kurduğu vakfı ve muhalefâtı incelenerek Osmanlı bürokrasisindeki etkinliği, diğer memurlarla oluşturduğu çalışma düzeni, aldığı sorumluluklar ve hizmetteki başarıları, topluma katkısı ve edindiği serveti değerlendirilmeye çalışılacaktır. Öncelikle İzmit kereste eminlerinin veya nazırlarının görev ve yetkileri üzerinde durmak gerekir.

1. İzmit Kereste Eminleri veya Nazırları

Kocaeli bölgesi, yüzyıllar boyunca gerek Tersâne-i Âmire'de gerekse diğer tersane ve işliklerde inşa edilen donanma gemilerine gereken keresteyi sağlamıştır. Bölgenin bir kereste nakliyat merkezi olması önemini bir kat daha artırmış ve bu amaçla İzmit'te bir Kereste Eminliği kurulmuştur. İzmit ve İstanbul tersanelerine kereste temin edilmesini düzenlemek üzere tayin edilen kereste eminlerine yardımcı olmak üzere kereste mübaşirleri görevlendirilmiştir.⁸ İzmit kereste eminleri veya nazırları, donanma inşası için gerekli olan keresteyi Tersâne-i Âmire'den gönderilen defterlere göre reyaya taksim etmiş ve en kısa zamanda teminine gayret göstermişlerdir. Kerestenin kestirilmesi, iskelelere nakli ve İstanbul'a gönderilmesi ile bedellerinin ödenmesi işinde çoğunlukla İzmit kereste emini görevlendirilmiş bazen de bu iş bıçkıcıbaşıya havale edilmiştir. Kereste eminlerinin tayinleri ve muhasebelerinin kontrolü, 1697 yılına kadar Tersâne-i Âmire Eminleri tarafından yapılmış, bu göreve getirilen kişilerde işbirliklik, doğruluk ve dindarlık gibi özellikler aranmıştır. Görev süresi 3 yıl olarak belirlenen kereste eminlerinden beklenen iş, Tersâne-i Âmire'de İzmit ocaklığı için ayrılan kereste mahzenine 21 kadırgalık kereste temin etmek ve bedellerini toplamaktan ibaretti. Kerestelerin reyadan temini ise ocaklık olanın avarız karşılığında, ocaklık fazlasının akçe karşılığında alınması şeklinde olmuştur. Kereste masraflarının ödenmesi, 1695 yılından itibaren Tersâne-i Âmire Emni yerine kereste eminleri tarafından kereste için tahsis edilen bedellerden karşılanmıştır. Ocaklık haricinde alınan kerestelerin ücretleri ise miri akçeden kereste emini veya mübaşir vasıtasıyla reyaya dağıtılmıştır. Ocaklık tayin edilen bölgelerdeki ormanların korunması amacıyla görevlendirilen korucuların tayinleri de kereste eminlerinin arzı üzerine yapılmıştır.⁹ İzmit kereste eminleri, Tersâne-i Âmire'ye gönderilecek kerestenin zamanında kesimi ve nakli gibi görevlerin yanı sıra bölgenin ve yolların güvenliğinin sağlanması, eşkıyadan temizlenmesi, fakir ve zayıf halkın korunması ve sefer zamanında askerinin zamanında çıkarılması gibi önemli görevler de üstlenmiştir. Bu yüzden İzmit kereste eminleri, seçkin görevliler olup aralarında Balabanzâde, Müderriszâde Mustafa ve Morali Osman Efendi gibi tanınmış kereste eminleri bulunmaktadır.¹⁰

⁷Kalıpçı, "Müsader Kurumunda Islaha Dair Bir Teklif", s.262. Osman Efendi, eserinde Tanrı'nın insanlığın kaderini önceden belirlediği için alınan tedbirin kişinin Tanrı'ya olan güvenine ihanet edeceğini münakaşa etmiştir. O'nun için Müslümanın vereceği gerçek cevap kendini kadere teslim etmesi (tevekkül) ve Tanrı'nın vebaya yakalanan kişi ya da ailesine nimetini verdiği gerçeğidir. O, vebanın aslında kutsal savaşa eşit olduğunu farz etmektedir. Osman Efendi'nin veba hakkındaki görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Birsen Bulmuş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba Kavramları Üzerine: Mistisizimden Sosyal Reforma", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C.3, S.6, Yıl 2010, s.45-51.

⁸Resül Narin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ağaç Denizi Kocaeli", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV*, Kocaeli 2017, s.974-975. Ayrıca bk. Resül Narin, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", *Bellefen*, C.LXXV, Sayı 274, Aralık 2011, s.771.

⁹İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s.19, 104, 107-108, 110.

¹⁰Narin, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", s.771-772.

2. Osman Efendi'nin İzmit Kereste Nazırlığı Dönemi'ndeki Faaliyetleri

İzmit kereste eminliğine “ashâb-ı nüfûzdan” bir kişinin tayin edilmesi gündeme geldiğinde, bu işe Limni adasında sürgünde olan¹¹ ve orada cezasını çeken Osman Efendi düşünülmüş, kendisinin serbest bırakılarak kereste nezaretine tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Osman Efendi'nin tayin gerekçesinde “*bu husûs kendüyü tahkîr olmayıp mücerred şu kereste maddesi dolaşığı çözülsün içindir*” ifadesi önemlidir. Merkez, Osman Efendi'ye güvenmekte ve onu işin üstesinden gelebilecek bir kişi olarak görmektedir. Defterdara gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre Limni'de sürgünde olan Osman Efendi'nin serbest bırakılarak İzmit kereste nezaretine memur edilmesi emredilmektedir. Yazının tarihi 29 M 1228/1 Şubat 1813 olduğuna göre Osman Efendi, kısa süre sonra İzmit kereste nazırlığı görevine getirilmiş olmalıdır.¹² Osman Efendi N 1231/Temmuz-Ağustos 1816 tarihinde Saruhan nazırlığına atanıncaya kadar bu görevi bilfiil sürdürmüştür. Osman Efendi'nin görevde olduğu süre boyunca İzmit'te önemli gelişmeler olmuş, O doğrudan ya da dolaylı olarak bu gelişmelerin içerisinde yer almıştır.

2.1. Tersâne-i Âmire'nin Kereste ve Diğer İhtiyaçlarının Karşılanması

Kocaeli Sancağı'nda bulunan ormanlar, Osmanlı donanmasının ve Tersâne-i Âmire'nin ihtiyacı olan kerestelerin büyük bir bölümünü karşılıyordu.¹³ Tersâneye gönderilen kereste ve gemi levazımı ambarlarda muhafaza edilmiş, bu ambarlar “mahzen-i sürb” ve “anbar-ı çûb” olarak tasnif edilmiştir. Kereste anbar-ı çûbda; gemi ve tersâne levazımı ise mahzen-i sürbde depolanmıştır.¹⁴ İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi, memuriyeti boyunca talep edilen cins ve ebattaki malzemeleri her iki mahzene de göndermiştir. Tersâne-i Âmire'den gönderilen bir defter kapsamında ihtiyaç duyulan keresteler “kerestekeş” kazalar halkı tarafından kesilmiş ve nakledilerek teslim edilmiştir. Kazaların taahhüt ettikleri kereste miktarı 7.500 kıta ağaçtan oluşmaktadır. Kazalar halkının hisselerine düşen miktarı azaltmak adına zaman zaman muaf reaya üzerine tevziatta buldukları anlaşılmaktadır. Muaf reaya ise çeşitli muafiyet iddialarıyla bu yükümlülüğün altına girmeyerek hisselerine düşen keresteyi vermemişlerdir. Dolayısıyla muaf reyanın üzerinde kereste bakaya olarak kaldığı gibi talep edilen miktarın da temin edilmesi mümkün olmamıştır. Osman Efendi'nin kereste maddesi gibi sorunlu bir alanın çözümünde bölgedeki kazaların muhtarlarıyla 1813 yılının Nisan ayında müzakereler yaptığı ve yeni tertipte hazırladığı defterleri yetkililere sunduğu tespit edilmiştir. Bu durumda, muaf reaya hariç tutularak 7.509 kıta kerestenin “kerestekeş” reayadan temin edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵

Bölgenin ocaklık kerestesi, mahzenlere teslim edildikçe ödemeler de Tersâne hazinesinden yapılmıştır. 1815 yılında Osman Efendi İzmit'ten kesilen 4.329 adet birik ve şalope kerestesini mahzen-i çûba teslim etmiştir. Teslim edilen kerestenin 3.359 adedinin bedeli ödenmiş, 970 adet kerestenin 3.264 akçe tutan bedeli ise henüz ödenmemiştir. Bedelin tersane hazinesinden ödenmesi talimatı verilmiştir.¹⁶

33 zirâ¹⁷ kordon kerestesi olarak istenen ağaçlar ise daha önce İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi tarafından kestirilerek Tersâne-i Âmire'ye gönderilmişti. Kerestelerin bedeli 5.483 kuruş ve 654 adet ağaç olarak hesaplanmıştır. Bu teslimat dışında Tersâne-i Âmire'de inşa ettirilerek

¹¹ Osman Efendi'nin Limni'ye sürgün edilme sebebi bilinmemektedir. Sürgün fermanı çıktığında bir çavuş nezaretinde hanesine getirilmiş ve oradan alınarak sürgün yerine gönderilmiştir [BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSM.A.E.)*, 710/39 (Tarihsiz)].

¹² BOA, *Hatt-ı Hümayûn (HAT)*, 1262/48869-B, 1313/51185 (Tarihsiz).

¹³ Narin, “Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları”, s.771.

¹⁴ Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı*, s.9.

¹⁵ BOA, *Cevdet Bahriye (C.BH)*, 101/4895.

¹⁶ BOA, *C.BH*, 137/6623 (16 Za 1230/20 Ekim 1815).

¹⁷ Dirsekle orta parmak ucu arasındaki kısmı ifade eden kelimenin Arapçası zirâ, Türkçesi arşındır. Osmanlılarda kullanılan bir mimar arşınının değeri 1841 yılında 75,77 cm idi (Mehmet Erkal, “Arşın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1991, s.411-412).

denize indirilen 37 zirâ kordon gemileri için daha sonra bölgeden tekrar ağaç talep edilmiş, kestirilen 145 adet çeşitli cinsteki kereste mahzen-i sürbe teslim edilmiştir. Osman Efendi, tersaneye teslim edilen kerestelerin bedellerini talep etmiş ve bedeli olan 1.835 kuruşun 23 L 1231/16 Eylül 1816 tarihinde tersane hazinesinden ödenmesine karar verilmiştir.¹⁸ Yine aynı yılda padişahlar için sandal yapımında kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan ağaçlar da İzmit'ten temin edilmiştir. Kereste Nazırı Osman Efendi, talep edilen 28 adet sandal ağacını Tersâne-i Âmire'ye göndermiş ve mahzen-i çüba teslim ettirmiştir.¹⁹

Tersâne-i Âmire'nin ihtiyaç duyduğu malzemelerden birisi de kirpastır. Mahzen-i sürbde depolanan kirpasın bir kısmı Geyve kazasından temin edilmiştir. Osman Efendi'nin nazırlığı döneminde 1081 top kirpas, kazada dokunarak satın alınmış ve tersaneye gönderilmiştir.²⁰

2.2. Palangaların Kereste İhtiyaçlarının Karşlanması

İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi'ye havale edilen işlerden birisi de palangalar için lüzumlu kerestenin temini meselesidir. Akdeniz boğazında bulunan Kilitdülbağ ve Sultaniye kalelerinin dört bir tarafına inşa edilmesi kararlaştırılan 7 adet palanganın yerleri keşfedilerek planları yapılmıştır. Bu konuda Mimar Ağa'nın yanı sıra bölgeye gönderilen mühendis halifesinin görüşleri alınmış, keşif defterleri incelenmiş ve tahmini maliyet hesaplanmıştır. Buna göre 176 adet top ile 6 adet havanın konulması için inşa edilecek 7 adet kargir palanganın maliyeti, 1.533 kese akçe (küsür 156,5 kuruş) olarak hesaplanmıştır. Topların konulacağı tabyalar birbirine birer saat mesafe uzaklığında dördü Anadolu sahilinde, üçü Rumeli tarafında olacak şekilde planlanmış ve işi kolaylaştırmak amacıyla Anadolu ve Rumeli tarafı için ayrı bina eminleri ve maiyetlerine mühendis tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Kilitdülbağ, Sultaniye, Seddülbağ ve Kumkale ile etrafında olan çit tabyalarda bulunan eskimiş top kundaklarının yenilenmesi için harekete geçilmiştir. Kundakların tamiri için çok sayıda keresteye özellikle karaağaç ve meşeye ihtiyaç olup bunların İzmit ve Gemlik tarafından kesilerek ilkbaharda gemilere yüklenmesi ve kalelere gönderilmesi gerekmektedir. Tabyaların inşası ile top kundaklarının tanzimi meselesi için görevliler tayin edilmiş, kundaklar için gerekli kerestenin temin edilme durumu da İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi'ye sorulmuştur. Özellikle boğaza yakın yerlerde kereste tedarik edilecek başka yerlerin olup olmadığının araştırılması ve buna göre hareket edilmesi üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak tabyalar ve kundakların tamir ve inşası amacıyla Feyzi Bey ve İbrahim Şeref Efendi tayin edilerek maiyetlerine mühendis, marangoz ve demirciler verilmesine; kerestenin temini konusunun Osman Efendi'den sorularak hazırlıklara başlanmasına ve masrafların kaleler tertibatından karşılanmasına karar verilmiştir.²¹

2.3. İzmit Tersanesi'nin Yeniden İnşa Edilmesi ve Genişletilmesi

XIX. yüzyılın başlarında İzmit Tersanesi harap bir görüntü çizmektedir. Evail-i Ş 1229/19-28 Temmuz 1814 tarihli ferman, tersanenin durumunu gözler önüne sermektedir. İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi başta olmak üzere Kocaeli Sancağı'ndaki görevlilere gönderilen fermanla, tersanenin yeniden inşa edilmesiyle ilgili önemli açıklamalar yer almaktadır. Fermanın gönderildiği sıralarda tersane ve tersanede bulunan odalar son derece harap durumdadır. Halbuki başlangıçta tersane, harem ve selamlıklı bir daire olarak gayet muntazam şekilde inşa edilmişken daha sonra çıkan yangın bütün bu bölümlerin yanmasına ve harap olmasına sebep olmuştur. Tersane mevcut durumda harap iki odadan oluşmaktadır. Ayrıca tersaneyi çevreleyen duvarlar yeterince yüksek olmadığından geceleri içerisine bazı kişiler ve hayvanlar girmektedir. Bundan da önemlisi tersane her gün kereste eminlerinin, kâtiplerin, kolcuların ve kereste getiren

¹⁸ BOA, C.BH, 113/5469.

¹⁹ BOA, C.BH, 68/3210.

²⁰ Kirpasın İstanbul'da fiyatı yüksek olduğundan Geyve'den temin edilmiştir. Bedeli olan 3.243 kuruşun Tersâne-i Âmire hazinesinden verilmesi hakkında bk. BOA, C.BH, 81/3891 (17 M 1232/7 Aralık 1816).

²¹ BOA, HAT, 1591/18 (Tarihsiz).

arabacıların toplandığı, bütün kereste işlerinin görüldüğü ve idare edildiği bir yerdir. Tersanenin yenilenmesiyle ilgili gelen ferman, burada iki oda, sofa ve kahve ocağından oluşan bir selamlığın yapılmasından, tersanenin etrafını çevreleyen duvarlardan gerekli kısımlarının yükseltilmesinden bahsetmektedir. Tersanenin yeniden inşası için bir maliyet hesaplaması da yapılmış ve masrafın 15.000 kuruş tutarında olacağı tahmin edilmiştir. Bu paranın Kocaeli Sancağı'ndaki reayaya adaletli bir şekilde tevzi edilerek tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Tersanenin inşasıyla ilgili işler, Hassa silahşorlardan İzmit Ayanı sabık Mir Ali'ye havale edilmiş, inşa işine nezaret etme görevi de İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi'ye verilmiştir. Osman Efendi, tamir ve inşa edilecek yerlerin tamamlanması, harcamaların usulüne uygun olarak yapılması ve masrafların keşif defterine kaydedilerek İstanbul'a gönderilmesinden sorumlu tutulmuştur. Merkez, keşif defterindeki harcama kayıtlarının esas alınmasını, reayadan fazla para talep edilmemesini istemiş, bölgedeki görevlilerin talimatlara uygun şekilde hareket etmelerinin önemini vurgulamıştır.²²

2.4. Sakarya Nehri-Sapanca Gölü-İzmit Körfezi'nin Kanalla Birleştirilmesi Girişimleri

Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü'ne ve Sapanca Gölü'nün İzmit Körfezi'ne aktılması girişimleri ilk defa Kanuni döneminde gündeme gelmiş, bölgede birtakım çalışmalar başlatılmış ancak savaşlar nedeniyle bir sonuç alınamamıştır. Proje, III. Murad döneminde tekrar ele alınmış, ihtiyaç duyulan gemi kerestesinin nehir yoluyla ve hızlı bir şekilde denize indirilmesi öncelikli amaçlar arasında yer almış, sonraki girişimlerde buna ekonomik sebepler de eklenmiştir. Ölçümlerin yapılması için bölgeye mimar ve mühendislerden oluşan bir heyet gönderilmiş, kanalda çalışacak amele ve ırgatların temini için de hazırlıklar başlatılmıştır. Ancak kanal açılmasına karşı olanların girişimiyle bu işe son verilmiştir. 1654 yılında kanal projesi tekrar gündeme gelmiş, bölgede keşif yaptırılarak raporlar hazırlanmıştır. Raporlarda arazinin kazılmasının zorluğu ve çevrenin büyük zararlar göreceği dile getirildiğinden kanaldan üçüncü defa olarak vazgeçilmiştir. I. Mahmud döneminde İstanbul'un ekonomik darlığı göz önüne alınarak sadece Sapanca Gölü ile İzmit Körfezi'nin birleştirilmesi düşünülmüş, keşif yapılmasına rağmen bu girişimden de sonuç alınamamıştır. 1759 yılında bu işe tekrar teşebbüs edilmiş, Sapanca Gölü-İzmit Körfezi, Sakarya Nehri-Sapanca Gölü'nün birleştirilmesi gibi iki seçenek üzerinde durulmuştur. Bölgede hafriyata başlanmış ancak suyun çıkması, kışın gelmesi ve çeşitli engeller yüzünden çalışmaya ara verilmiş sonra da vazgeçilmiştir.²³

1813 yılında ise kanalın açılmasıyla ilgili teşebbüs, Kocaeli ve Hüdavendigar sancaklarında mutasarrıf olan Vezir Hacı Ahmed Aziz Paşa tarafından yapılmış, kanalın ekonomik önemine dikkat çekerek bölgenin tetkiki, ölçüm ve resimlerinin yapılması için heyet gönderilmesini talep etmiştir. Merkez, kısa sürede bu işe sabık Çavuşbaşı Abdullah İffet Bey'i memur ederek maiyetine iki mühendis ile bir mimar tayin etmiştir. Evail-i N 1228/28 Ağustos-6 Eylül 1813 tarihli ferman ile işe memur edilenler hakkında Aziz Paşa'ya bilgi verilmiştir. Heyetin önce Aziz Paşa ile durumu müzakere etmesi ve kararın verilmesinden sonra bölgede ölçüm, plan ve teknik hesapları yapması, maliyeti çıkarması ve amele sayısını belirlemesi gerekiyordu. Ayrıca görevliler, bölgedeki incelemelerini ayrıntılı bir rapor halinde merkeze sunacaklardı. İlk heyetin gitmesinden kısa bir süre sonra, işin öneminden dolayı bölgeye 7 kişilik bir fen heyeti daha gönderilmiştir. Keşif heyeti gerekli tetkikleri yapmış, heyetten iki kişi (Mühendis Ahmed ve Mehmed Efendiler) Aziz Paşa tarafından Sakarya Nehri'nin kaynağından Sapanca Gölü'ne kadar olan sahada araştırma yapmaya memur edilmiştir. Mühendislerin ayrıntılı raporlarını merkeze sunmaları üzerine kanal işi, Aziz Paşa'ya havale edilmiştir. Raporda, kanalın geçeceği

²² Meral Akşener, *İzmit Şer'iyye Sicili (4 Muharrem 1220-25 Şevval 1230) (4 Nisan 1805-30 Kasım 1814)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992, s.147-148.

²³ Kanal girişimleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Aktılmasıyla Marmara ve Karadenizin Birleştirilmesi Hakkında", *Belleten*, C.IV, Sayı 14-15, Nisan-Temmuz 1940, Ankara 1994, s. 149-174.

güzergâhtan mal, hayvan, zahire ve kerestenin sallar ile İzmit'e rahatça gönderileceğine ve daha birçok faydasının olacağına işaret edilmiştir. Merkez, Evâsıt-ı Z 1228/5-14 Aralık 1813 tarihli fermanla Aziz Paşa'dan hazırlıklarını yapmasını ve uygun gördüğü bir zamanda işe başlamasını istemiştir.²⁴ Fermanla geçmemesine rağmen kanal işine memur edilenler arasında İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi de bulunmaktadır. Şânîzâde Tarihi'nde "Keşf-i Nehr-i Sakarya" başlığı altında Osman Efendi'nin Aziz Paşa, Çavuşbaşı Abdullah İffet Bey ve maiyetlerinde bulunan mühendislerle birlikte Eylül 1813 tarihinde keşfe memur edildiğinden bahsedilmektedir. Kayda göre keşif heyeti, nehir havalisini dolaşarak gerekli yerlerin uzunluk ve derinliğinin ölçülmesi, nehir içindeki kayalar, doğal setler ve sığ yerlerin yerinde görüp incelenmesi, Sapanca Gölü'nden körfeze kadar olan sahanın teknik aletler, reis ve işçilerin yardımıyla ölçümlerinin yapılması gibi işleri gerçekleştirmiştir. Ancak hazırlıkların yapılma emrini içeren fermanın 20 gün sonra, Aziz Paşa vefat etmiş, onun vefatıyla kanalın açılma girişimi bir kez daha sonuçsuz kalmıştır.²⁵

2.5. Eşkîyanın Yakalanması ve Cezalandırılması

Bölgedeki eşkıyalık olaylarına karşı, İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi'nin eşkıyanın takip edilmesi ve yakalanması konusunda yerel görevlilerle birlikte hareket ettiği ve gelişmeleri Kocaeli mutasarrıflarına bildirdiği görülmektedir. Nitekim 29 M 1230/11 Ocak 1815 tarihinde Osman Efendi'nin İzmit Mütesellimi Ali Ağa ile birlikte Kocaeli Mutasarrıfı Mustafa Paşa'ya gönderdikleri müşterek mühürlü bir şukkadan eşkıyanın kimliği ve himaye edenlerin isimlerine ulaşılmaktadır. Sakarya, Adapazarı civarında faaliyet gösteren Kapusuz Mustafa, son olarak Genceli kazasını basarak halktan para toplamak istemiş, epey süren mücadeleden sonra ayanını katletmiş ve Kartal Ayanı Ömer Ağa'nın yanına sığınmıştır. Eşkîyanın burada olduğu bilgisi Genceli'deki muhtar vekili Tarakçıoğlu Ahmed Ağa tarafından tespit edilmiş ve gizli olarak kendilerine bildirilmiştir. Osman Ağa ile Ali Ağa kendilerine ulaşan bilgiyi Kocaeli mutasarrıfına iletmişler ve durumdan haberdar olmasını sağlamışlardır.²⁶

Bölgedeki bir başka ciddi tehdit de Adapazarı Ayanı Kara Osman Ağa idi. Kocaeli ve Sakarya bölgesinin en namlı ve kudretli ayanlarından biri olarak 1800'lü yılların başından 1816 yılına kadar bölgede varlığını hissettirmiş ve merkezi idareyi uzunca bir süre meşgul etmiştir. Merkez açısından Kara Osman, emirleri dinlemeyen, halka zulmedip baskıda bulunan, fesat çıkaran bir kişiydi. 1803 yılından itibaren Kara Osman Ağa'nın reaya üzerindeki baskısı nedeniyle harekete geçen merkez, onu birçok kez affetmesine rağmen 1816 yılına gelindiğinde kanun dışı hareketlerinin devam etmesi üzerine yakalanmasını ve cezalandırılmasını emretmiştir.²⁷ Nurullah Paşa bizzat harekete geçmiş, durumdan civar kazalar halkı da haberdar edilmiştir. Ancak paşanın hareketinden önce Kara Osman 25 Ca 1231/23 Nisan 1816 tarihinde Salı gecesi kardeşlerini ve kendisine tabi olan bir grubu yanına alarak dağa firar etmiştir. İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi, 26 Ca 1231/24 Nisan 1816 tarihli şukkasıyla gelişmeleri an be an ayrıntılı bir şekilde merkeze bildirmiştir. Buna göre Osman Efendi, Adapazarı Naibi Feyzullah Efendi'den kendisine bir ilam geldiğini, ilamda olaydan ahalinin hiçbir şekilde zarar görmediği ve mütesellim ile paşanın gelişmeler hakkında bilgilendirildiği haberini aldığını ifade etmiştir. Ayrıca Osman Efendi, Kara Osman'ın firar ettiği dağı bilirkişilerden soruşturmuş ve Adapazarı civarında Sinanlıoğlu Dağı adıyla uçsuz bucaksız ve meşhur bir dağ olduğunu, daha önce de Kara

²⁴Uzunçarşılı, "Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine...", s.161-166.

²⁵Şânî-zâde Târîhi, C.2, Dersaadet 1290, s.202-203; Uzunçarşılı, keşfe ait bir resmin mevcut olduğunu ancak elde edilemediğini ifade etmiştir ("Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine...", s.166-167, 174).

²⁶BOA, HAT, 286/17170. Devlete son derece itaatkâr görünüp İstanbul'un yanı başında eşkıyaya yataklık eden Kartal Ayanı Ömer Ağa, mutasarrıfa gönderdiği yazıda, şakinin kazası dâhilinde olmadığını, gelirse yakalanacağını ifade etmekle birlikte merkezi idarenin kendisine güvenmediği ve gizlice durumunun takip edilmesi emrini verdiği anlaşılmaktadır [Atilla Çetin, "Kocaeli ve Hüdavendigar Sancaklarında Eşkîyalık Olayları (18. ve 19. Yüzyıllar)", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, Ed. Osman Köse, Samsun 2017, s.143-144].

²⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. Atilla Çetin, "Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa Vakfı ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, S.30, Ankara 2007, s. 155-166.

Osman'ın zor durumda kaldıkça buraya sığındığını öğrenmiştir. Bu şekilde Osman Efendi merkezi çok hızlı bir şekilde bilgilendirmiş ve tedbir alma sürecini hızlandırmıştır. Merkez, Kara Osman'ın Bolu veya İzmit'e gitme ihtimaline karşı ölü veya diri olarak yakalanması için daha önce Bolu Sancağı mutasarrıfı ile Osman Efendi'yi haberdar etmiştir. Son durumda Adapazarı civarındaki dağa firar ettiği bilinen ayanın İstanbul'a veya başka yerlere gitme ihtimali de olduğundan takip edilmesi ve yakalanması üzerinde durulmuştur. Padişah, Adapazarı'nda yeni bir ayan seçilmesini, Kara Osman'ın kazaya sokulmamasını, eşkıyanın yakalanıp idam edilmesi için gereken tedbirlerin alınmasını ve İstanbul güzergâhına dikkat edilmesini emretmiştir.²⁸ Nitekim, Kara Osman Ağa sıkı bir takip sonucunda 1816 yılının Mayıs ayı sonunda yakalanarak idam edilmiştir.²⁹

2.6. Ayanların Soruşturulması ve Affı Konusu

Osman Efendi, sadece kerestenin temininden sorumlu olmamış aynı zamanda bölgedeki gelişmeleri takip etmiş, haksızlık ve yolsuzların araştırılması için merkeze mektuplar göndermiştir. Merkezin emriyle zaman zaman bir müfettiş ve soruşturmacı olarak da görev yapmıştır. Özellikle kaza ayanlarının reaya üzerindeki baskısı, kanun dışı vergi talepleri ve salma iddialarının etraflıca araştırılması ve soruşturulması işi Osman Efendi'ye havale edilmiştir. Nitekim Geyve reayası, birçok kez merkeze gönderdiği arzuhaller ile ayanları Bekir Ağa ile kardeşi İsmail Ağa ve kethüdası Hacı Mehmed'den şikâyetçi olmuşlardır. Söz konusu kişiler, kaza reayasının ödemekle yükümlü olduğu masraf ve vergilerin birkaç katını tahsil etmişler, ancak tahsilâtı kazanın sicil defterlerine kaydetmemişlerdir. Ayrıca, vefat edenlerin terekelerinden alınan resm-i kısmeti kendileri alıp aylıklı naip tayin etmişler, dolayısıyla reayanın hukukunu çiğnemişlerdir. Bunların dışında Geyve reayası, kereste bedeli ile menzil masraflarını ödemesine rağmen menzil ve vilayet masrafı, odun mübayaası, kalyon kerestesi bedeliyesi, menzil imdadiyesi gibi çeşitli salmalarla muhatap olmuşlardır. Reayanın arzuhalleri üzerine olayın soruşturulması için harekete geçilmiş ve bu işe İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi memur edilmiştir. Osman Efendi, soruşturma sırasında sancak valisi Hacı Mustafa Paşa'nın Geyve kazasına uğradığında kendisine sunulan bir yıllık sâlyâne defterini onayladığını ancak kayıtların titiz bir şekilde kontrol edilmediğini, alınan masrafların başka bir defter ile tevzi ve tahsil edildiğini ortaya çıkarmıştır. Osman Efendi, kazadan 1229/1813-1814 senesine mahsuben kereste tertibi akçesi olarak 15.520 kuruş aldığını, ancak ayanın bu miktarı 17.641.5 kuruş olarak reayaya tevzi ve taksim ettiğini, kazada aylıklı olarak görevlendirilen naip için de 2.500 kuruş aldığını tespit etmiştir. Araştırmalarını derinleştiren Osman Efendi, kazanın bir yıllık kalyoncu bedeliyesi ve odun masrafı olarak kaza ve köylerinden 11.000 kuruş tahsil edilmesi gerekirken 20.085 kuruş tahsil edildiğini, bu miktarın içerisinde valinin hazariyye taksiti, mübaşiriyye hizmeti ile memleket sermayesi adıyla çeşitli masrafların da olduğunu görmüştür. Osman Efendi, reyadan fazladan tahsil edilen 7.700 kuruştan fazla meblağın ayanın elinde ziyan olacağı endişesini dile getirmiştir. Menzil imdadiyesi hakkındaki araştırmaları ise Bekir Ağa'nın bu konuda herhangi bir yolsuzluğunun olmadığı şeklinde sonuçlanmıştır. Osman Efendi, araştırma sonuçlarını ayrıntılı ve titiz bir şekilde 3 B 1230/11 Haziran 1815 tarihli bir yazıyla merkeze bildirmiştir. Merkez, ayanın suçu sabit olmasına rağmen üç ayların hürmetine idam etme yoluna gitmemiş sadece görevden azlederek sürgün kararı vermiş, ayanın Magosa'ya, kardeşinin diğer adalara sürülmesini, reyadan fazla tahsil edilen paranın da malından tahsil edilmesini emretmiştir.³⁰

Osman Efendi, ayanın sürgün edilmesinin üzerinden bir yıl geçtikten sonra bu kez arabulucu olarak girişimde bulunmuştur. Padişahın hattıyla "katle bedel Magosa"ya sürülen eski ayan Bekir Ağa, affı için Kereste Emni Osman Efendi'den arabulucu olmasını istemiş, sürgünün

²⁸ BOA, HAT, 631/31171.

²⁹ Çetin, "Adapazarı Ayanı Kara Osman Ağa Vakfı ve Vakfiyesi", s. 166. Ayrıca bk. Çetin, "Kocaeli ve Hüdavendigâr Sancaklarında Eşkiyalık Olayları", s.144-145.

³⁰ BOA, HAT, 506/24903.

üzerinden yaklaşık bir yıl geçtiğini, “ıslah-ı nefis” ettiğini ve Geyve’ye gitmeyip başka bir yerde ikamet etmek şartıyla affedilip serbest bırakılma isteğini dile getirmiştir. İstanbul’da bulunduğu zamanlarda durumu sadarete arz eden Osman Efendi’ye gerek ayanın gerekse kardeşi İsmail’in serbest bırakılacağına dair vaatle bulunulmuştur. Ayanın ailesi de affedilmesi ve serbest bırakılması için merkeze arzlar göndermiş, hatta ayanın oğlu ricada bulunmak üzere İstanbul’a hareket etmiştir. Sadaret, Osman Efendi’nin 15 Ca 1231/13 Nisan 1816 tarihli şukkası üzerine Bekir Ağa’nın Geyve ve civar kazalara ayak basmamak, İstanbul veya başka bir yerde ikamet etmek şartıyla serbest bırakılmasını padişahın iradesine bırakmıştır. Padişahın kararı “*Geyve ve civarında olan kazalara ayak basmayup Bursa veyahut Asitane’de ikamet eylemek şartıyla iyâl ve evlâdına merhameten afv ve utlak oluna*” şeklinde olmuştur. Dolayısıyla Osman Efendi’nin girişimleri başarılı olmuş ve eski ayan serbest bırakılmıştır.³¹

2.7. Osman Efendi’nin Saruhan Sancağı Muhassıllığı’na Gönderilmesi

Batı Anadolu’da söz sahibi önemli ailelerden biri olan Karaosmanzâdeler ailesinden Hüseyin Ağa, 1816 yılının Mart ayında vefat etmiştir. Saruhan Sancağı’nın mukataalarını ve pek çok timar ve zeameti kendisinde toplayan Hüseyin Ağa’nın ölümüyle beraber merkezi idare muhalefâtın zaptı ve kardeşlerinin başka yerlere iskânı amacıyla bölgeye devlet ileri gelenlerinden Abdi Ağa’yı göndermiştir. Bunun yanı sıra, bölgeyi mütegalibeden kurtarmak ve doğrudan doğruya merkezden yönetmek üzere devlet ileri gelenlerinden Moralı Osman Efendi’yi Saruhan Sancağı nazırı olarak tayin etmiştir.³² Osman Efendi’nin tayin tarihi Evâhir-i Za 1231/Kasım 1816 olarak gösterilmektedir.³³ Oysaki Ekim 1816 tarihinde Osman Efendi, Saruhan Sancağı muhassılı olarak merkeze bir yazı göndermiştir. İzmit kereste nazırlığı görevinde iken Saruhan Sancağı muhassıllığına getirilen Osman Efendi, İzmit’teki kereste işlerini idare ve takip etmek üzere kethüdası Eyüp Ağa’yı vekil olarak bırakmıştır. Görev yerine gitmeden önce, Eyüp Ağa’ya gerekli tenbih ve ikazlarda bulunan Osman Efendi’nin Saruhan Sancağı muhassıllık görevinin son derece önemli olduğu ve merkezin beklentilerine cevap vermek üzere bu sorumluluğu üstlendiği görülmektedir. Osman Efendi’nin muhassıllık görevinde iki husus dikkati çekmektedir. Bunlardan biri, sancağa vardığında merkezin talimatları doğrultusunda hareket ederek yapacağı tahkikatları merkeze bildirmesi, diğeri de sancak dâhilinde olan iltizam ve mukataaların miriye ait gelirlerini geçmiş yılları da hesaba katarak tahsil etmesidir. Osman Efendi, kendisine tevcih edilen bu görev dolayısıyla hem devletin talep ve alacaklarının kolaylıkla yerine getirileceğini hem de reyanın rahat edeceğini düşünmektedir. Keza padişah da hatt-ı hümayûnunda “*İnşallah Saruhan Sancağı yoluna girer*” ifadesi ile Osman Efendi’nin memuriyetinin ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmıştır.³⁴ Saruhan Sancağı muhassıllık görevi için İzmit’ten harekete geçen ve 15 gün sonra Manisa’ya ulaşan Osman Efendi, sancakta meydana gelen asayiş olaylarını³⁵, kanun ve nizamlara aykırı her türlü usulsüzlüğü takip etmiş³⁶,

³¹ BOA, HAT, 500/24482.

³² Yücel Özkaya, “Anadoludaki Büyük Hanedanlıklar”, *Belleten*, C.LVI, Sayı 217, Aralık 1992, s.834-835.

³³ M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s.282.

³⁴ Kereste Nazırı Osman Efendi’nin (aynı zamanda Saruhan Sancağı muhassılı) 7 Z 1231/29 Ekim 1816 tarihli kamesi: BOA, HAT, 734/34846.

³⁵ Manisa’ya 2 saat uzaklıktaki Eğriköy’de sakin olan kesim ağalarından Sıracaloğlu Hacı Ahmed Ağa’nın evi bir grup tarafından basılmış, eşyaları çalınmış ve ev halkı zarar görmüştür. Olayı araştıran Osman Efendi, işin Karaosmanzâdelerden Deli Süleyman Ağa ile bağlantısı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Osman Efendi’nin 25 Z 1232/5 Kasım 1817 tarihli takriiri: BOA, HAT, 718/34244). Osman Efendi, olayın arka planında yer alan Süleyman Ağa’nın Tuna sahilindeki bir kalenin inşasına memur edilmesi, Yakup Ağa ile Yetim Ahmed Ağa’nın ise İstanbul’a getirilerek burada ikamet ettirilmesi veya başka bir yere gönderilmesi halinde sancağın tamamen temizleneceğini düşünmektedir (Osman Efendi’nin Selh-i Z 1232/10 Kasım 1817 tarihli kamesi: BOA, HAT, 718/34233).

³⁶ Menemen kazasındaki Rum reaya, kiliselerinin avlusunda bulunan papaz odalarını yıktırarak yüksek bir şekilde inşa ettirmiş, kilise içinde bazı yerlere yeni direkler koydurmuştur. Olayı soruşturan Osman Efendi, tamir ve tadilatın ferman olmaksızın tamamen voyvodanın izniyle yapıldığını, 3 zimminin de bu durumun öteden beri bu şekilde devam ettiğini

Karaosmanzâdelerin bölgedeki nüfuzunu yerinde görmüş, vefat eden Karaosmanzâde Hacı Hüseyin Ağa'nın muhalledfâtının tespit edilmesinde büyük bir gayret göstermiş ve bu konuda merkezi sık sık bilgilendirmiştir. 1232/1816-1817 senesine mahsuben Manisa Sancağı mukataası iltizamen uhdesine verilen Osman Efendi, sancağın mukataa, zeamet ve timarların hasılatını tashih ve tahkik etmek üzere harekete geçmiştir. Osman Efendi'ye havale edilen işlerden birisi de vefat eden Karaosmanzâde Hacı Hüseyin Ağa'nın muhalledfâtını eksiksiz bir şekilde tespit ettirerek kayda geçirmesidir. Bu konuda görevlendirilen mübaşir ile birçok müzakereler yapan Osman Efendi, kayda geçirilen muhalledfât ve İstanbul'a gönderilen nakit dışında herhangi bir şey tespit edilemediğini, durumun Karaosmanzâdelere Aydın Muhassılı Mehmed Ağa'dan da soruşturulduğunu ve muhalledfâtın defterde yazılan kadar olduğunu merkeze bir yazı ile bildirmiştir.³⁷ Konu hakkında padişaha sunulan bir takirde, Muhassıl Osman Efendi'nin Karaosmanzâdelerin elindeki iltizamların hâsılatını ciddi olarak tahkik etse bile, ahalinin uzun süredir bunların idaresinde olmasından dolayı hiçbir şeyin ifşa edilmeyeceği belirtilmektedir.³⁸ Merkez, muhalledfât ile ilgili olarak gerek Osman Efendi'den gerekse muhalledfât mübaşiri Abdi Bey'den gelen haberleri değerlendirdikten sonra muhalledfâtın -daha önce miri için zapt edilen para ve diğer eşyanın mahsup edilerek- 5.000 kese³⁹ bedel ile vereseyle bırakılmasına karar vermiştir.⁴⁰ Sancağın idaresinde ise Osman Efendi'nin yerinde bırakılması veya Karaosmanzâdelere verilmesi seçenekleri de değerlendirilmiştir. Merkez, sancağın gelirleri hakkında Osman Efendi'nin yeterince duruma hâkim olamadığını, Karaosmanzâdelerin devlete herhangi bir hizmetlerinin geçmediğini göz önünde bulundurarak sancağın idaresinin üçüncü bir kişiye verilmesini gündeme getirmiştir.⁴¹ Sadrazam tarafından padişaha sunulan telhis sonucunda, Saruhan ve Aydın taraflarının ahvaline vâkıf olan Süleyman Ağa'ya⁴² vezirlik rütbesi verilerek Saruhan mütesellimliğine ilave olarak Aydın muhassıllığı tevcih edilmiştir.⁴³

3. Vakıf Kurucusu Olarak Osman Efendi

Osmanlı coğrafyasının diğer birçok bölgesinde olduğu gibi İzmit'te de çok sayıda vakıf tesis edilmiştir. Şehirdeki vakıf kurucuları arasında hanedan mensupları, üst düzey devlet adamları ve varlıklı yerel eşraftan kişiler bulunduğu gibi bölgeye tayin edilen sancakbeyi, defterdar, mutasarrıf, kereste emini ya da nazırı gibi memurlar eliyle de çeşitli vakıflar

söylediklerini ifade etmiştir. Merkezin kararı ise izin alınmaksızın kilisede yapılan yerlerin yıktırılması için ferman gönderilmesi ve voyvodaya da "tehdit ve taziri havi" bir mektup yazılması yönünde olmuştur (BOA, HAT, 774/36302).

³⁷ Saruhan Sancağı Muhassılı Osman Efendi'nin 5 M 1232/25 Kasım 1816 tarihli kaimesi: BOA, HAT, 518/25333. Osman Efendi, merkeze gönderdiği bir başka şukkasında Karaosmanzâdeler ile görüşüğünü, muhalledfâtın kendilerine bırakılması halinde 4 bin kese akçeden fazla bedel vermeyeceklerinin anlaşıldığını, zira muhalledfâtın takdir edilen kıymetleri fazlaca olduğundan 2.500 kese tutmayacağını, üstelik merhum Hüseyin Ağa'nın İstanbul'daki sarrafı ile Manisa'daki esnaf vs. kişilere borcu olduğunu ifade etmiştir. Karaosmanzâdeler ise sancağın zeamet, timar vs. iltizamların gerçek gelirlerinin ortaya çıkmasından sonra fazlasının iltizam bedeline ilave edilerek sancağın kendilerine ihale edilmesi ve muhalledfâtla birlikte 7 bin kese bedel verme niyetini taşımaktadır. Merkezin tavrı, Karaosmanzâdelere güvensizliği gözler önüne sermekte ve bu durum padişahın hatt-ı hümayûnunda "rical-i devletimden bir adem 6 aydır o tarafta ikamet eder. Ne muhalledfâtı meydana korlar ve ne bedele talib oldular. Sancak ahara ihale olunduktan sonra uyanıp 7 bin kese dava ederler. Çünkü müteveffanın deyninden maada bir şeyi yoğumuş" ifadesiyle dile getirilmektedir (BOA, HAT, 518/25334).

³⁸ Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1997, s.73-74.

³⁹ 1819 yılında bir kesenin karşılığı kise-i Rûmî olarak 500 kuruş, kise-i divânî olarak 60.000 akçe idi (Baki Çakır, "Kese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, Ankara 2019, s.42).

⁴⁰ BOA, HAT, 517/25240.

⁴¹ Merkez, sancağın cizye ve avarız gelirlerinin emanet olarak Osman Efendi'ye gönderilmesini istemiştir (BOA, HAT, 539/26589).

⁴² 1817 yılında muhassıllığa getirilen Süleyman Ağa (Paşa)'ya 1818 yılı Martı'nda vezirlik rütbesinin yanı sıra Aydın Sancağı mutasarrıflığı da verilmiştir. Süleyman Ağa Saruhan mütesellimliğine Karaosmanzâde Mehmed Ağa'yı tayin etmiş ve 1819'da Şam Valisi olarak oradan ayrılmıştır (Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, s.282).

⁴³ Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s.74-75.

kurulmuştur. Bu sayede şehir imar edilmiş, yeni eserlerle donatılmış, mevcut vakıflar desteklenmek suretiyle halkın ihtiyaçları karşılanmıştır.

Kereste emini veya nazırı olarak bölgeye gönderilen kişiler de sadece devlet hizmetini yerine getirmemiş, aynı zamanda şehre hizmet etmiştir. Osman Efendi'den önce de kereste emini olarak şehirde vakıf kuranlar ve hayır eserleri inşa ettirenler olmuştur. Mesela, Kereste Emini İbrahim Ağa, şehirde bir cami inşa ettirmiş ve masrafları için bazı gayrimenkuller bağışlamıştır. Bazı kereste eminleri şehirdeki vakıfların mütevellilik görevini üstlenmişlerdir. İzmit Kereste Emini Nuh Bey, bunlardan biri olup 1805 yılında Divzâde Hacı Mustafa Ağa Vakfı'nın mütevelliliğini yapmıştır.⁴⁴

Moralı Osman Efendi de İzmit kereste nazırı iken 1 R 1230/13 Mart 1815 tarihinde tescil ettirdiği vakfiyesi ile kendi malından ayırdığı 2.000 kuruşu vakfetmiştir. Tescil işlemi, Osman Efendi'nin İzmit Tersanesi'nde ikamet ettiği yerde şahitlerin huzurunda yapılmış ve müderrislerden Seyyid İbrahim Hasib Efendi müteveli olarak tayin edilmiştir. Vâkıf Osman Efendi, vakfettiği paranın onu on bir buçuk hesabı üzere (%15 kâr ile) işletilmesini, paranın zayı olmasına sebep olacak kimselere verilmemesini, hali vakti yerinde olanların müracaatları halinde de "rehn-i kavî" ve "kefil-i ganî" olanların seçilmesini istemiş, bu şartları taşımayanlara kesinlikle vakıftan borç para verilmemesini talep etmiştir. Paranın işletilmesinden elde edilecek gelirin sarf alanları ise vakfiyede şu şekilde belirtilmiştir: Her yıl olmak üzere Pertev Mehmed Paşa Camii avlusunda bulunan medresenin müderrisi Hulusi Mehmed Efendi'ye 240 kuruş; müderrislerin ikamet ettiği hücrenin cam, çerçeve ve kiremit aktarması gibi küçük tamir işlerinde kullanılmak üzere 15 kuruş; vakfın tevliyet görevini yürütenlere 30 kuruş; İzmit'teki hâkim efendilere harc-ı muhasebe olarak 10 kuruş; mahkemedeki başkâtip efendilere ve hademeye 2'şer kuruş; kaydiye ve muhırıyye olarak 1 kuruş verilmesi şart koşulmuştur. Müderrislere verilmesi şart koşulan yıllık 240 kuruş, 1 R1230/13 Mart 1815 tarihinden başlamak üzere 3 ayda bir 60'ar kuruş olacak şekilde müteveli tarafından 4 taksit halinde teslim edilecektir. Müderrisler gerek medresede gerekse camide yararlı ilim ve fıkıhla meşgul olup vâkıfı ve ailesini hayırla yâd edecek, Kur'an-ı Kerim okuyarak ruhlarına gönderecektir. Vâkıfın üzerinde durduğu noktalardan biri de müderrislik görevinin sadece ücretini düşünen cahil kimselere verilmemesi, imtihandan geçmiş ve göreve layık olan ulema efendiler arasından seçilenlere tevcih edilmesidir. Bu konuya İzmit kadısı ve ileri gelenlerin de nezaret ve dikkat etmesi istenmiştir. Tevliyet görevine getirilen Seyyid İbrahim Hasib Efendi'nin hayatta olduğu sürece bu görevi yürütmesi ve ölümü halinde yerine kadı ve ileri gelenlerin girişimiyle görevin üstesinden gelebilecek bir kişinin getirilmesi, şefaât ve rica ile ehil olmayanların müderris ve müteveli yapılmaması vâkıfın zikrettiği diğer şartlar arasında bulunmaktadır.⁴⁵

4. Osman Efendi'nin İzmit Kereste Nazırı İken İstanbul'da İkameti

Osman Efendi, İzmit'te kereste nazırı olarak görev yaptığı süre boyunca zaman zaman ailesini görmek üzere İstanbul'a gitmiştir. Bazen İstanbul'a gidişi hastalığı dolayısıyla olmuş ve tedavisi süresince burada kalmıştır. İstanbul'daki ikamet süresi, iklim ve sağlık koşulları ile İzmit'teki kereste işlerinin durumuna göre değişiklik göstermiştir. Merkez, Osman Efendi'nin İstanbul'a gelme konusundaki izin taleplerini şartlı olarak kabul etmiştir. Zira merkez, kereste

⁴⁴ Kerim Özdemir, *İzmit Kazası Vakıfları ve Vakıf Eserleri: Tespit ve Değerlendirme (1750-1850)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2018, s.57-58, 63.

⁴⁵ Vakfın tesciline şahitlik edenler arasında Dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından Halil Paşa-zâde Seyyid Hüseyin Beyefendi, Hassa silahşorlardan belde ayanı Mehmed Tahir Ağa, eski ayan Hacı Ali Bey ile Mübayaacı Seyyid Ali Ağa, Hazinedâr Seyyid Memiş Efendi, vâkıfın kethüdası Hacı Eyüb Ağa, Kilerci Halil Ağa, Ser-Turnâcılardan Pehlivan Hacı Süleyman Ağa, Kirli-zâde Süleyman Ağa, Hacı Mustafa Ağa, Uzun Mustafa Ağa, Tügsüz-zâde Süleyman Ağa, Tügsüz-zâde Ser-Turnâyi İsmail Ağa, Nakib-zâde Seyyid İsmail Efendi ve Kaya-zâde Mustafa Bey bulunmaktadır (Akşener, *İzmit Şer'iyye Sicili*, s.165-167; Alper Ayhan, *1452 Numaralı İzmit Şer'iyye Sicili'nin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2013, s.83-84).

işinde son derece titiz çalışan Osman Efendi'nin İzmit'ten ayrılmasını uygun görmemiş, İstanbul'da bir haftadan fazla ikamet etmeyip döneceğini ifade eden Osman Efendi'ye itimat ederek çocuklarını ve ailesini görmek üzere 5-10 gün izin vermiştir.⁴⁶ İstanbul'a geliş zamanı Kurban Bayramı zamanına rastlayan Osman Efendi'ye biraz daha müsaade edilerek izni uzatılmıştır. Osman Efendi, İzmit'te yerine vekil olarak kethüdası Hacı Eyüp Ağa'yı bırakmış ve kereste işlerini yoluna koymuştur. İzin süresini dolduran Osman Efendi dönüş için hazırlık yaptığı sırada merkez, kış mevsiminin yaklaşmış olduğu ve bu mevsimde kereste kesilmesi ve naklinin söz konusu olmadığını göz önünde bulundurarak izin süresini nevrüza kadar uzatmış ve İstanbul'daki evinde ikametine izin vermiştir.⁴⁷ Bahara kadar İstanbul'da kalan Osman Efendi, izin süresinin dolduğunu ancak ihtiyarlığı dolayısıyla sağlığının bozuk olduğunu ve 15-20 gün kadar sahilhânesinde tedavi amaçlı olarak dinlenmek istediğini, İzmit'teki kereste işlerini vekil bıraktığı kişi vasıtasıyla takip edeceğini belirten bir yazı göndermiştir. Merkezin kararı, İzmit'te kereste işini takip eden ehliyetli biri olduktan sonra İstanbul'da kalmasında bir sakınca olmadığı ve sahilhânesine gitmesine izin verilmesi yönünde olmuştur.⁴⁸ Anlaşıldığına göre Osman Efendi'nin sahilhânesindeki tedavisi yaşlılığı sebebiyle etkili olmamış ve sağlığı düzelmemiştir. Merkeze yazdığı yazıda hastalığını tekrar gündeme getiren Osman Efendi, İzmit'in havasının sağlığına iyi gelmeyeceğini beyan ile kereste işlerinin vekili Eyüp Ağa tarafından sorunsuz bir şekilde idare edildiğini, kendisinin de işleri takip ettiğini ve merkezin kararına göre hareket edeceğini ifade etmiştir. Osman Efendi'nin iyileşmemesi dolayısıyla yaza kadar sahilhânesinde ikametine izin veren merkez, kereste işlerinin kesintiye uğramaması için de İzmit'te bıraktığı vekiline "tenbihnâme" yazmasını emretmiştir.⁴⁹

5. İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi'nin Vefatı ve Muhallefâtı

Bir süredir sağlığı bozuk olan Kereste Nazırı Osman Efendi, ikamet ettiği sahilhânesinde 15 Temmuz 1818 tarihinde vefat etmiştir. Durumu, ölümünden bir gün sonra öğrenen merkez, Osman Efendi'nin son derece varlıklı ve servetiyle meşhur biri olduğunu biliyordu. Dolayısıyla yaşadığı konak ve sahilhânesinin mühürlenerek içindeki eşya ve malının kayıt altına alınması gerekiyordu. Bu konuda defterdara buyuruldu verilmesi ve yerine tayin edilecek kişinin seçilmesiyle ilgili padişahın kararı sorulmuştur. Padişah; "*muma-ileyh eski ve işbilür adem idi, acıdım. Hak Teala rahmet eyleye. Emvâl ve eşyası tahrîr olunup ve uhdesinde olan mukata'ât vesair irâdi her ne ise başkaca defter olunup arz olunmasını defterdara havale eylesin. Hemân serian temhir ve tahrîr eyleyüp ve mukata'ât defterini bir kadem akdem tanzim ve takdim eylesün. Kereste nezâreti oldukça nüfûzlu bir ademe muhtaçdır. Hatıra gelen birkaç ademin isimlerini pusula edip arz eylesin*" hatırıyla hem Osman Efendi'nin ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmiş hem de bu konuda atılacak adımları açıklığa kavuşturmuştur.⁵⁰ İzmit Kereste Nezareti'ne seçilecek kişi üzerinde görüşmeler yapılmış ve kereste nezareti, İrfanzâde Arif Efendi'ye havale edilmiştir. Kereste işlerinin Osman Efendi'nin memuriyeti döneminde olduğu gibi belli bir düzen içinde yürütülmesi için Arif Efendi'nin, Osman Efendi'nin kethüdası ve vekili olan Hassa Silahşörlardan Hacı Eyüp Ağa'yı bir sene süreyle yanında istihdam etmesine karar verilmiştir.⁵¹

Osman Efendi'nin vefatından sonra gerek İstanbul'da gerekse İzmit'te bulunan eşyaları 18 Za 1233/19 Eylül 1818 tarihinden başlamak üzere çeşitli tarihlerde deftere kaydedilmiştir. Bu

⁴⁶ BOA, HAT, 299/17717 (Tarihsiz)

⁴⁷ BOA, HAT, 409/21258 (Tarihsiz).

⁴⁸ BOA, HAT, 667/32517 (Tarihsiz).

⁴⁹ BOA, HAT, 671/32811 (Tarihsiz)

⁵⁰ BOA, HAT, 679/33128 (Tarihsiz).

⁵¹ BOA, HAT, 678/33035 (Tarihsiz). 1233 yılı Şevval ayı ortaları/18 Ağustos 1818'de Arif Efendi'nin yanına memur edilen Eyüp Ağa, bir yıllık sürenin sonunda hizmette kendisiyle ilgili bir iş kalmadığını beyan ederek İstanbul'a dönmesine izin verilmesini talep etmiş ve bu talebi kabul edilmiştir (10 ve 16 S 1235/28 Kasım ve 4 Aralık 1819 tarihli yazışmalar için bk. BOA, HAT, 1547/27. Ayrıca bk. BOA, Ali Emiri Sultan Mahmud II (AE.SMHD.II), 67/4815).

defterde ev ve mutfak eşyaları, giyim eşyaları, berber takımları, tütün takımları, at takımları, silah ve silah takımları, yazı takımları, altın, gümüş, elmas gibi değerli madenlerden yapılmış eşyalar ile 400 civarında kitap bulunmaktadır. Osman Efendi İstanbul'daki sahilhânesinde vefat ettiğinden ilk kayıtlar burada bulunan eşyaların kayda geçirilmesiyle oluşmuş, cins, sayı ve değeri belirtilen eşyaların kimlere satıldığı not edilmiştir.

Tablo I: Moralı Osman Efendi'nin Muhallefâtı⁵²

<i>Tarih</i>	<i>Satılan Eşyaların Cinsi</i>	<i>Toplam Değeri (Kuruş)</i>	<i>Satın Alan Kişiler</i>
I. Defa (18 Za 1233/19 Eylül 1818)	Yatak takımları, tütün takımları, at takımları, ev ve giyim eşyaları	6.524	Kasabbaşı, sermimar, bina emini, tüccar, Hacı Hüseyin Efendi, Necib Efendi, Salih Ağa.
II. Defa (19 Za 1233/20 Eylül 1818)	At takımları, berber takımları, giyim, ev ve mutfak eşyaları, silahlar	12.234	Reis Efendi, serçavuş, sergulam ağa, Yeniçeriyân-ı sermehteran, serçavuşan-ı humbaracıyan, tüccar, arpa emini, sermimaran, kasabbaşı, Yusuf Efendi, Seyyid Emrullah, Hacı Hüseyin Efendi, Hacı Mehmed Ağa, Salih Ağa, Şerif Ağa.
III. Defa (22 Za 1233/23 Eylül 1818)	At takımları, silah takımları, giyim, ev ve mutfak eşyaları, çeşitli saatler, şahsi eşyalar	61.185	Serçavuş, sercebe, sermimar, tüccar, bina emini, matbah emini, kasabbaşı, kâtip efendi, Hasan Ramiz Efendi, Seyyid Emrullah, Hacı Hüseyin Efendi, Rasim Efendi, Hacı Mehmed Ağa, Hacı Ali, Şermin Ağa, Salih Ağa, Sadullah Bey, Kara İsmail.
IV. Defa (25 Za 1233/26 Eylül 1818)	Çok sayıda kürk ve giyim eşyası, ev eşyaları, silah takımları, yazı aletleri, Kur'an-ı Kerim	61.312,5	Serçavuş, sermimar, sertopi, serbostaniyan, bina emini, kasabbaşı, kâtip efendi, sergulam ağa, tüccar, Numan Efendi, Hacı Hüseyin Efendi, Hacı Ali, Salih Ağa, Ahmed Ağa.
V. Defa (26 Za 1233/27 Eylül 1818)	Giyim, ev ve mutfak eşyaları, at takımları, silah ve silah takımları, tütün aletleri, alet ve edevat	31.381	Serbostaniyan, bina emini, kasabbaşı, sergulam ağa, bedesten kethüdası, tüccar, Numan Efendi, Hacı Hüseyin Efendi, Rasim Efendi, Hacı Selim, Salih Ağa, Sadullah Bey, İstanbul Ağası.
VI. Defa (27 Za 1233/28 Eylül 1818)	Ev eşyaları, bakır kap kakak, silahlar, at takımları, kitaplar	9.353	Sermimar, sercebeci, serbostaniyan, kasabbaşı, sergulam-ı cizye, salyaneci, tüccar, Hacı Hüseyin Efendi, Hacı Selim, Hasan Ağa, Kara İsmail, İsmail Efendi, Necib Efendi, Yusuf Efendi.
İzmit tarafından getirip satılan eşyası	At takımları, silahlar	2.228	Kasabbaşı, Salih Ağa, Ahmed Ağa.
Sahilhânesinde satılan eşyası	Ev ve mutfak eşyası, kahve	9.005	Sermehteran, Esad Beyefendi, Kara İsmail, Hazinekar İsmail Ağa, Halim Ağa.
Satılan kitapları			
I. Defa (1 M 1234/31 Ekim 1818)	111 cilt kitap	23.808	Reis efendi, kâtip efendi, sermimaran, servezzan, tüccar, Hacı Hüseyin Efendi, Salih Ağa, Seyyid Emrullah, Hasan Ramiz Efendi.
II. Defa (2 M 1234/1 Kasım 1818)	117 cilt kitap	1.524	Kâtip Efendi, servezzan, Hacı Ali, Ahmed Resmi Efendi, Hasan Ramiz Efendi, Hafız Musa Efendi, Kara İsmail, Seyyid Emrullah.
III. Defa (6 M 1234/5 Kasım 1818)	169 cilt kitap, sandık ve kalemtraş	6.828	Sermimaran-ı hassa, bölükbaşı, kâtip efendi, sergulam ağa, sercebeci, tüccar, Hafız Musa Efendi, Salih Ağa, Rasim Efendi, Haseki Seyyid Mustafa Efendi, Seyyid Emrullah, Salih Efendi, Numan Efendi, Arapoğlu.
YEKÛN MUHALLEFÂT		225.382	

⁵² BOA, *Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Muhallefât Halifeliği Kalemî Defterleri (D.BŞM.MHF.d.)*, 13283, s.2-17.

Osman Efendi'nin muhalefâtında dikkat çeken birkaç nokta üzerinde durmak gerekmektedir. Bunlardan biri, ev eşyaları arasında son derece değerli bazı eşyaların bulunmasıdır. Özellikle 4.050 kuruş değerinde çalar saat ile 3.250 kuruş değerindeki altın saat; 1.600 kuruş değerindeki elmaslı altın fincan ve zarf sayılabilir. Ayrıca Osman Efendi, bulunduğu konum ve görevleri gereği çok sayıda ve çeşitte kürk, cübbe ve biniş edinmiştir. Samur, kakım, tilki ve vaşak derisinden imal edilen kürkleriyle birlikte biniş ve cübbelerinin sayısı 20 adetten fazladır. At takımları ve silah takımları da tür ve kıymet olarak dikkat çekicidir. At takımları arasında, yaldızlı gümüş kabaralı ve sırma işlemeli olmak üzere al, güvez, mavi, pembe, nefli çuka gaşiye, yaldızlı gümüş raht ile başlık ve rişmeler, gümüş ve bakır rişme, sırmalı ve minekâri kesme, yaldızlı demir rikâb bulunmaktadır. Silah ve silah takımlarının sayıca çok olması ise Osman Efendi'nin yaptığı görevlerle ilgili olmalıdır. İstanbul'da uzun yıllar bürokraside görev alması, İzmit'te kereste nazırı olarak bölgenin asayiş işlerini de takip etmesi, Saruhan gibi güçlü ayanların bulunduğu bir bölgeye muhassıl olarak gönderilmesi Osman Efendi'nin çok sayıda silah edinmesine yol açmış ve bunun sonucu olarak hatırı sayılır bir silah koleksiyonu ortaya çıkmıştır. Ok, mızrak, kılıç, balta, gaddare gibi kesici ve delici silahlara sahip olan Osman Efendi'nin bu silahlarının altın takımlı ve gümüş olduğu görülmektedir. Terekede, ateşli silahlar olarak filinta, şeşhane, piştov ve tüfek daha yaygın olarak yer almış; 2 adet filinta; 10 adet şeşhane; 10 adet piştov ve 19 adet tüfek kayıtlara geçmiştir. Piştovlar, altın veya elmaslı altın minekâri takımlı, yaldızlı simli, simli, sırma kuburlu olmak üzere çeşitli özelliklerde imal edilmiştir. Tüfekler ise kaval tüfek, mercanlı alay tüfeği, mercan konmalı tüfek, konmalı alay tüfeği ve tüfek olmak üzere terekedeki yerini almıştır.⁵³

Osman Efendi'nin muhalefâtında üzerinde durulması gereken önemli bir husus da sahip olduğu kitaplarıdır. Maliyede yetişerek birçok memuriyette bulunması ve mesleği gereği okumak durumunda olması, onun iyi bir kütüphane oluşturmasına vesile olmuştur. Muhalefâtındaki eşyalarla birlikte ve üç ayrı kayıt halinde (1, 2 ve 6 M 1234/31 Ekim, 1 ve 5 Kasım 1818) deftere kaydedilen 400 civarındaki kitabı, aralarında ilmiye mensuplarının da bulunduğu çeşitli şahıslara satılmıştır. Kitapların içinde biri 750 kuruş, diğeri 2.250 kuruş değerinde olmak üzere iki Mushaf-ı şerif bulunmaktadır ki bunlardan biri altın bir kese içerisinde. Kütüphanenin en değerli parçası ise 10 ciltten oluşan Şerh-i Buhârî (Yusuf Efendi) olup 6.600 kuruşa Kâtip Efendi'ye satılmıştır. Kur'an-ı Kerim, tefsir, hadis, fıkıh, akaid, meani-belagat, nahiv, hikmet, lügat, tarih ve tasavvuf gibi çeşitli alanlara ait olan bu kitaplar toplam terekenin (225.382 kuruş) kıymet olarak %14'ünden fazlasını oluşturmaktadır.⁵⁴

Osman Efendi'nin İstanbul ve İzmit dışında, aile köklerinin dayandığı Mora'da da gayrimenkulleri bulunuyordu. Ölümünden sonra Mora'daki Karitene, Androsa, Gördüs, Trapoliçe ve Ayapetros kazalarında bulunan çiftlik ve arazilerine miri tarafından el konulmuştur. Osman Efendi'nin bu arazilerde değişen oranlarda hissesi bulunmaktadır. Mesela, Karitene kazasındaki 5 adet çiftliğin 3/4'ü ile 1 adet çiftliğin 1/3'ü; Androsa kazasındaki çiftliğin 1/6'sı; Gördüs kazasındaki çiftliğin yarısı; Trapoliçe ve Ayapetros kazalarındaki 1 adet çiftlik ile diğer bir çiftliğin 1/6'sına sahip olan Osman Efendi'nin Perçova ve diğer bölgelerde de tarlaları mevcuttu. Bahsedilen çiftliklerdeki hisseler ile tarlalar muaccelelerini ödemek suretiyle Osman Efendi'nin kardeşi Yusuf Agâh Efendi'nin oğlu Seyyid Mehmed Nazif Efendi ile annesi Latif Kadın bint-i Abdullah'a müşterek olarak tevcih edilmiş ve mülknameleri verilmiştir. Tahsil edilen muacceleler ise mevacicilerin ödenmesi amacıyla Hazîne-i Âmire'ye teslim edilmiştir.⁵⁵

⁵³ BOA, *D.BŞM.MHF.d.*, 13283, s.2-11.

⁵⁴ BOA, *D.BŞM.MHF.d.*, 13283, s.14-17.

⁵⁵ BOA, *Cevdet Maliye (C.ML)*, 744/30304 (14 ve 19 S 1234/13 ve 18 Aralık 1818 tarihli yazışmalar).

Sonuç

Bürokraside yetişmiş ve birçok memuriyette başarılı hizmetlerde bulunmuş olan Osman Efendi, merkezdeki faaliyetlerinin bir yansıması olarak taşrada önemli görevlere getirilmiş, karışık ve çözülmesi güç olan meselelerde bir çözüm unsuru olarak görülmüştür. 5 yıl süren İzmit kereste nazırlığı döneminde merkezle sürekli irtibat halinde olan Osman Efendi'nin memuriyeti, kuşkusuz son derece önemli idi. Zira bu görev, doğrudan donanma ve tersaneyi ilgilendiriyor, gemilerin inşa ve tamirindeki düzeni etkiliyordu. Tayini gündeme geldiğinde, merkezin "mücerred şu kereste maddesi dolaşığı çözülsün" düşüncesi aslında Osman Efendi'nin bu işin üstesinden gelebilecek bir kişi olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim Osman Efendi, Tersâne-i Âmire ve İzmit Tersanesi'nin kereste ihtiyacının sorunsuz bir şekilde karşılanmasında büyük bir gayret göstermiş, birikmiş sorunların çözümünde yerel görevliler ve bölge halkıyla çeşitli müzakereler yapmıştır. Ayrıca kerestenin temin ve nakliyatını sekteye uğratabilecek güvenlik ve asayiş olaylarında son derece titiz davranmış, gelişmelerden an be an merkezi haberdar etmiştir. Bölgedeki ayanların hareketlerinin izlenmesi, eşkıyanın yakalanması, reayanın korunup kollanması, Sakarya Nehri-Sapanca Gölü-İzmit Körfezi'nin kanalla birleştirilmesi, İzmit Tersanesi'nin genişletilmesi gibi çalışmalar ona havale edilen diğer işler arasında bulunmaktadır. İşbilir ve yetenekli bir devlet adamı olmasının yanı sıra hayırsever bir kişiliğe de sahip olan Osman Efendi, kurduğu para vakfı ile Pertev Mehmed Paşa Camii avlusunda bulunan medresenin ihtiyaçlarını karşılamış, şehrin eğitim hayatına katkıda bulunmuştur.

Son memuriyeti, Saruhan nazırlığı olan Osman Efendi'nin bölgede nüfuzlu bir aile olan Karaosmanzâdelere karşı merkezi otoriteyi hâkim kılmak ve miri gelirleri tahsil etmek amacıyla Manisa'ya gönderildiği ve kendisinden çok şey beklendiği anlaşılmaktadır. Ancak bu görevde Osman Efendi, merkezin beklentilerine cevap verememiştir.

Hayatının son aylarını hasta olarak geçiren ve sık sık tedavi amaçlı İstanbul'a gidip gelen Osman Efendi, 1818 yılında burada vefat etmiştir. Ölümünden kısa süre sonra muhalefâtı kayda geçirilmiş ve 225.382 kuruşluk bir mal varlığı tespit edilmiştir. Muhalefâtındaki yaklaşık 400 ciltlik kitap koleksiyonu onun okumaya, öğrenmeye önem verdiğini, entelektüel bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Gerek toplumsal gerekse şer'i meselelere duyarlılık göstermiş, bu konuda takrir ve kitaplar kaleme almıştır.

KAYNAKÇA**I. Arşiv Belgeleri****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

BOA, *Ali Emiri Sultan Mahmud II (AE.SMHD.II)*, 67/4815.

BOA, *Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Muhallefât Halifeliği Kalemî Defterleri (D.BŞM.MHF.d.)*, 13283, s.2-17.

BOA, *Cevdet Bahriye (C.BH)*, 68/3210, 81/3891, 101/4895, 113/5469, 137/6623.

BOA, *Cevdet Maliye (C.ML)*, 744/30304.

BOA, *Hatt-ı Hümayûn (HAT)*, 286/17170, 299/17717, 409/21258, 500/24482, 506/24903, 517/25240, 518/25333, 518/25334, 539/26589, 631/31171, 667/32517, 671/32811, 678/33035, 679/33128, 718/34233, 718/34244, 734/34846, 774/36302, 1262/48869-B, 1313/51185, 1547/27, 1591/18.

BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak (TSMA.E.)*, 710/39.

II. Kaynak Eserler

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran; Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1996.

Şânî-zâde Târîhi, C.2, Dersaadet 1290.

III. Araştırma ve İncelemeler

Akşener, Meral, *İzmit Şer'iyeye Sicili (4 Muharrem 1220-25 Şevval 1230) (4 Nisan 1805-30 Kasım 1814)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992.

Ayhan, Alper, *1452 Numaralı İzmit Şer'iyeye Sicili'nin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2013.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992.

Bulmuş, Birsen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba Kavramları Üzerine: Mistisizimden Sosyal Reforma", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C.3, S.6, Yıl 2010, s.45-51.

Çakır, Baki, "Kese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, Ankara 2019, s.42-43.

Çetin, Atilla, "Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa Vakfı ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, S.30, Ankara 2007, s.155-183.

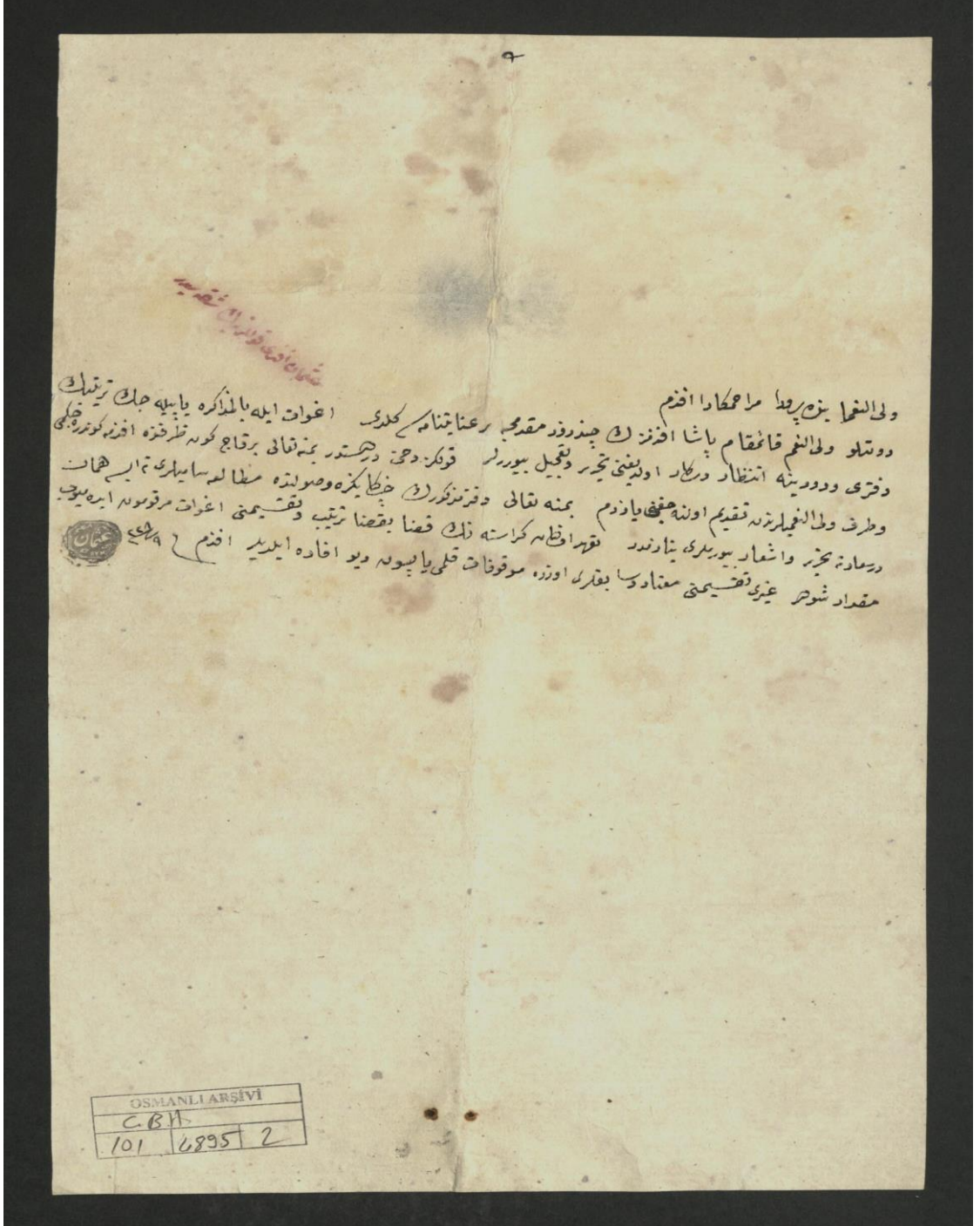
Çetin, Atilla, "Kocaeli ve Hüdavendigâr Sancaklarında Eşkiyalık Olayları (18. ve 19. Yüzyıllar)", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*, Ed. Osman Köse, Samsun 2017, s.135-157.

Derin, Fahri Ç., *Yayla İmâmı Risâlesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 3, Ekim 1972, İstanbul 1973, s.213-272.

- Erkal, Mehmet, “Arşın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1991, s.411-413.
- Kalıpçı, Mahmud Esad, “Müsadere Kurumunda Islaha Dair Bir Teklif: III. Selim Dönemine Ait Bir Vesika”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/272849> s.253-284 (E.T.15.03.2020).
- Nagata, Yuzo, *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1997.
- Narin, Resül, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ağaç Denizi Kocaeli”, *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV*, Kocaeli 2017, s.971-997.
- Narin, Resül, “Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları”, *Belleten*, C.LXXV, Sayı 274, Aralık 2011, s.769-782.
- Özdemir, Kerim, *İzmit Kazası Vakıfları ve Vakıf Eserleri: Tespit ve Değerlendirme (1750-1850)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2018.
- Özkaya, Yücel, “Anadoludaki Büyük Hanedanlıklar”, *Belleten*, C.LVI, Sayı 217, Aralık 1992, s.809-845.
- Uluçay, M. Çağatay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasıyla Marmara ve Karadenizin Birleştirilmesi Hakkında”, *Belleten*, C.IV, Sayı 14-15, Nisan-Temmuz 1940, Ankara 1994, s. 149-174.

EKLER

EK 1: İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi'nin Kereste Tertibi Hakkında Merkeze Yazdığı Şukka

C.BH.00101.04895.002

EK 2: Osman Efendi'nin Adapazarı Ayanı Kara Osman Ağa'nın Eşkîyalığı Hakkında Merkeze Gönderdiği Şukka

نظمه ایلمه
 فرماده بش اظم بازار اطاها انا بزم کتاری اولک برادی اعیاره نصیبا بزم شکی ارتوی قیلاید ایا قان لاهدر بق اوزره
 قشملی طغلا ایلم قیلاید و شکی ارتوی هر هکزه فراد ایلم ایلم انا و اخدم اوزنی اتمکنا ایلم کیماره اوزور
 تینه و بوزور کیمو ایلم بولده و فی دقن و شیکون اوزره کتاری اتم

دقیقو عنایتار زاهدو ولی نعمتم افخم حضرتی
 اطری قره عثم انه نام شقی حفزه خیار قضا جریله ایلمی دوقتلو بوزامه باش حضرتی اطراف قضا لیم بوردی سایلر فشر بیلک
 کتدرلی دهن بالقش حاجن اوزره اولدیرتی بیامه و تکیلد بوز مشر ایلی مشار ایلم حضرتی قبل الحکم شقی فرور اشبو
 ماه جمادی اولدولک یکریمی شبنجی صالی کیمک قرنا شلری دیان بیلشده دونان تبعه شقی الوج طامه فراد ایلمی و لغه لیم
 عجزه اهالی و فقرادن فرد واحدک مال و عرضنه ضرر ذرایه وقوع بولمینی اظم بازار ی نایب قضا له افخی اعلام ایرق
 اعاد می کونمت اهلیدن برسوز اکلود ادم دهن بوز جریله کیمر ایروپ اعلام نیکوری مستهل اضا قیلدی و ذیش ار ایلم حضرتی نینه
 کونر مشدر خانن مرقومک فراد ایلمی طامغ فصل طامغ اولدینی کاونت ادمدن سائر ادایوب وقوزون سئوال اولدوقه
 اظم بازار ی جوار بنده سنایغ اوغلی طامغی دیرلر ادیم بوز صلی بوزم و سجع الودخا جیل مشهور اولوب مقدم کرده دهن ذور
 کور دکن فراد ایلمی کیمدیله جولای ایتمکله نبالده معلوم ولی نعمتی بوز رفه ایچون اشعار اولدی حمد حق جلوجل حضرتی
 شوکتلو کراتار ولی نعمتم پادشاه عالمیناه افروز حضرتی نینه اطول عمر احسانه و بر خوله دهن دولت ایشاری متعل
 ویریش اهر ایمت بحره سیرت الیمه

این بیگیع
 اتمه دکنه اتم
 اولدنی تحاریم علامت
 بوددقه اردلان طوری اولدوق

HAT. 681/31174

37
 NEAR EAST HISTORICAL REVIEW
 11 / 2
 April
 2021

EK 3: Kereste Nazırı Osman Efendi'nin (Aynı Zamanda Saruhan Sancağı Muhassılı) 7 Z 1231/29 Ekim 1816 Tarihli Kaimesi

Handwritten Ottoman Turkish text (Kaime) detailing administrative matters and tax collection records, written in Rika script.

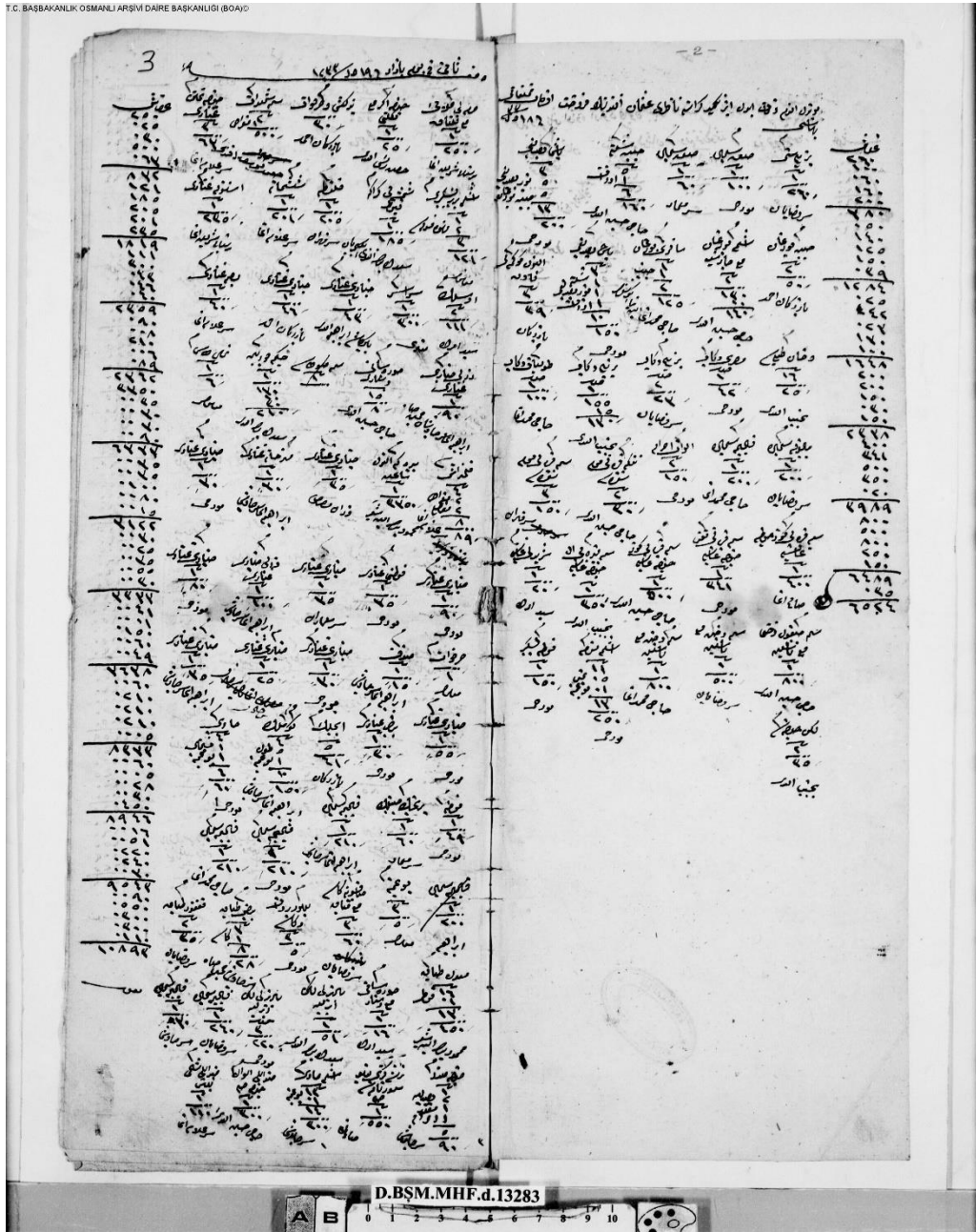
14348

HAT. 734/34846

38
NEAR EAST HISTORICAL REVIEW
11 / 2
April
2021

EK4: Osman Efendi'nin Muhallefâtı (İlk İki Sayfa)

39
NEAR EAST HISTORICAL REVIEW
11 / 2
April
2021

SULTAN III. MUSTAFA’NIN YAZLIK GÖÇLERİ

Summer Migrations of Sultan Mustafa III

Cem Görür

Dr., Bilecik, Türkiye

e-mail: cemgorur@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6009-5369

Near East Historical Review

11/2, April / Nisan 2021

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi

Received Date - Geliş Tarihi : 11.03.2021

Accepted Date - Kabul Tarihi : 15.04.2021

Pages - Sayfa : 41 - 55

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.50090>

Citation - Atıf : Cem Görür, “Sultan III. Mustafa’nın Yazlık Göçleri”, *Near East Historical Review*, 11/2, April, 2021, pp. 41 - 55

SULTAN III. MUSTAFA'NIN YAZLIK GÖÇLERİ

Summer Migrations of Sultan Mustafa III

Cem Görür

Dr., Bilecik, Türkiye

e-mail: cemgorur@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6009-5369

Öz

İstanbul'un fethinin ardından inşa edilen Topkapı Sarayı, uzun süre Osmanlı padişahlarının esas ikâmetgâhı olmuştur. Saray bu vasfını devam ettirirken XVII. ve bilhassa XVIII. yüzyılda, Osmanlı padişahlarının zaman zaman buradan ayrılarak İstanbul'un farklı noktalarındaki sahilсарaylar ile çeşitli köşk ve kasırlarda konakladıkları görülür. Havaların nispeten sıcak olduğu aylarda yaptıkları bu mekân değişiklikleri, onlara saraydan uzaklaşarak tabiatın güzelliklerinden ve şehrin farklı yerlerindeki köşk-kasır ve sahilсарaylarının imkânlarından istifade etme fırsatı verirdi. Genellikle göç-i hümayun veya nakl-i hümayun denilen bu geleneğin özellikle XVIII. yüzyıl padişahları arasında yaygınlık kazandığı görülür. Sultan III. Mustafa da hükümdarlığı süresince sekiz ayrı yaz mevsimini Topkapı Sarayı dışında geçirmiştir. III. Mustafa Osmanlı-Rus savaşının başlamasına kadar sürdürdüğü bu ritüelinde başta Karaağaç Sahilсарayı olmak üzere Beşiktaş Sahilсарayı ve Topkapı Kasrı'nı yazlık mekân olarak tercih etmiş ve yılın sıcak mevsimlerini genellikle buralarda geçirmiştir. Bu makale III. Mustafa'nın söz konusu süreçteki yazlık göçlerine odaklanmakta, bu göçlerin hangi tarihler arasında nerelere yapıldığını incelemektedir. Ayrıca III. Mustafa'nın yazlık göçlerinde ön plana çıkan noktaların altı çizilerek; onun göçte yanına aldığı kişi ve görevlilere, göçlerindeki yolculuk şekilleriyle bunların zamanlarına ve genel olarak yazlık mekânlarda ne şekilde vakit geçirdiğine dair bilgiler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sultan III. Mustafa, Göç, Nakl-i Hümayun, Cirit, Topkapı Sarayı, Karaağaç, Beşiktaş.

Abstract

Topkapı Palace, built after the conquest of Istanbul, was the main residence of the Ottoman sultans for a long time. While the palace continued its position, it is seen that the Ottoman sultans from time to time left here in the XVII and especially in the XVIII centuries and stayed in seaside palaces at different points of Istanbul and in various mansions and pavilions. These spatial changes they made during the mounts of relatively hot weather, when the weather was hot, would give them the opportunity to get away from the palace and benefit from the beauties of nature and the opportunities of mansions-pavilions and beach palaces in different parts of the city. It is seen that this tradition, which is generally called göç-i hümayun or nakl-i hümayun, became widespread especially among the sultans of the XVIII century. During his reign, Sultan Mustafa III spent eight different summer seasons outside the Topkapı Palace. In this ritual, which he continued until the beginning of the Ottoman-Russian war, Mustafa III preferred the Karaağaç Sahilсарayı (Beach Palace), Beşiktaş Sahilсарayı (Beach Palace) and Topkapı Kasrı as summer places and generally spent the warm seasons of the year here. This article focuses on the summer migrations of Mustafa III during the said period, and examines the dates and where these migrations were made. In addition, by highlighting the prominent points in the summer migration of Mustafa III; the article gives information to the people and officials he took with him during the migration, the travel patterns in their migration, their times and how he spent time in summer places in general.

Keywords: Sultan Mustafa III, Migration (Göç), Nakl-i Hümayun, Javelin, Topkapı Palace, Karaağaç, Beşiktaş.

Giriş

Osmanlı padişahları, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren, yılın sıcak geçen aylarının bir kısmını Topkapı Sarayı dışındaki köşk, kasır veya sahilsaraylarda geçirirlerdi.¹ Onların bir çeşit “*mütad-ı kadim*”² faaliyeti olarak nitelendirilen bu mekân değişiklikleri, kaynaklarda genellikle göç, göç-i hümayun, nakil, nakl-i hümayun ya da hareket-i hümayun şeklinde ifade edilmiştir.³

Sultan III. Ahmed'in cülûsunun ardından Osmanlı sarayının İstanbul'a dönmesiyle birlikte, başta Boğaziçi ve Sâdâbâd olmak üzere muhtelif yerlerde imar faaliyetlerine girilmiş ve bu kapsamda çeşitli sayfiye mekânları tecdid ve inşa edilmiştir. III. Ahmed, I. Mahmud ve III. Osman, Tersane Bahçesi ve Karaağaç Sahilsarayı gibi Sâdâbâd tarafındaki köşk ve kasırlar ile Boğaziçi'ndeki Beşiktaş ve Beylerbeyi gibi çeşitli sarayları aktif bir şekilde kullanmışlar, havaların ısınmasıyla buralara göç etmişlerdir.⁴ Tıpkı onlar gibi III. Mustafa da yaz aylarında nakl-i hümayunlarda bulunmuş ve sur dışının gözde sayfiye alanlarını sıklıkla kullanmıştır.

1. III. Mustafa'nın Göçleri

Babası III. Ahmed'in tahttan indirilmesiyle şimşirlikte endişeli ve zor bir şehzadelik süreci geçiren III. Mustafa⁵, bu sürecin de etkisiyle olsa gerek saltanatının büyük bölümünde yaz aylarını göçle Topkapı Sarayı dışında geçirmeyi tercih etmiştir. Bu kapsamda 1768'de Rus savaşının başlamasına kadar toplamda dokuz kez göç etmiş ve göç mekânları olarak başta Karaağaç Sahilsarayı olmak üzere Beşiktaş Sahilsarayı ve Topkapı Kasrı'nı tercih etmiştir.⁶ III. Mustafa'nın Rus savaşına kadar yaptığı bu göçlerle ilgili kaynaklarda ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür.

Sultan Mustafa'nın göçlerini kronolojik bir sırayla ele almak gerekirse, onun ilk göçünü cülûsundan sekiz ay kadar sonra 25 Haziran 1758'de (18 Şevval 1171) Karaağaç'a

*Bu makale, Prof. Dr. İlhami Yurdakul danışmanlığında Cem Görür tarafından hazırlanan, Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlimi İlgileri başlıklı yayımlanmamış doktora tezinin ilgili bölümünün düzenlenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Vak'a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi*, (Doktora Tezi), Haz. Tahir Güngör, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 26-27, 30-31, 63-64, 125-126, 153-154; 253-254, 293-294, 365-366, 375-376, 390-391; Uğur Kurtaran, *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi*, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 34-35; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminde Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 37-41; Cahit Telci, “Osmanlı Sultanlarının Yaz Ayı Geleneği: Göç-i Hümayun”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, Haz. Nejdî Bilgin, Mehmet Ersan, Turan Gökçe vd., İzmir 1999, s. 491-513; Fikret Sarıcaoğlu, “Üsküdar'da Osmanlı Padişahları: Göçler, Binişler ve Selâmlıklar (XVIII. Yüzyıl)”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V (1-5 Kasım 2007)*, C. II, Editör: Coşkun Yılmaz, İstanbul 2008, s. 553-557.

² Göçler, III. Mustafa dönemi Ceyb-i Hümayun defterlerinde *mütad-ı kadim* bir faaliyet olarak ifade edildiği gibi [Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.), numara (nr.) 2403/49, varak (vr.) 2b, Tarih: 27 Muharrem 1172 (30 Eylül 1758); TSMA.d., nr. 2404/5, vr. 3a, Tarih: Muharrem 1173 (Ağustos 1759); TSMA.d., nr. 2404/14, vr. 2a, Tarih: Şevval 1173 (Haziran 1760); TSMA.d., nr. 2407/12, vr. 4b, Tarih: Zilkade 1176 (Haziran 1763)] dönemin vakanüvisi Hâkim Efendi tarafından da benzer şekilde nitelendirilmiştir. Hâkim Efendi, söz konusu göçlerin “*âdet-i hasene-i Şâhâne ve deydene-i müstahsene-i Pâdişâhâne'leri üzere*” yapıldığını bu gibi çeşitli terkiplerle açıklamıştır. Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 27, 30, 63, 125, 153, 253, 293, 375, 668, 817, 902, 933, 985. Ayrıca Hâkim Efendi, muhtelif köşk ve saraylara yapılan bu gibi nakilleri bir yönüyle gereklilik olarak gördüğünü “*Serây-ı Cedîd-i hümayûn'dan Sâhil-serây-ı Hüsvânî'nin 'azbû'l-mâ ve tayyib-i hevâ olanın birine nakl ü tahvil buyurmaları lâzime-i halden olmağla*” sözleriyle belirtmiştir. Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 985.

³ TSMA.d., nr. 2402/56, vr. 3a Tarih: Şevval 1171 (Haziran 1758); TSMA.d., nr. 2404/5, vr. 3a Tarih: Muharrem 1173 (Ağustos 1759); TSMA.d., nr. 2406/22, vr. 2b Tarih: Rebiülevvel 1175 (Ekim 1761); TSMA.d., nr. 2410/42, vr. 2a Tarih: Muharrem 1179 (Haziran 1765); III. Mustafa Ruznâmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Haz. Yunus İrmak, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991, s. 110, 123; Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 125, 153, 253, 293, 375, 390, 575 vd.; Abdülkadir Özcan, “Biniş”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 184; Telci, *a.g.m.*, s. 492.

⁴ Tülay Artan, “I. Mahmud Saltanatında Boğaziçi Eğlenceleri: Temâşâ, Tefekkür, Tevakkuf ve “Şehr-i Sefâ””, *Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar Sultan I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*, Haz. Hatice Aynur, C. I, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 104-115.

⁵ III. Mustafa'nın geniş ve detaylı portresi için bkz. Kemal Beydilli, “III. Mustafa (1757-1774). Kaynarca Öncesi bir Padişah Portresi”, *Kitab-ı Hedaya (Hedda Reindl-Kiel Armağanı)*, Studien zum Osmanischen Reich und seinen Nachbargebieten, Bonn University Press, Bonn 2019; Kemal Beydilli, “Mustafa III”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 280, 282.

⁶ III. Mustafa'nın göçlerinin detaylarına dair bkz. Ek-1.

gerçekleştirmiş olduğu görülür.⁷ Nısf-ı göç olarak nitelendirilen bu göçüne hemen bütün göçleri gibi “seherice” yola çıkarak başlamış⁸ ve deniz yoluyla Karaağaç’a ulaşmıştır.⁹ Göç kafilesine harem halkının büyük bir kısmını dâhil eden III. Mustafa, dört kadını ve o sırada hayatta olan şimşirlikteki şehzadeler (büyükten küçüğe yaş sırasına göre Bayezid, Numan ve Abdülhamid) ile bazı harem görevlilerini de beraberinde Karaağaç’a götürmüştür.¹⁰ Onun bu göçünün ve göç mekânı tercihinin gerekçesi; yazın ferah ve doğası güzel bir mahalle giderek eğlenip dinlenmenin bir gelenek olması, Karaağaç civarının Eyyüb el-Ensârî hazretlerine yakın bir konumda yer alması ve bu vesileyle onu ziyaret imkânının bulunması ile Karaağaç’ın Topkapı Sarayı’na yakın bir bölge olması şeklinde ifade edilmiştir.¹¹ Üç aydan biraz fazla Karaağaç’ta kalan Sultan Mustafa, havaların soğumasıyla birlikte 30 Eylül 1758’de (27 Muharrem 1172) yine deniz yolunu kullanarak göç kafilesiyle beraber Topkapı Sarayı’na dönmüştür.¹²

III. Mustafa, bir sonraki yaz mevsiminde de göçe çıkmış; ancak bu defa mekân olarak Beşiktaş Sahilsarayını tercih etmiştir.¹³ Bu amaçla 27 Haziran 1759’da (2 Zilkade 1172) şehzadeler ve ağırlıkları “*nısf-ı göç-i hümâyun ile*” Beşiktaş’a göndermiş, ertesi gün (28 Haziran / 3 Zilkade) ise seherice harem-i hümâyununu nısf-ı göç ile gönderip ardından da kendisi Beşiktaş Sahilsarayına ulaşmıştır.¹⁴ Sultan Mustafa’nın bu nakl-i hümâyunu, Beşiktaş Sahilsarayını göç mekânı olarak seçmesi bakımından ilk ve sondur. Onun Beşiktaş’ı bir daha seçmemesinin sebebini şu aşamada net olarak bilemesek de burayı beğenmemesi veya mekânın beklenti ve ihtiyaçları karşılama yetersiz kalması muhtemel sebepler arasında görülebilir. Zira Sultan Mustafa iki ay sonra Beşiktaş Sahilsarayını deyim yerindeyse terk ederek harem halkıyla Karaağaç’a göçmüştür. Bu yönüyle III. Mustafa, ilk ve son defa olarak bir göç mevsimi içerisinde

⁷ Sötlüce’de bulunan Karaağaç Bahçesi, İstanbul’daki padişah hasbahçelerinden birisiydi. Önceleri Defterdar-zâde İbrahim Paşa’nın mülkü iken XVII. yüzyılda padişahlar tarafından ziyaret edilen bir mekân haline gelmiş ve burada bir kasır inşa edilmiştir. Karaağaç’ın asıl ön plana çıkıp gelişmesi ise III. Ahmed döneminde olmuştur. XVIII. yüzyılda inşa, teccid ve peyzaj faaliyetleriyle padişahların gözde mekânlarından birisi haline gelen Karaağaç, bu yüzyılda aktif bir şekilde kullanılmış, III. Selim döneminden itibaren ise rağbet görmemeye başlamıştır. Muzaffer Erdoğan, “Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri”, *Vakıflar Dergisi*, IV, Yıl: 1958, s. 163-166; Telci, *a.g.m.*, s. 495. III. Mustafa’nın yaptığı göçlerde Karaağaç için kullanılan ifadeler dönemin kaynaklarında farklılık gösterebilmektedir. Sadece Karaağaç denildiği gibi “*Karaağaç Sahilsarayı*”, “*Karaağaç Yalısı*”, “*Karaağaç Bahçesi*” veya “*Karaağaç Sahilsaray-ı Hümâyunu*” gibi ifadeler de kullanılabilir. *T SMA.d.*, nr. 2402/56, vr. 3a, Tarih: Şevval 1171 (Haziran 1758); *T SMA.d.*, nr. 2404/5, vr. 3a, Tarih: Muharrem 1173 (Ağustos 1759); *T SMA.d.*, nr. 2408/9, vr. 2b, Tarih: Rebiülevvel 1177 (Eylül 1763); *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 52, 64-65, 110.

⁸ *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 23, 30, 47-48, 52, 54, 64-65, 71, 79, 84, 110, 123.

⁹ “*Nısf-ı göç*” veya “*yarım göç*” ifadesinin, görece daha az kişi ve görevlinin katılımıyla yapılan göçleri belirtmek için kullanıldığı anlaşılır.

¹⁰ III. Mustafa Ruznâmesi ve Muradî, göç tarihini 25 Haziran (18 Şevval) olarak verirken, Ceyb-i Hümâyun defteri ve Hâkim Efendi, bir gün sonrası 26 Haziran (19 Şevval) tarihini verir. *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 23; Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul’un 12 Yılı (1754-1766)*, Haz. Receb Ahışah, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 63; *T SMA.d.*, nr. 2402/56, vr. 3a, Tarih: Şevval 1171 (Haziran 1758); Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 668.

¹¹ Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 668. Sultan III. Mustafa’nın Karaağaç’ta göçte bulunduğu vakitlerde Cuma Selâmlıkları için daha çok Eyüb Sultan Camii’ni tercih etmesi, Hâkim Efendi’nin çok defalar tekrar ettiği bu yöndeki “resmi” izâhatını destekler mâhiyettir. Bkz. Cem Görür, “Sultan III. Mustafa’nın Cuma Selâmlıkları”, *History Studies*, C. 10, S. 9, Ankara 2018, 147-155.

¹² *T SMA.d.*, nr. 2403/49, vr. 2b, Tarih: Muharrem 1172 (Eylül 1758); *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 30; Muradî, *a.g.e.*, s. 67. Hâkim Efendi, III. Mustafa’nın Topkapı Sarayı’na dönüş tarihini 29 Eylül (26 Muharrem) olarak belirtir. Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 575-576.

¹³ Beşiktaş Sahilsarayını, Beşiktaş’taki hasbahçede yer alan ve Osmanlı padişahları tarafından yazlık saray olarak kullanılan yapılar topluluğu idi. Önceleri Sultan I. Ahmed tarafından burada bir kasır yaptırılmış, sonraki süreçte peyderpey inşa edilen yeni daire ve kasırlarla sarayın varlığı gelişerek devam etmiştir. III. Selim döneminde İstanbul’a gelen mimar Melling, burada padişah için bir kasır ve valide sultan için bir harem dairesi inşa etmiştir. Sultan II. Mahmud’un 1826’dan sonra burada yaz-kış kalabileceği bir saray yapılmasını istemesiyle tüm binalar yıkılmış ve yerlerine Kırkor Balyan tarafından büyük bir saray inşa edilmiştir. Sultan Abdülmecid ise bu sarayı da yıktırarak yerine Beşiktaş Sarayı’nı yaptırmış, nihayetinde bu sarayın da yıkılmasıyla günümüzdeki Dolmabahçe Sarayı inşa edilmiştir. Reşad Ekrem Koçu “Beşiktaş Sahilsarayını”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1961, s. 2589-2597.

¹⁴ *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 47-48; Muradî, *a.g.e.*, s. 75. Hâkim Efendi, göç tarihini 15 Temmuz 1759 (20 Zilkade 1172) olarak verir. Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 801. 1172 yılı Zilkade ayı Ceyb-i Hümâyun defterinde ilgili sayfasının görüntüsü olmadığı için şu aşamada III. Mustafa’nın bu nakl-i hümâyununda deniz yolunu mu yoksa kara yolunu mu kullandığını bilemiyoruz. Öte yandan bu göçüne Harem-i Hümâyun’dan kimlerin katıldığını, iki ay sonra Beşiktaş’tan Karaağaç’a giderken verdiği göç bahşişlerinden anlayabiliyoruz.

iki farklı mekâna nakl-i hümayunda bulunmuştur. Nitekim 31 Ağustos 1759'da (7 Muharrem 1173) kadınlarını, harem görevlilerini ve şehzadeleri seher vakti deniz yoluyla Karaağaç'a göndermiş ve kendisi de kara yolunu kullanarak buraya ulaşmıştır.¹⁵ İki ay kadar da Karaağaç'ta ikâmet eden padişah, havaların soğumaya başlamasıyla birlikte göç kafilesiyle 25 Ekim 1759'da (3 Rebiülevvel 1173) deniz yolunu kullanarak Topkapı Sarayı'na dönmüştür.¹⁶

III. Mustafa'nın bir sonraki yaz mevsiminde de göç mekânı değişmemiş ve 3 Haziran 1760'da (18 Şevval 1173) haremîni de alarak sabahın erken vakitlerinde "göç-i hümayun ile" Karaağaç Yalısı'na gitmiştir.¹⁷ Deniz yolunu kullanarak gittiği bu göçünden havaların soğumaya başlaması üzerine yine deniz yolunu kullanarak 19 Ekim 1760'ta (9 Rebiülevvel 1174) geri dönmüştür.¹⁸

Yaz aylarını Topkapı Sarayı dışında geçirmeyi sürdüren Sultan Mustafa, bir sonraki yıl da bu geleneği devam ettirmiş ve alışıldık göç mekânını değiştirmeyerek yine Karaağaç'ı tercih etmiştir. Nitekim 7 Haziran 1761'de (4 Zilkade 1174) haremîni de alarak seher vakti yola çıkmış ve yine deniz yolunu kullanarak "nısf-ı göç-i hümayun ile" Karaağaç'a gitmiştir.¹⁹ III. Mustafa, dört ay kadar burada kaldıktan sonra 4 Ekim 1761'de (5 Rebiülevvel 1175) Topkapı Sarayı'na dönmüştür. Bu avdeti de gidişinde olduğu şekilde sabahın erken saatlerinde yola çıkmak suretiyle başlamış ve deniz yoluyla saraya ulaşmıştır.²⁰

III. Mustafa ertesi yıl (1762 yazı) cülûsundan beri ilk defa bir yaz mevsiminde herhangi bir yere göç etmemiştir. Bu durumun muhtemel sebepleri arasında akla ilk olarak, sultanın bu yıl (1762 yılı) yaz mevsimini Topkapı Sarayı'nda geçirmek istemesi gelmektedir. Bununla beraber üzerinde durulabilecek ikinci ve kuvvetli bir ihtimal ise Sultan Mustafa'nın ilk çocuğu Hibetullah Sultan'ın 1 Temmuz 1762'de (9 Zilhicce 1175) vefat etmesiyle ilgilidir. Çocuklarına düşkün olduğu bilinen Sultan Mustafa, ilk çocuğu Hibetullah Sultan'ın vefatından sonra olağan programını değiştirmiş, arife ve bayram günlerinde icra edilen yerleşik protokol ve eğlenceleri terk ederek yalnızca bayramın ilk gününe ait mütad programı uygulamakla yetinmiştir.²¹ Sultan Mustafa'nın, kızının vefatının ardından bir süre sevinç ve eğlenceden uzaklaştığı dikkate alınacak olursa, kızının hastalığının ağırlaşması sebebiyle mekân değiştirmek istemediği düşünülebilir.

III. Mustafa, bir sonraki yıl 2 Haziran 1763'te (20 Zilkade 1176) Karaağaç'a geçerek bu geleneğine kaldığı yerden devam etmiştir. Öte yandan bu seneki göç, nakil yönünden

¹⁵ *T SMA.d., nr. 2404/5, vr. 3a* (Muharrem 1173); *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 52; Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 817-818; Muradî, *Bir Kâtibin Kaleminden...*, s. 77; Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevârih*, Haz. M. Münir Aktepe, C. II.A, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 35. Seyyid Hasan Muradî, söz konusu göç gününde Karaağaç'ta dolu yağdığı bilgisini verir. Öte yandan Vâsif Efendi, bu göçün tarihini Muharrem'in evâsıtı olarak belirtir. Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, (Doktora Tezi), Haz. Nevzat Sağlam, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. CXXVIII, 167.

¹⁶ *T SMA.d., nr. 2404/7, vr. 2a*, Tarih: Rebiülevvel 1173 (Ekim 1759); *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 54; Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Han-ı Sâlis*, Editör: Erhan Afyoncu, (Tıpkıbasım), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012, vr. 169b-170a. Muradî, dönüş tarihini 27 Ekim (5 Rebiülevvel) olarak verirken Hâkim Efendi, 1 Kasım (10 Rebiülevvel) tarihini kaydeder. Muradî, *a.g.e.*, s. 78; Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 841-842.

¹⁷ *T SMA.d., nr. 2404/14, vr. 2a-2b*, Tarih: Şevval 1173 (Haziran 1760); *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 64-65; Muradî, *a.g.e.*, s. 85; Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 902. Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, göç gününü 2 Haziran (17 Şevval) olarak verir. Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *a.g.e.*, vr. 227a-227b.

¹⁸ *T SMA.d., nr. 2405/6, vr. 2b-3a*, Tarih: Rebiülevvel 1174 (Ekim 1760); *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 71; Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *a.g.e.*, vr. 250a. Hâkim Efendi, dönüş tarihini 16 Ekim (6 Rebiülevvel) olarak verirken Muradî, 20 Ekim (10 Rebiülevvel) olarak kaydeder. Muradî, *a.g.e.*, s. 89; Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 933.

¹⁹ *T SMA.d., nr. 2405/14, vr. 2a*, Tarih: Zilkade 1174 (Haziran 1761); *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 79. Muradî, Karaağaç'a göç tarihini 6 Haziran (3 Zilkade) olarak verirken Hâkim Efendi, 8 Haziran (5 Zilkade), Vâsif Efendi ise 4 Haziran (1 Zilkade) olarak belirtir. Muradî, *a.g.e.*, s. 97; Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 985; Ahmed Vâsif Efendi, *a.g.e.*, s. 201

²⁰ Ceyb-i Hümayun defteri dönüşle ilgili net bir tarih vermezken III. Mustafa Ruznamesi ve Muradî, 4 Ekim (5 Rebiülevvel) tarihini kaydeder. *T SMA.d., nr. 2406/22, vr. 2b*, Tarih: Rebiülevvel 1175 (Ekim 1761); *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 84; Muradî, *a.g.e.*, s. 100. Buna mukabil Hâkim ve Vâsif Efendiler 5 Ekim (6 Rebiülevvel) tarihini verir. Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 1003; Ahmed Vâsif Efendi, *a.g.e.*, s. 206.

²¹ *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 94-95; *T SMA.d., nr. 2406/31, vr. 2b-3a*, Tarih: Zilhicce 1175 (Temmuz 1762). Arife ve Bayram günleri uygulanan teşrifat ve törenlerle ilgili bilgi için bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, "Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Sarayı'nda Bayram Törenleri", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütikoğlu'na Armağan*, Editör: Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 573-594.

diğerlerinden farklılık göstermiş ve padişah bir gün öncesinden (1 Haziran) şehzadesi Selim'i tahtırevana bindirerek Darüssaade Ağası, Rikâb Ağaları, lalası Ahmed Efendi ve hasekiler ile Eyüp'teki Saliha Sultan Yalısı'na göndermiştir. Şehzade Selim bir gece burada kaldıktan sonra ertesi gün saat ikide kayıkla Karaağaç'a ulaşmıştır. Şehzadenin Karaağaç'a ulaştığı gün III. Mustafa da sabahın erken saatlerinde Kozbekçiler Kapısı'ndan ata binerek Yeni Cami'ye gitmiş, burada sabah namazını kıldıktan sonra yine kara yolunu kullanarak Saliha Sultan Yalısı'na ulaşmıştır. Yalıda bir miktar dinlendikten sonra "*piyadeye süvar olup yarım göç ile*" Karaağaç Bahçesi'ne varmıştır. III. Mustafa, bu göçüne de kadınlarını, şehzadeleri ve harem çalışanlarını dâhil etmiş ve her zamanki gibi "*mütad-ı kadim üzere*" onlara göç bahşişi vermiştir.²² Dört ay kadar Karaağaç'ta ikâmet ettikten sonra havaların soğumaya başlaması ve 20 Eylül'deki (12 Rebiülevvel 1177) Mevlid kandili programına katılmak için 17 Eylül'de (9 Rebiülevvel 1177) Topkapı Sarayı'na dönmüştür.²³ Birinci kadını Mihrişah Sultan ile oğulları Şehzade Selim'i ise kendisinden üç gün önce (14 Eylül / 6 Rebiülevvel) ayrı olarak Topkapı Sarayı'na göndermiştir.²⁴

Takip eden yılda (1764) göç etmeyen III. Mustafa, bir sonraki göçünü 23 Haziran 1765 (4 Muharrem 1179) tarihinde yine Karaağaç'a yapmıştır. Sultan bu tarihte harem, şehzadeleri ve harem çalışanlarını da göç kafilesine dâhil etmiş ve yine deniz yolunu kullanarak Karaağaç'a varmıştır.²⁵ Şehzade Numan, 29 Aralık 1764'te hummaya yakalanarak vefat ettiği için göç kayıtlarında Bayezid ve Abdülhamit'in isimleri geçmektedir.²⁶ Sultan Mustafa'nın bu seneki göçü süre bakımından diğerlerinden daha kısa olmuş ve 25 Ağustos 1765'te (8 Rebiülevvel 1179) deniz yoluyla Topkapı Sarayı'na geri dönmüştür.²⁷

III. Mustafa'nın 1766 yılında göç ettiğine dair kayıt yokken ertesi sene 16 Haziran 1767 (18 Muharrem 1181) tarihi onun bir sonraki göç günü olarak kayıtlıdır. Buna göre padişah mezkûr tarihte sayıları beşi bulan kadınlarıyla birlikte, şehzadeler ve harem çalışanlarını da alarak Karaağaç'a nakl-i hümayunda bulunmuş²⁸ ve iki ay kadar burada kalarak 22 Ağustos 1767'de (26 Rebiülevvel 1181) deniz yoluyla Topkapı Sarayı'na geri dönmüştür.²⁹

III. Mustafa saltanatının son göçünü 7 Temmuz 1768'de (21 Safer 1182) yapmıştır. Ancak bu göçünde önceki senelerin aksine Karaağaç Sahilsarayı'nı değil sarayın hemen Sarayburnu tarafında yer alan Topkapı Kasrı'nı seçmiştir. Sultan Mustafa'nın yazlık olarak neden Topkapı Kasrı'nı tercih ettiği kaynaklarda belirtilmese de Rusya ile yaşanan ciddi sorunlar ve bunların bir savaşa doğru evriliyor olması sebebiyle idari merkezden ayrılmak istememesi ya da muhtemel bir hastalık durumunun belirleyici olduğu düşünülebilir. Bu aşamada III. Mustafa'nın Rus savaşının başlamasıyla beraber bir daha yazlık göçlere çıkmaması göz önüne alındığında ilk ihtimalin daha kuvvetli olduğu söylenebilir.³⁰ Verilen bahşişlere bakıldığında III. Mustafa'nın bu göçüne kadınlarını ve çeşitli harem görevlilerini dâhil ederken şehzadeleri beraberinde götürmediği

²² *T SMA.d., nr. 2407/12, vr. 4b, Tarih: Zilkade 1176 (Haziran 1763); III. Mustafa Ruznâmesi, s. 110; Hâkim Efendi, a.g.e., s. 1080; Ahmed Vâsif Efendi, a.g.e., s. 230; Muradî, a.g.e., s. 118.*

²³ Dönüş yolculuğunu yine deniz yoluyla yapmış ve seher vaktinde filikaya binerek Defterdar İskelesi'ne, oradan da atla Yalı Köşkü'ne ulaşmıştır. Yine harem halkı da aynı gün Topkapı Sarayı'na dönüşünü tamamlamıştır. Öte yandan Hâkim Efendi, eserinde dönüş tarihini 18 Eylül (10 Rebiülevvel) olarak belirtir. *III. Mustafa Ruznâmesi, s. 123; T SMA.d., nr. 2408/9, vr. 2b, Tarih: Rebiülevvel 1177 (Eylül 1763); Hâkim Efendi, a.g.e., s. 1086.*

²⁴ Muradî, *a.g.e.*, s. 121. III. Mustafa, başkadını Mihrişah Sultan'a oğullarıyla yapacağı bu yolculuk için "*Mısırlı Mehmed Ağa kulları yediyle*" beş yüz kuruş vermiştir. *T SMA.d., nr. 2408/9, vr. 3a, Tarih: Rebiülevvel 1177 (Eylül 1763).*

²⁵ *T SMA.d., nr. 2410/42, vr. 2a, Tarih: Muharrem 1179 (Haziran 1765); Muradî, a.g.e., s. 141. Hâkim Efendi, göç tarihini 25 Haziran (6 Muharrem) olarak verir. Hâkim Efendi, a.g.e., s. 1155.*

²⁶ Beydilli, *a.g.m.*, s. 204; *T SMA.d., nr. 2410/42, vr. 2a, Tarih: Muharrem 1179 (Haziran 1765).*

²⁷ *T SMA.d., nr. 2410/44, vr. 2a, Tarih: Rebiülevvel 1179 (Ağustos 1765). Muradî, dönüş tarihini 24 Ağustos (7 Rebiülevvel) olarak vermiştir. Muradî, a.g.e., s. 143.*

²⁸ *T SMA.d., nr. 2412/44, vr. 2b, Tarih: Muharrem 1181 (Haziran 1767).*

²⁹ *T SMA.d., nr. 2412/46, vr. 2b-3a-3b, Tarih: Rebiülevvel 1181 (Ağustos 1767). Dönemin vakanüvisi Çeşmizâde Mustafa Reşid Efendi, dönüş tarihini 21 Ağustos (25 Rebiülevvel) olarak verir. Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi, Çeşmî-zâde Tarihi, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1993, s. 47-48.*

³⁰ Nitekim büyük beklentilere rağmen her türlü bilgisizlik ve hazırlıksızlıkla başlanan savaş, kısa sürede ciddi bir sorun ve nihayetinde hezimete dönüşmüştür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, *a.g.m.*, s. 221-231.

anlaşılmaktadır.³¹ Öte yandan onun burada ne kadar süre kaldığı ve net olarak hangi tarihte Topkapı Sarayı'na döndüğü tespit edilememektedir.³²

2. III. Mustafa'nın Göç Hususiyetleri ve Âdetleri

III. Mustafa'nın saltanatı dönemindeki nakl-i hümâyunlarına bakıldığında bilhassa mekân tercihi noktasında istikrarlı bir çizgi takip ettiği, yazlık ikâmetgâhlarını sıklıkla aşına olduğu mahallerden yana kullandığı görülür. Yukarıda ifade edildiği üzere III. Mustafa, sekiz ayrı yaz mevsiminde yaptığı göçlerinde birer defaya mahsus olmak üzere Beşiktaş Sahilsarayı ve Topkapı Kasrı'nı tercih etmiş, buralar haricinde seçimlerini sürekli Karaağaç Sahilsarayından (Karaağaç Bahçesi) yana kullanmıştır. Beşiktaş'a gittiği 1759 yılı Haziranında iki ay burada kaldıktan sonra yeni bir göç yaparak Karaağaç Bahçesi'ne gitmiş ve iki ay kadar da burada kalmıştır. Böylece saltanatında bir defaya mahsus olmak üzere bir göç mevsiminde iki ayrı mekâna nakl-i hümâyunda bulunmuştur. Öte yandan III. Mustafa son göçünü 1768 yılı yazında yapmış ve bu nakl-i hümâyununda Topkapı Sarayı'ndan pek uzaklaşmak istemeyerek Sarayburnu'ndaki Topkapı Kasrı'nı tercih etmiştir.

III. Mustafa'nın mekân tercihi noktasındaki bu istikrarının sebeplerini net olarak bilemesek de dönemin vakanüvisi Hâkim Efendi, onun hemen hemen her göçünü kaydederken neden söz konusu mahallin seçildiğini de kendince îzaha gayret etmiştir.³³ Buna göre yukarıda da ifade dildiği gibi Hâkim Efendi, III. Mustafa'nın ilk göçünde Karaağaç'ı tercih etme sebebinin bölgenin Eyyüb el-Ensârî hazretlerine yakın bir mevkide yer alması ve bu sayede onu ziyaret imkânına sahip olması, Topkapı Sarayı'na da yakın bir konumda bulunması ile her yönüyle uğurlu bir yer olması şeklinde açıklamıştır.³⁴ Hâkim Efendi, III. Mustafa'nın ilerleyen yıllarda da Karaağaç'a yaptığı göçlerini aktarırken benzer ifadeler kullanmış; burasının Hz. Peygamber'e ev sahipliği yapma şerefine nâil olan Eyyüb el-Ensârî hazretlerinin yakınında ve onun gölgesinde bulunduğunu, böylece ziyaretlere ve nice ferahlık ve güzelliklere vesile olduğunu, ayrıca Karaağaç ve Sâdâbâd'ın havası ve deresiyle birlikte güzel bir tabiata sahip olduğunu belirtmiştir.³⁵

III. Mustafa'nın son yıllarındaki göç sürelerinin öncekilere nazaran daha kısa olduğu görülür. 25 Haziran 1758'de Karaağaç'a gittiği ilk göçünde üç ay, ertesi sene 27 Haziran 1759'da Beşiktaş Sahilsarayına ve oradan 31 Ağustos'ta Karaağaç'a gittiği göçlerinde dört ay geçirmiştir. 3 Haziran 1760'ta başladığı göçünde dört buçuk ay, bir sonraki yıl 7 Haziran 1761'de çıktığı göçünde dört ve ertesi yıl 2 Haziran 1763'te başladığı nakl-i hümâyununda ise üç buçuk ay kalmıştır. Bunlara mukabil 17 Eylül 1763'te başladığı göçü ile ertesi sene 16 Haziran 1767'de Topkapı Kasrı'na gittiği son nakl-i hümâyununda ortalama ikişer ay göçte kalmıştır.

Sultan Mustafa'nın göçleri, seleflerinkine nazaran özellikle tercih edilen mekânlar ve buralarda geçirilen süreler bakımından bir miktar farklılık arz eder. Bu noktada Sultan I. Mahmud ve III. Osman'ın göçleri incelendiğinde onların göç mekânları konusunda daha geniş bir yelpazede hareket ettikleri görülebilir. Meselâ; Sultan I. Mahmud, 1734 yılının bahar-yaz aylarında havaların ısınmasıyla ilk olarak İstavroz Sarayı yakınındaki Beylerbeyi Sarayı'na gitmiş, oradan iki günlüğüne Valide Sultan ile Şevkâbâd'da vakit geçirdikten sonra tekrar Beylerbeyi Sarayı'na avdet etmiş, 1 Ağustos'ta ise buradan Beşiktaş Sahilsarayına nakl-i hümâyunda bulunmuştur. Bir ay kadar da burada kaldıktan sonra 31 Ağustos'ta Valide Sultan'ın Alibeyköy'de müceddeden binâ ettirdiği çiftlikte birkaç gün ikâmet ederek Bahariye Sahilsarayına geçmiş, takribî bir ay kadar da burada kalarak Ekim ayının ilk günlerinde (evâil-i

³¹ *T SMA.d., nr. 2413/51, vr. 2b, Tarih: Safer 1182 (Temmuz 1768).*

³² Muhtemel dönüş tarihi olan 1182 yılı Cemaziyelevvel ayı defterinin arşiv kaydına ulaşılamadığı gibi dönem hakkında bilgi veren eserlerde de konuyla alakalı bir bilgi bulunamamıştır.

³³ Hâkim Efendi, vakanüvislik vazifesi ve tarihçilik metodu münasebetiyle pek çok olayı mistik bir tavırla izah etmiştir. Onun tarihçiliği hakkında bkz. Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. LXVII-LXX; Mücteba İlgürel, "Hâkim Mehmed Efendi", *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 189-190; Bekir Kütükoğlu, "Müverrih Vâsıf'ın Kaynaklarından Hâkim Tarihi", *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1994, s. 139-194.

³⁴ Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 668.

³⁵ Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 902-903, 933, 985-986.

Cemaziyelevvel 1147) Topkapı'ya geri dönmüştür.³⁶ Mayıs-Haziran 1744'te (evâil-i Rebiülahir) ise Karaağaç Bahçesi'ne gidip bir ay kadar burada kaldıktan sonra Temmuz ayının başlarında bu sefer Beşiktaş Sahilsarayı'na geçmiştir. Bir süre de burada kalan Sultan Mahmud, 20 Eylül 1744'te (12 Şaban 1157) Topkapı Sarayı'na geri dönmüştür.³⁷ Yine 16 Mayıs 1753'te (13 Receb 1166) Eyüp'teki Valide Sultan Sahilsarayı'na gitmiş, bir müddet burada kaldıktan sonra 25 Mayıs 1753'te (22 Receb 1166) Beşiktaş Sahilsarayı'na geçmiştir. Buradan da mutadî üzere Beylerbeyi Sahilsarayı'na gitmeyi murad ederken havaların soğumaya başlaması ve Kurban Bayramı'nın da yaklaşması üzerine 21 Eylül 1753'te (23 Zilkade 1166) Topkapı Sarayı'na geri dönmüştür.³⁸ Arttırılabilecek bu gibi örneklerin yanı sıra Sultan Mahmud'un Üsküdar tarafını gerek Üsküdar Sarayı gerekse Beylerbeyi Sahilsarayı üzerinden göçlerinde sıklıkla tercih ettiği bilinmektedir.³⁹ Öte yandan Sultan III. Osman da 1 Mayıs 1756'da yarım göç ile Tersane Sahilsarayı'na giderek 6 Mayıs'ta Topkapı Sarayına geri dönmüş, ardından 20 Mayıs'ta Beşiktaş Sahilsarayı'na yeni bir nakl-i hümâyunda bulunmuştur. Buradan Ağustos sonu Eylül başı gibi bu defa Karaağaç Sahilsarayı'na göçmüş ve nihayetinde 15 Ekim günü Topkapı Sarayı'na dönmüştür.⁴⁰ Bu gibi örnekler seleflerinin III. Mustafa'ya nazaran yazlık mekân tercihlerini daha geniş bir yelpazede kullandıklarına işaret eder.

Sultan Mustafa'nın hemen hemen tüm göçlerine günün erken saatlerinde seher vakti yola çıkarak başladığı görülür. Gerek yazın Topkapı Sarayı'ndan göç ile bir sahil saraya giderken, gerekse nakl-i hümâyunda bulunduğu mahalden sonbaharda Topkapı Sarayı'na dönerken olsun, yolculuklarına "seherice" başlar ve öğleden önce gideceği noktaya ulaşırdı. Hatta yolculuklarının cuma günlerine isabet ettiği zamanlarda cuma namazını varacağı mahalde eda ettiği, dolayısıyla öğleden önce buraya varmış olduğu görülür.⁴¹

Öte yandan III. Mustafa, göç yolculuklarını ekseriyetle deniz yolunu kullanarak yapardı. Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere onun filika, piyade, sandal ve saltanat kayığı görevlilerine verdiği ihsanlar, göçlerinde sık sık deniz yolunu kullandığını göstermektedir. Buna mukabil Sultan Mustafa'nın 2 Haziran 1763'te (20 Zilkade 1176) Karaağaç'a gidişi, 17 Eylül 1763'te (9 Rebiülevvel 1177) Topkapı Sarayı'na dönüşü ve 16 Haziran 1767'de (18 Muharrem 1181) Karaağaç'a gidişi ile 7 Temmuz 1768'de (21 Safer 1181) Topkapı Kasrı'na gidişi sırasında sandal, filika veya saltanat kayığı görevlilerine herhangi bir ihsanda bulunmaması, bu yolculukların kara yoluyla yapılmış olabileceğini işaret etmektedir.

Onun nakl-i hümâyunlarında dikkati çeken bir diğer husus, ailesini ve hanedanının bir kısmı da sıklıkla beraberinde götürmesiydi. Göç-i hümâyun ile bir yere gittiği ve oradan döndüğü sırada kadınlarına, çocuklarına ve şimşirlikteki şehzadelere verdiği göç bahşişleri, III. Mustafa'nın pek çok göçüne onları da dâhil ettiğini gösterir. Belirlenmiş sabit bir miktar olmamakla birlikte bahşişler; kadınlar, çocuklar ve şimşirlikteki şehzadeler arasındaki hiyerarşik durum gözetilerek verilirdi. Buna göre 25 Haziran 1758'de Karaağaç'a gidişi ile 30 Eylül'deki dönüşünde, 31 Ağustos 1759'daki Beşiktaş'tan Karaağaç'a gidişinde, 2 Haziran 1763'teki Karaağaç'a gidişinde, 23 Haziran 1765'teki Karaağaç'a gidişi ile 25 Ağustos'taki dönüşünde, 16 Haziran 1767'de Karaağaç'a gidişi ile 22 Ağustos'taki dönüşünde ve son olarak 7 Ağustos'taki Topkapı Kasrı'na gidişindeki kayıtlarda Harem-i Hümâyun bahşişinin kimlere ne miktarda verildiği ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir.⁴²

³⁶ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, Haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 225-226, 229, 238, 240; Artan, *a.g.m.*, s. 111-112.

³⁷ İzzî Süleymân Efendi, *İzzî Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019, s. 30-31, 55-56.

³⁸ Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 26, 30, 63.

³⁹ Sarıcaoğlu, *a.g.m.*, s. 553-556.

⁴⁰ Hâkim Efendi, *a.g.e.*, s. 365-366, 375-376, 390-391. Yine onun da göçlerinde Beylerbeyi'ni kullandığı bilinmektedir. Sarıcaoğlu, *a.g.m.*, s. 557.

⁴¹ III. Mustafa'nın göç ile Karaağaç'tan Topkapı Sarayı'na döndüğü 22 Ağustos 1767 (26 Rebiülevvel 1181) cuma gününe denk gelmiş ve kendisi Cuma namazını Ayasofya Camii'nde eda etmiştir. *TSM.A.d.*, 2412/46, vr. 2b-3a, Tarih: Rebiülevvel 1181 (Ağustos 1767).

⁴² Bkz. Tablo-1. Ayrıca tabloda görüleceği üzere III. Mustafa'nın 25 Ekim 1759'daki Karaağaç'tan dönüşüne, 3 Haziran 1760'taki Karaağaç'a gidişine, 19 Ekim 1760'daki Karaağaç'tan İstanbul'a dönüşüne, 7 Haziran 1761'deki

Öte yandan padişahın ve beraberinde göçe katılan hanedan mensuplarının ihtiyaçlarını temin maksadıyla bazı Harem-i Hümayun görevlilerinin de göçlere düzenli olarak götürüldüğü görülür. Özellikle Kethüda Kadın, Hazinedar usta, İkinci Hazinedar, Çaşnigir usta, Kilerci usta, İbrikdâr usta, Câmeşüy usta, Berber usta, Kahveci usta ve horandegân göçlere dâhil edilen daimî görevliler arasındaydı. Bu durum XVIII. yüzyıl nakl-i hümayunlarındaki yerleşik ve teşkilatlı sistemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Sultan Mustafa, göç yolculuklarını yaptığı gün, gideceği mahalle ulaşıldıktan sonra yakın çevredeki bir mekâna geçerek dinlenir, bir nevi yol yorgunluğunu gidermeye çalışır. Onun, 30 Eylül 1758'de Karaağaç'tan Topkapı Sarayı'na döndüğü gün saraya ulaştıktan sonra Soğuk Çeşme Kasrı'na giderek burada ikinci vaktine dek dinlenmesi, 27 Haziran 1759 tarihinde yaptığı nakl-i hümayunla Beşiktaş Sahilsarayı'na vardığında biniş ile Tepebaşı mevkiine giderek yine ikindiye kadar burada dinlenmesi ve benzer şekilde 3 Haziran 1760 ve 7 Haziran 1761'de göç ile Karaağaç'a gittiği günlerde Bahariye'ye binişler yaparak dinlenmesi, bu türlü faaliyetlerine dair verilebilecek birkaç örnek arasında sayılabilir.⁴³ Kendisi seher vakti çıktığı yolculuğun yorgunluğunu bu gibi civar yerlerde "âram" ederek giderirken, görevliler de bu sırada yeni mekâna yerleşimi sağlıyor olmalıdır.

III. Mustafa, yaz aylarındaki bu göç süreçlerini oldukça faal geçirirdi. Nitekim nakl-i hümayunla gittiği sahil saraylardan çevre mekânlara sıklıkla binişler ve geziler yapar, huzurunda oynanan oyunları ve sportif faaliyetleri izlerdi. Göç ile Beşiktaş Sahilsarayında olduğu iki aylık süreçte (28 Haziran – 31 Ağustos 1759) başta Neşâdâbâd, Çırağan Yalısı, Şerefâbâd, Fîruziyye, Köşk ve Tepebaşı olmak üzere çevre mekânlara pek çok kez ziyaretlerde bulunmuş, huzurunda oynanan tomak, tulum ve cirid gibi oyunları izlemiş, fasl-ı musiki dinleyerek dinlenmiştir.⁴⁴ Öte yandan Karaağaç'ta kaldığı zamanlarda ise takribî iki-üç günde bir Okmeydanı, Alibeyköy, Tersane, Sâdâbâd, Bahariye ve Has Oda Köşkü gibi çevre mahallere giderek başta ok ve kurşun atma gibi müsabakalar ile yine cirid ve tomak gibi oyunları izlemiş, zaman zaman top ve humbara atışlarını temaşa ederek fasıl ile vakit geçirmiştir.⁴⁵ Sultan Mustafa benzer şekilde cuma selâmlıklarında da yakın çevredeki camilere gitmeyi tercih etmiştir. Nitekim Beşiktaş'ta bulunduğu süreçte başta Tophane ve Beşiktaş camilerine giderken, Karaağaç'ta bulunduğu zamanlarda Eyüb Sultan Camii en fazla tercih ettiği cami olmuş, onu Mihrimah, Gül, Zal Mahmud Paşa, Zal Ali Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa ve Piyâle Paşa gibi camiler izlemiştir.⁴⁶

Son olarak III. Mustafa göç süreçlerinin tamamını Topkapı Sarayı dışında geçirmez, çeşitli vesilelerle sarayı ziyaret ederdi. Sarayın göç dönemlerinde de idari merkez olma vasfını devam ettiriyor olması, Sultan Mustafa'nın başta salı günleri icra edilen divan toplantılarına katılmak veya muayede merasimindeki yerleşik protokolde yerini almak için sıklıkla Topkapı Sarayı'na gitmesini sağlıyordu. Onun 11 Temmuz 1758'de (5 Zilkade 1171) göç ile Karaağaç'ta bulunduğu süreçte divan toplantısına katılmak üzere Topkapı Sarayı'na gitmesi ya da 26 Eylül 1758'de (23 Muharrem 1172) yine divan toplantısında yerini almak için saraya gelişi veya 14 Ağustos 1759'da (20 Zilhicce 1172) Beşiktaş'ta göçte olduğu dönemde yine divan için Topkapı'yı ziyaret etmesi

Karaağaç'a gidişi ile 4 Ekim'deki dönüşüne ait kayıtlarda kişi bilgilerine girilmeden Harem-i Hümayun'a verilen bahşişin toplam miktarı kaydedilmiştir.

⁴³ Detaylı bilgi ve daha fazla örnek için bkz. *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 30, 48, 52, 64-65, 79, 123.

⁴⁴ *T SMA.d., nr. 2403/59*, vr. 3b, Tarih: Zilkade 1172 (Temmuz 1759); *T SMA.d., nr. 2403/60*, vr. 2a-2b, Tarih: Zilhicce 1172 (Temmuz-Ağustos 1759); *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 48-52.

⁴⁵ *T SMA.d., nr. 2402/56*, vr. 3b, Tarih: Şevval 1171 (Haziran-Temmuz 1758); *T SMA.d., nr. 2402/57*, vr. 2b-3a-3b, Tarih: Zilkade 1171 (Temmuz 1758); *T SMA.d., nr. 2402/58*, vr. 2b-3a, Tarih: Zilhicce 1171 (Ağustos-Eylül); *T SMA.d., nr. 2404/5*, vr. 3a, Tarih: Muharrem 1173 (Eylül 1759); *T SMA.d., nr. 2404/16*, vr. 2b-3a, Tarih: Zilhicce 1173 (Temmuz-Ağustos 1760); *T SMA.d., nr. 2405/4*, vr. 1b-2a, Tarih: Muharrem 1174 (Ağustos-Eylül 1760); *T SMA.d., nr. 2405/15*, vr. 3b-4a, Tarih: Zilhicce 1174 (Temmuz 1761); *T SMA.d., nr. 2406/20*, vr. 2a, Tarih: Muharrem 1175 (Ağustos 1761); *T SMA.d., nr. 2406/21*, vr. 5a, Tarih: Safer 1175 (Eylül 1761); *T SMA.d., nr. 2408/7*, vr. 3a, Tarih: Muharrem 1177 (Temmuz-Ağustos 1763); *T SMA.d., nr. 2410/42*, vr. 2b, Tarih: Muharrem 1179 (Haziran-Temmuz 1765); *T SMA.d., nr. 2410/44*, vr. 3a, Tarih: Rebiülevvel 1179 (Ağustos-Eylül 1765); *T SMA.d., nr. 2412/46*, vr. 2a, Tarih: Rebiülevvel 1181 (Temmuz-Ağustos 1767); *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 23-30, 52-54, 65-70, 79-84; 110-123.

⁴⁶ Görür, *a.g.m.*, s. 154.

bu yönde verilebilecek örneklerden birkaçıdır.⁴⁷ Öte yandan gerek Ramazan gerekse Kurban bayramları tüm ülke çapında olduğu gibi Osmanlı sarayında da coşkuyla kutlanırdı. Devlet teşkilatının en kapsamlı törenlerinin başında gelmesi münasebetiyle III. Mustafa da bu törenlerde bulunmak için göçte olduğu dönemlerde Topkapı Sarayı'na gelirdi.⁴⁸ Nitekim onun Kurban Bayramı törenlerinde arife ve ilk gün muayedesine katılmak için 14-15 Ağustos 1758'de Topkapı Sarayı'nda bulunması, Beşiktaş Sahilsarayında olduğu süreçte arife günüyle beraber bayramın birinci ve ikinci günü (3-5 Ağustos 1759) programlarına katılmak için sarayda olması veya 12-13 Temmuz 1761'de mütad bayram merasimleri ve kutlamaları için yine sarayda bulunması bu türlü ziyaretlerinden bazılarıdır.⁴⁹

Sonuç

Netice itibariyle göç-i hümayunlar, III. Mustafa gibi hayatının önemli bir kısmını şimşirlikte geçiren XVIII. yüzyıl padişahları için şehrin farklı noktalarını görme ve buralarda keyifli vakit geçirme imkânı sunması açısından önemli faaliyetlerden birisidir. Seçilen mekânın yaz mevsimi için sadece bir ikâmet noktası olmakla kalmadığı, çevre köşk, kasır ve mesire alanlarına yapılan binişler ve geziler ile buralarda icra edilen türlü sportif ve eğlence faaliyetleri için de bir merkezi lokasyon hüviyeti kazanabildiği anlaşılmaktadır. Sultan Mustafa'nın sekiz ayrı yaz mevsimine yayılan nakl-i hümayunlarında birer defa Beşiktaş Sahilsarayını ve Topkapı Kasrı'nı seçmesi dışında tercihlerini devamlı olarak Karaağaç Sahilsarayından yana kullandığı, seleflerinin aksine bu konuda daha sabit bir tutum aldığı görülür. Ayrıca III. Mustafa'nın göçlerine çoğunlukla kadınlarını, çocuklarını ve şimşirlikteki şehzadeleri de dâhil ettiği anlaşılır. Bir nevi âdet haline getirdiği göçlerine Osmanlı-Rus savaşının başlamasıyla son verdiği, bu sebeple saltanatının son senelerinde daimî olarak Topkapı Sarayı'nı kullandığı sonucuna varılır.

⁴⁷ *TSMA.d.*, nr. 2403/49, vr. 2a, Tarih: Muharrem 1172 (Eylül 1758); *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 25, 30, 51.

⁴⁸ Tarım Ertuğ, *a.g.m.*, s. 573-575, 581-593.

⁴⁹ *TSMA.d.*, nr. 2402/58, vr. 2a-2b, Tarih: Zilhicce 1171 (Temmuz 1758); *TSMA.d.*, nr. 2403/60, vr. 2a-2b, Tarih: Zilhicce 1172 (Ağustos 1759); *TSMA.d.*, nr. 2405/15, vr. 3a, Tarih: Zilhicce 1174 (Temmuz 1761).

Ek-1 Sultan III. Mustafa'nın Göçleri

Tarih	Mekân	Göç Bahşisi-İhsan-Kaynak
25 Haziran 1758 (18 Şevval 1171)	“Asitane-i Saadetten Karaağaç Bahçesine hareket-i hümayun”	-Başkadın'a 500, İkinci Kadın'a 300, Üçüncü Kadın'a 300, Dördüncü Kadın'a 250, Sultan Bayezid'e 130, Sultan Numan'a 100, Sultan Abdülhamid'e 100, Kethüda Kadına 30, Daye Kadına 60, Hazinedar ustaya 100, İkinci Hazinedar ustaya 40, Câmeşûy ustaya 10, Çaşnigir ustaya 10, Kilerci ustaya 10, İbrikdâr ustaya 10, Berber ustaya 10, Kahveci ustaya 10, horandegâna 250, Filikacı ve Piyadecilere 100 Kuruş. T SMA.d., nr. 2402/56, vr. 3a.
30 Eylül 1758 (27 Muharrem 1172)	“Karaağaç'tan Asitane-i Saadete göç ile teşrif-i hümayun”	-Başkadın'a 500, İkinci Kadın'a 300, Üçüncü Kadın'a 300, Dördüncü Kadın'a 250, Sultan Bayezid'e 130, Sultan Numan'a 100, Sultan Abdülhamit'e 100, Kethüda Kadın'a 30, Daye Kadın'a 60, Hazinedar ustaya 100, İkinci Hazinedara 40, Câmeşûy ustaya 10, Çaşnigir ustaya 10, Kilerci ustaya 10, İbrikdâr ustaya 10, Berber ustaya 10, Kahveci ustaya 10, horandegâna 250, Kuruş. -Piyadeciler ve ...Çavuşlar kullarına 68 adet zer-i mahbub-ı tam. T SMA.d., nr. 2403/49, vr. 2a-2b.
27 Haziran 1759 (2 Zilkade 1172)	“Şehzade hazaratu ve ağırlık nısf-ı göç-i hümayun ile Beşiktaş Sahil Sarayı'na irsal ”	<i>III. Mustafa Rûznâmesi, s. 47-48.</i>
28 Haziran 1759 (3 Zilkade 1172)	“Seherice nısf-ı göç ile Şevketli Efendimiz Beşiktaş'a Harem-i Hümayunu irsal, sonrasında kendileri teşrif buyurdular.”	
31 Ağustos 1759 (7 Muharrem 1173)	“Beşiktaş'dan Karaağaç'a nakl-i hümayun ”	-Başkadın hazretlerine 250, İkinci Kadın'a 150, Üçüncü Kadın'a 150, Dördüncü Kadın'a 100, bir Kadın'a 100, Sultan Bayezid'e 100, Sultan Numan'a 100, Sultan Abdülhamit'e 100, Hibetullah Sultan'a 100, Kethüda Kadın'a 30, Daye Kadın'a 60, Hazinedar ustaya 100, İkinci Hazinedar'a 40, Câmeşûy ustaya 10, Çaşnigir ustaya 10, Kilerci ustaya 10, İbrikdâr ustaya 10, Berber ustaya 10, Kahveci ustaya 10, Toplam 1.440 Kuruş. -Ayrıca Filika Piyadesine ve Sandal Piyadesi neferlerine toplam 156 Kuruş ihsan edildiği gibi Beşiktaş'tan Karaağaç'a gidilirken Kadın hazretlerini selamlayan Kârhânelilere 500 kuruşa denk gelen 181 adet zincirli altın ve 90 pare ihsan edilmiştir. T SMA.d., nr. 2404/5, vr. 2b-3a.
25 Ekim 1759 (3 Rebiülevvel 1173)	“Karaağaç'tan Asitane-i Saadete teşrif-i hümayun”	-Göç Bahşisi olmak üzere Harem-i Hümayuna teslim olunan 1.390 Kuruş. -Nakl-i Hümayun buyurulan bu günde Filikacı neferâtına 100, Filika piyade neferâtına 28, Sandal piyade neferâtına ise yine 28 Kuruş ihsan edilmiştir. T SMA.d., nr. 2404/7, vr. 2a.

<p>3 Haziran 1760 (18 Şevval 1173)</p>	<p>“Göç ile Asitane-i Saadetten Karaağaç’a nakil”</p>	<p>-Göç bahşişi olmak üzere Harem-i Hümayuna teslim olunan 2.220 Kuruş (4 Kise 220 Kuruş) -Karaağaç’a nakl-i hümayun buyurulduğu gün Hibetullah Sultan’dan Sandal ve Piyadelere ihsan olmak üzere teslim olunan 300 Kuruş. -Göç günü Hibetullah Sultan’a ihsan olmak üzere Küçük Mustafa Ağa yediyle teslim olunan 150 Kuruş. -Filikacılara beşer kuruştan 130 Kuruş. -Filika ve Sandan piyadelerinde olan yedi kişiye beşer kuruştan 70 Kuruş. -Ağa Bostancıbaşı piyadecilerine 40 Kuruş. T SMA.d., nr. 2404/14, 2a-2b.</p>
<p>19 Ekim 1760 (9 Rebiülevvel 1174)</p>	<p>“Karaağaç’tan Asitane-i Saadete nakl-i hümayun”</p>	<p>-Göç Bahşişi olmak üzere tertip olunup Harem-i Hümayuna teslim olunan 1.330 Kuruş. -Filikacılara 100, Sandal ve Filika piyadecilerine 60 Kuruş. T SMA.d., nr. 2405/6, 2b-3a</p>
<p>7 Haziran 1761 (4 Zilkade 1174)</p>	<p>“Asitane-i Saadetten Karaağaç’a teşrif-i hümayun”</p>	<p>-Göç bahşişi olmak üzere tertip olunup teslim olunan 3.890 Kuruş. -Filika-i Hümayun neferâtına 120, Filika-i Hümayun piyadelerine 40 ve Sandal-ı Hümayun piyadelerine 40 Kuruş ihsan olunmuştur. T SMA.d., nr. 2405/14, vr. 2a.</p>
<p>4 Ekim 1761 (5 Rebiülevvel 1175)</p>	<p>“Göç-i Hümayunun Karaağaç’tan Asitane-i Saadete nakil”</p>	<p>-Göç bahşişi olmak üzere tertip ve Harem-i Hümayuna teslim olunan 1.230 Kuruş. -Ayrıca Eyüb Çorbacısına 15, neferâtına 50 Kuruş ihsan olunmuştur. -Filika-i Hümayun neferlerine ve iki piyadelere 200, Ağa ve Bostancıbaşı piyadelerine 32, Kara ve derya halvetçileri bostananlara 210, Telli Çavuşlara 20 ve Çardakta selamlayan Kârhânelilere 500 Kuruş ihsan olunmuştur. T SMA.d., nr. 2406/22, vr. 2b.</p>
<p>2 Haziran 1763 (20 Zilkade 1176)</p>	<p>“Göç ile Karaağaç’a Asitane-i Saadetten nakl-i hümayun”</p>	<p>-Sultan Bayezid’e 200, Sultan Numan’a 150, Sultan Abdülhamit’e 150, Sultan Selim’e 150, Başkadın’a 500, İkinci Kadın’a 300, Üçüncü Kadın’a 300, Dördüncü Kadın’a 300, Kethüda Kadın’a 30, Hazinedar ustaya 100, İkinci Hazinedara 40, Çaşnigir ustaya 10, Kilerci ustaya 10, İbrikdâr ustaya 10, Câmeşüy ustaya 10, Berber ustaya 10, Kahveci ustaya 10, horandegâna 250 Kuruş. -Göç ile nakl-i hümayun sırasında “<i>çardak yeniçerileri selamladık da</i>” ihsan olunan 500 Kuruş. -Ayrıca göç günü mâbeyn-i hümayuna 1.343 kuruş ihsan olunmuştur. T SMA.d., nr. 2407/12, vr. 4b.</p>
<p>17 Eylül 1763 (9 Rebiülevvel 1177)</p>	<p>“Karaağaç Sahil Sarayı’ndan Asitane-i Saadete teşrif”</p>	<p>-Göç bahşişi olmak üzere tertip olunup Harem-i Hümayuna teslim olunan 1.480 Kuruş. -Aynı gün Eyüb kulluğu neferlerine 40, Tahir Ağa eliyle mâbeyn-i hümayuna 100, Başkadın için Mısırlı Mehmed Ağa eliyle 500 Kuruş ihsan olunmuştur. T SMA.d., nr. 2408/9, vr. 2b-3a. -Sultan Bayezid’e 100, Sultan Numan’a 100, Sultan Abdülhamit’e 100 Kuruş. -Başkadın’a 250, İkinci Kadın’a 150 Üçüncü Kadın’a 150, Dördüncü Kadın’a 150 Kuruş.</p>

		-Kethüda Efendi'ye 30, Hazineदार ustaya 100, İkinci Hazineदार'a 40, Câmeşûy ustaya 10, Haseki ustaya 10, Kilerci ustaya 10, İbrikdâr ustaya 10, Berber ustaya 10, Kahveci ustaya 10, Cümle horandegâna 250 Kuruş. T SMA.e., nr. 262/6, vr. 1b.
23 Haziran 1765 (4 Muharrem 1179)	"Asitane-i Saadetten Karaağaç 'a nakl-i hümayun"	-Sultan Bayezid'e 200, Sultan Abdülhamid'e 150, Sultan Selim'e 150, Kethüda Kadın'a 30, İkinci Hazineदार 40, Hazineदार ustaya 100, Çaşnigir ustaya 10, İbrikdâr ustaya 10, Kilerci ustaya 10, Câmeşûy ustaya 10, Berber ustaya 10, Kahveci ustaya 10 ve Cümle horandegâna 250 Kuruş. -Ayrıca göç günü Filika-i Hümayun reis ve iki nefer hameleciye 18 adet, Yirmi sekiz nefere dörderden 112 adet nisfiye mahub ihsan edilmiştir. Bunların yanında Filika-i Hümayun piyade neferâtından hamelecisine 12 adet, dokuz neferine dörderden 72 adet nisfiye mahub ihsanı yapılmıştır. -Çardakta selamlayan Yeniçerilere 500 kuruş ihsan edilmiştir. T SMA.d., nr. 2410/42, vr. 2a.
25 Ağustos 1765 (8 Rebiülevvel 1179)	" Karaağaç 'tan göç ile Asitane-i Saadete teşrif-i hümayun"	-Sultan Bayezid'e 200, Abdülhamid'e 150, Sultan Selim'e 150, Başkadın'a 500, İkinci Kadın'a 300, Üçüncü Kadın'a 300, Dördüncü Kadın'a 300, Kethüda Kadın'a 30, Hazineदार ustaya 100, İkinci Hazineदार 40, Çaşnigir ustaya 10, Kilerci ustaya 10, İbrikdâr ustaya 10, Câmeşûy ustaya 10, Berber ustaya 10, Kahveci ustaya 10, Cümle horandegâna 250 Kuruş. -Bu göç sırasında şu ihsanlar da kayıtlıdır: Eyüb kulluğu çorbacısına 40 Kuruş, Yalı Köşkü'nde yirmi dokuz nefer ...çavuşlara 58 adet, Kayık Kapıcılarına 4 adet, Saltanat kayığı iki hamelecisine 8 adet zer-i mahub nisfiyesi ile Filika ve Piyade neferlerine 100 Kuruş ihsan edilmiştir. -Bunlarla beraber: Zülüflü Teberdarlar Kethüdasına 10, Bölükbaşı, Kuşçubaşı ve Odabaşısına 18, sair yüz yirmi beş neferine ise 375 Kuruş ihsan edilmiştir. -Ayrıca göç günü Silahdar Ağa marifetiyle Mâbeyn-i Hümayuna 500 kuruş teslim olunmuştur. -Son olarak Karaağaç Bostancılarına toplam 133, Halvetçilerine ise 742 Kuruş ihsan ile gelirken Çardakta Kârhanelilere verilen 500 Kuruş ihsan kayıtlıdır. T SMA.d., nr. 2410/44, vr. 2a-2b-3a.
16 Haziran 1767 (18 Muharrem 1181)	"Asitane-i Saadetten Karaağaç 'a nakl-i hümayun"	-Sultan Bayezid'e 200, Sultan Abdülhamit'e 150, Sultan Selim'e 150, Sultan Mehmed'e 150, Başkadın'a 500, İkinci Kadın'a 300, Üçüncü Kadın'a 300, Dördüncü Kadın'a 300, Beşinci Kadın'a 300, Kethüda Kadına 30, Hazineदार ustaya 100, İkinci Hazineदार 40, Çaşnigir ustaya 10, Kilerci ustaya 40, İbrikdâr ustaya 10, Câmeşûy ustaya 10, Berber ustaya 10, Kahveci ustaya 10, Cümle horandegâna 250 Kuruş. -Ayrıca Göç günü Karaağaç'a teşrif ederken çardakta Kârhaneli kullarına ihsan buyurulan 500 Kuruş. T SMA.d., nr. 2412/44, vr. 2b.
22 Ağustos 1767 (26 Rebiülevvel 1181)	" Sahilsaray-ı Karaağaç 'tan Asitane-i Aliyye 'ye teşrif-i hümayun"	-Sultan Bayezid hazretlerine 200, Sultan Abdülhamid'e 150, Sultan Selim'e 150, Sultan Mehmed'e 150, Başkadın'a 500, İkinci Kadın'a 300, Üçüncü Kadın'a 300'a Dördüncü Kadın'a 300, Beşinci Kadın'a 300, Kethüda Kadına 30, Hazineदार ustaya 100, İkinci Hazineदार 40, Çaşnigir usta ve

		<p>Kilerci usta ve İbrikdâr usta ve Câmeşûy usta ve Berber usta ve Kahveci ustalara onar kuruştan 60, Cümle horandegâna 250 Kuruş.</p> <p>-Bu göç sırasında Karaağaç Bostancı neferlerine toplam 133, Halvetci Bostancılara toplam 842 Kuruş ihsan verilmiştir.</p> <p>-Bunların yanında; Eyüb Çorbacısına 40, Çardakta Kârhânelilere 500, Saltanat Kayığının iki hemelecisine 4, Filika-i Hümâyun neferlerine 156, Filika-i Hümâyun piyadelerine 42, Sandal-ı Hümâyun piyadelerine 76 Kuruş ihsan yapılmıştır.</p> <p>T SMA.d., nr. 2412/46, vr. 2b-3a-3b.</p>
7 Temmuz 1768 (21 Safer 1182)	<i>“Topkapı’sına göç ile teşrif-i hümâyun”</i>	<p>-Başkadın’a 500, İkinci Kadın’a 300, Üçüncü Kadın’a 300, Dördüncü Kadın’a 300, Beşinci Kadın hazretlerine 300, Kethüda Kadına 30, Hazinedar ustaya 100, İkinci Hazinedara 40, Çaşnigir ustaya 10, Kilerci ustaya 10, İbrikdâr ustaya 10, Câmeşûy ustaya 10, Berber ustaya 10, Kahveci ustaya 10 Kuruş.</p> <p>T SMA.d., nr. 2413/51, vr. 2a.</p>

Kaynakça

Arşiv Kaynakları:

TSMA.d. 2403/49; TSMA.d. 2404/5; TSMA.d. 2404/14; TSMA.d. 2407/12; TSMA.d. 2402/56; TSMA.d. 2406/22; TSMA.d. 2410/42; TSMA.d. 2408/9; TSMA.d. 2404/7; TSMA.d. 2405/6; TSMA.d. 2405/14; TSMA.d. 2406/31; TSMA.d. 2412/44; TSMA.d. 2412/46; TSMA.d. 2413/51; TSMA.d. 2403/59; TSMA.d. 2403/60; TSMA.d. 2402/57; TSMA.d. 2402/58; TSMA.d. 2404/16; TSMA.d. 2405/4; TSMA.d. 2405/15; TSMA.d. 2406/20; TSMA.d. 2406/21; TSMA.d. 2408/7; TSMA.d. 2410/44; TSMA.e. 262/6.

Telif-Tetkik Eserler:

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, Haz. Nevzat Sağlam, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Artan, Tülay, "I. Mahmud Saltanatında Boğaziçi Eğlenceleri: Temâşâ, Tefekkür, Tevakkuf ve "Şehr-i Sefâ"', *Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar Sultan I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*, Haz. Hatice Aynur, C. I, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 93-159.

Beydilli, Kemal, "III. Mustafa (1757-1774). Kaynarca Öncesi bir Padişah Portresi", *Kitab-ı Hedaya (Hedda Reindl-Kiel Armağanı)*, Studien zum Osmanischen Reich und seinen Nachbargebieten, Bonn University Press, Bonn 2019, s. 189-245.

Beydilli, Kemal, "Mustafa III", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 280-283.

Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi, *Çeşmî-zâde Tarihi*, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1993.

Erdoğan, Muzaffer, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, IV, Yıl: 1958, s. 163-166

Görür, Cem, "Sultan III. Mustafa'nın Cuma Selâmlıkları", *History Studies*, C. 10, S. 9, Ankara 2018, s. 147-155.

III. Mustafa Ruznâmesi, Haz. Yunus Irmak, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.

İlgürel, Mücteba, "Hâkim Mehmed Efendi", *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 189-190.

İzzî Süleymân Efendi, *İzzî Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.

Koçu, Reşad Ekrem, "Beşiktaş Sahilsarayı", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1961, s. 2589-2597.

Kurtaran, Uğur, *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi*, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

Kütükoğlu, Bekir, "Müverrih Vâsıf'ın Kaynaklarından Hâkim Tarihi", *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1994, s. 139-194.

Özcan, Abdülkadir, "Biniş", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 184-185.

Sarıcaoğlu, Fikret, "Üsküdar'da Osmanlı Padişahları: Göçler, Binişler ve Selâmlıklar (XVIII. Yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V (1-5 Kasım 2007)*, C. II, Editör: Coşkun Yılmaz, İstanbul 2008, s. 549-568.

Sarıcaoğlu, Fikret, *Kendi Kalemimde Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul'un 12 Yılı (1754-1766)*, Haz. Receb Ahışhalı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

- Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Vak'a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi*, Haz. Tahir Güngör, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.A, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Tarım Ertuğ, Zeynep, "Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Sarayı'nda Bayram Törenleri", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, Editör: Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 573-594.
- Telci, Cahit, "Osmanlı Sultanlarının Yaz Ayı Geleneği: Göç-i Hümayun", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, Haz. Nejdet Bilgin, Mehmet Ersan, Turan Gökçe vd., İzmir 1999, s. 491-514.
- Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Han-ı Sâlis*, Editör: Erhan Afyoncu, (Tıpkıbasım), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012.
- Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, Haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

BOOK REVIEW / KİTAP İNCELEMESİ

Nureddin Ferruh Alkend – *Ahrar Fırkası Ve II. Meşrutiyet Anıları*,
Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2017, ISBN 978-605-5160-66-1, SS.
135.

Serkut Alparslan

Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: serkut.alparslan@outlook.com
ORCID ID: 0000-0001-5593-9267

Near East Historical Review

11/2, April / Nisan 2021
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Book Review / Kitap İncelemesi
Received Date - Geliş Tarihi : 01.03.2021
Accepted Date - Kabul Tarihi : 25.03.2021
Pages - Sayfa : 57 - 66

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.49773>

Citation - Atıf : Serkut Alparslan, “Kitap İncelemesi: Nureddin Ferruh Alkend – *Ahrar Fırkası Ve II. Meşrutiyet Anıları*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2017, ISBN 978-605-5160-66-1, SS. 135.”, *Near East Historical Review*, 11/2, April, 2021, pp. 57 - 66

Near East Historical Review
11/2, Apil - Nisan 2021
57 - 66
Book Review / Kitap İncelemesi

BOOK REVIEW / KİTAP İNCELEMESİ

Nureddin Ferruh Alkend – *Ahrar Fırkası Ve II. Meşrutiyet Anıları*,
Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2017, ISBN 978-605-5160-66-1, SS.
135.

Serkut Alparslan

Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: serkut.alparslan@outlook.com
ORCID ID: 0000-0001-5593-9267

İncelediğimiz kitap, “Nureddin Ferruh Alkend - Ahrâr Fırkası ve II. Meşrutiyet Anıları”dır. Yazarı ise II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde diplomat, siyasetçi ve şair kimlikleriyle tanınan “Nureddin Ferruh Alkend”dir. İstanbul doğumlu olan yazar, 1877-1955 yılları arasında yaşamıştır. Yaşamı süresince diplomat kimliğinden ziyade Osmanlı Ahrâr Fırkası’nın kurucusu ve genel sekreteri olarak anımsanmıştır. Nureddin Ferruh Bey, Divan-ı Hümayun Teşrifatçısı Mehmed Ferruh Efendi’nin evladı olduğu ve Sultan Hamid döneminde Babialı Amedî Odası’nda memurluk yaptığı için devletle erkenden tanışmış bir kimsedir. ‘Feylesof’ lakabıyla bilinen Rıza Tevfik hocasıdır. Demokratlarda sık rastlandığı üzere Japonya’ya son derece imrenir. Batı kültürüne özellikle hayrandır. Ancak Sultan Hamid’in memurlara yurt dışına çıkış kısıtlaması getirmesinden ötürü Batı tahsili alamadığı için mevcut rejime bilenmiştir. Bu yüzden Jön Türklerle ve bu ekolün kutuplarından Prens Sebahattin’le ve ideolojisi adem-i merkezîyetçilikle ünsiyet geliştirmiştir. Anılarındaki coşkunluğa bakılırsa, II. Meşrutiyet’in ilanını kutlayan halkı örgütlemekle, 31 Mart Olayı’na çanak tuttuğu söylenen Ahrâr Fırkası’nın genel sekreteri olmakla övündüğü söylenebilir. Sırasıyla, Londra Sefareti evrak memurluğu (1910-13), müsteşarlığı (1913), Amerika Sefareti geçici görevi (1914), Lahey Sefareti ikinci katıplığı, Moskova Büyükelçiliği müsteşarlığı, Türk-İran Tahdîd-i Hudûd Komisyonu Türk Heyeti temsilciliği, Suriye Tahdîd-i Hudûd Heyeti müşavirliği, Budapeşte Büyükelçiliği maslahatgüzarlığı ve büyükelçiliği (1927-28), Japonya Büyükelçiliği geçici maslahatgüzarlığı (1939), Berlin Büyükelçiliği müsteşarlığı (1939-41) vazifeleriyle adını tarihe yazdırmıştır.¹ Bununla beraber edebiyatçı kimliğiyle yazdığı şiirleriyle adından söz ettirmiştir. Kitabı,

¹ Eserin “memuriyetleri” başlıklı bölümünde verilen kronoloji ile hatıratın olay örgüsünde verilen memuriyetleri arasında çelişkiler vardır. Örneğin, Lahey Sefareti müsteşarlığı ifadesinden sonra “ardından” ibaresi kullanılarak, Moskova Büyükelçiliği müsteşarlığı görevine yer verilmiştir. Ne var ki, “İki Zıd Yol Karşısında” başlıklı bölümde, yazar kendi ağzından ‘1913’ten 1915’e değin Londra Sefareti’nde bulunduğunu’ bildirdiği gibi, memuriyetleri kısmında değinilmeyen Amerikan Sefareti ve Lahey Sefareti maiyetindeki görevini 1914 dolaylarında icra ettiğine ilişkin çatışık bilgiler bağışlamaktadır. Sonuçta, Sayın Alkend’in meşrutiyetin genel havasına uygun biçimde aynı anda birkaç görevi üstlenmiş olma ihtimali, karmaşık bir izlenim uyandırıyor olabilir. Buna rağmen verdiğimiz sıralamanın hemen hemen doğru olduğuna inanıyoruz.

sağlığında yayımlanmadığı için torunu Aziz Başaran'ın katkılarıyla Prof. Dr. Ali İhsan Kolcu'nun editörlüğünde Salkımsöğüt yayınlarından Erzurum'da 2017 yılında basılabilmektedir. Eser, ön söz ve dizin dahil 135 sayfadan ibarettir. Öncelikle “İçindekiler” bölümüne yer verilerek yazarın öz geçmişi verilmiştir. Ardından “Nureddin Ferruh Alkend'in Anıları” isimli üst başlık altında, sırasıyla “Nureddin Ferruh Alkend'in Hayatına Dair Bazı Notlar, Meşrutiyet'in İlanı, İttihat ve Terakki Cemiyeti Rüesasının İstanbul'a Muvasalatı, Merkezîyetçilik ve Tevsi-i Mezuniyet, İki Zıd Yol Karşısında, 31 Mart Vak'asından Sonra, N. Ferruh Alkend'in Nezahet N. Ege Hanım'a Mektubu, Sebahattin Bey ve 'Adem-i Merkezîyet, Nureddin Ferruh'un Bir Mektubu” alt başlıkları açılmıştır.

Kitabın, temel **niteliği** 1908-1910 yıllarını kapsayan “anı-hatırat” olmasıdır. Yazar, 1908-1910 yıllarına yoğunlaşırken 1911'den başlayıp 1941 tarihine kadar süren otuz senelik diploması kariyerine ilişkin “fasıllar ve kıssalar” bağışlamayı ihmal etmemiştir. Batı kültürüne aşina ve hayran olduğunu J. Rousseau'nun “En büyük amel-i muvaffakiyet imandır.” özdeyişini ve Voltaire'in “En büyük hatalar en büyük dehalat tarafından yapılır.” önermesini aktararak sezdirmektedir. Alımladığı şiirlerle anılarını bezediğini ayrıca ifade etmek gerekir. Bektaşî olan Tahsin Efendi'nin öğrencisi, şair ve diplomat Abdülhak Hamit'i çağrıştırarak bu devrin aydınlarının ve diplomatlarının şaire düşkünlüğüyle (romantizmiyle) uyumlu bir profil çizmektedir. Eser, Esat Cemal Paker gibi muhalif diplomatların siyasi anılarıyla ayrıca bağdaşmaktadır. Öte yandan, yazarın Doğu ve Güney Doğu Anadolu sınır belirleme komisyonlarında görev alması, Ermenice, Latince Fransızca öğrendiğine ilişkin çerçeveyi tamamlamaktadır. Bununla birlikte Prens Sebahattin'le ilgili yazarın yorumlarını içeren 1954 tarihli özel bir mektup esere ilave edilmiştir. Bu minvalde “genel bakımdan” II. Meşrutiyet'e (1908-1918) ve “özelde” ise Ahrâr Fırkası'na (1908-1910) ilişkin hatıralar barındırdığı için kitabın ismi temel içeriğine de karşılık gelmektedir. Bu itibarla edisyon bakımından başarılı sayılabilir. Sonuçta kitap, edebiyat ve siyaset tarihi alanını kapsayan anı-hatırat türüdür.

Esere iyice eğilmek gerekirse, **konusunun** genel olarak, gençliğinden beri Sultan Hamid'in baskıcı yönetiminden her fırsatta yakınan Nureddin Ferruh Bey'in, Ahrâr Fırkası'nın kurulması için gösterdiği gayretlerden ve karşı devrim girişiminden sonra İttihatçılar tarafından yapılan baskılar neticesinde “zoraki diplomatlığı” kabul ederek, kâtip-i umûmîliğini üstlendiği Ahrâr Fırkası'nı feshetmesidir (30 Ocak 1910). Genel konu açısından Alkend'in Sultan Hamid'e duyduğu öfkenin ve olgunlaşan muhalif görüşlerinin etkisinde bir fırka kurmayı başından itibaren tasarladığı ancak Ahrâr'ı kurduğu zaman karşısına, ideolojik bölünme yaşadığı eski cemiyet arkadaşlarından İttihatçıların çıktığı belirtilmiştir. Osmanlı'nın demokratik bir iklime kavuşturulması, Alkend'in gençliğinden itibaren düşlerini süslemektedir. Sözüm ona hayallerini gerçekleştirmek için asgari kazanımlara razıdır. İttihat ve Terakki'nin gizemli ve devasa gücü karşısında, seçimleri kazanmayı ummaz bile. Fırkası, muhalif fırka olma iddiasıyla boy göstermeyecektir. Batı demokrasisinin zeminini yaratmak adına “muvazene (denge) ve murakabe (denetleme) fırkası” nitelikleri taşıyacaktır. Bu bağlamda eserin genel konusuna bu tarz motiflerin sıklıkla işlendiğini hatırlatmakta fayda vardır. **Orta alt konusu** ise eski bir Jön Türk olan Nureddin Ferruh Bey'in, Ahmet Rıza Bey'in “merkezîyetçilik” ideolojisi ile Prens Sebahattin Bey'in “tevsi-i mezuniyet”i arasından gençliğindeki ideolojik özlemlerine uygun biçimde tevsi-i mezuniyet'i tercih etmesidir. İdeolojisini kasten tevsi-i mezuniyet ismiyle anmaktadır. Çünkü adem-i merkezîyetçilik ile tevsi-i mezuniyet'in birbirinden farklı kavramlar olduğuna inanmaktadır. Prens Sebahattin'in 1902'de Paris'te kurduğu “Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti”nin ideolojisi üzerindeki tartışmaların çeviri (lisan) sorunundan kaynaklandığını önemle vurgulamıştır. Kısacası, Prens Sebahattin'in “decentralisation” sözcüğünü başka türlü çeviremediğini açıklamakta sakınca görmemiştir. Nureddin Ferruh Bey ise çeviri deneyimine rağmen savunusunda ısrarcı davranmıştır. Açıkçası, dil çağdaşlaşmasının henüz gerçekleşmediği devirde, ne Alkend gibi bürokratlar batıyı tam manasıyla anlayabilirdi, ne de Prens Sebahattin

gibi ideologlar anladığını karşılayacak sözcük bulabilirdi.² ‘Decentralisation’ yazarın, demagoji sınırlarını keşfetmek için anahtar işlevi görür. Yani, anlam evrenlerine, samimiyetinin nerede başlayıp bittiğine, dair ipuçları sunarak, okuru anakronizmden korur. Nitekim, alıntıladığımız bu mesele hatıratın *en alt konularını* teşkil etmektedir.

Teması ise, istibdat olarak nitelediği dönemin, 31 Mart Ayaklanması ile son bulmadığı; İttihat ve Terakki’nin bunun mirasçılığına soyunduğudur. Yazar, istibdat rejiminin son bulmadığına ilişkin tezleriyle İttihatçıların merkeziyetçilik ideolojisini mahkûm etmek istemiştir. Bu bağlamda eserin temasının tam karşılığı adem-i merkeziyetin veya tevsî-i mezuniyetin Türkiye’ye uyumlu olacaktır. Dolayısıyla Alkend, siyaset ve diplomasi literatüründe “önleyici vuruş” şeklinde tabir edilen ünlü doktrini adeta tarih sahasına taşımış ve uyarlamıştır. Said Paşa’nın, tarihin kendisini kötü yazmaması için, İbnülemin Mahmut Kemal İnal’a Ayasofya’nın çevresindeki loş ışıkların altında adeta yalvarıp yakarması benzeri küçük durumlara düşmeyi reddettiği gibi, tarihi saptırma gayreti gösterdiği anlaşılıyor. Gerçi, Said Paşa’nın tarih anlayışı, “tarih sınırlı zamanların değil yüzyılların malı ve hakkı olduğundan ne oluyorsa o yazılmalıdır.”³ ilkesiyle, Alkend’den ayrışır. Aşağıda imleyeceğimiz üzere, Talat Bey’in Amerika’da yeni açılacak ‘başkonsoloslukta’ çalışma teklifini beğenmeyip, ‘büyükkelçilikte’ evrak memurluğu gibi düşük seviyedeki görevi yeğleyen gururlu karakteriyle, görüşlerini ‘eksik veya yanlış bilinen doğrular’ üzerinden savunmayı ustalıklıla becerebilmiştir. İstibdatın “el değiştirdiğine” yönelik tezleri pejoratif anlamı bir tarafa bırakılırsa, Türkiye tarihinin belli başlı yönetme olgularını kapsayan ‘devlet ve siyaset’ten tutun ‘meşrutiyet’ kavramının etimolojisine; Sultan Hamid’in hayranı olduğu Alman askeri ve siyasi ekolünün, İttihatçılara yansımaya varıncaya değin, tutarlılık arz etmektedir.⁴ İstibdat sözcüğünü, tahakküm düşkünlüğüyle eşitleyip, “yoksa devletin ruhlarımıza aşılacağı bir maraz mı?” diyerek ayrıca sorgulamıştır. Felsefesiyle, biat kültürünün varlığının tespitini ‘güç bela başarabilmesine’ karşın, sorunu sadece devlete hasretmiştir. Klasik devirde, hanedanın “Osmanlı” tabiriyle küçümsenmesinin altında yatan lümpen yaklaşımı sorgulamamıştır. Hatta, Osmanlı’nın İlhanlı ve Selçuklu yönetimine bağlılığının ve Azerî-İranlı bürokratlara duyduğu gereksinimin -sırasıyla- hangi hiyerarşik ve ontolojik çerçeveye sığdığını hiç düşünmediği kolayca fark ediliyor.⁵ Modern ve post-modern tarihçilerin İttihatçıları felsefesizlikle tanımlayan (doğru olanın yerine makbul olanı yeğlediğini ileri süren) makalelerine referans teşkil edebilecek ifadeleri cabasıdır. Osmanlı tarihi boyunca eşi benzeri görülmemiş ataletin ve mantıksızlığın hüküm sürmeye başladığını temaya işlemesi boş yere değildir. Atalet meselesi bağlamında, İttihatçıların halk tabakasından (alt-orta sınıf) gelen kimseler olarak, soylulara özgü ‘sorumluluk duygusu’ndan yoksunluğuna dikkat çekmeye çalışmıştır. İttihatçıların eylemlerini “şuursuz küstahlıkla” nitelemekle yetinmeyip, 1954’lerdeki demokrat muhalefeti eylemsizlikle ve siniklikle eleştirmekten kendini alamamıştır. Demokratların genelde merkeziyetsizlikle özdeşleşen ‘âyan, aydın, ağa, eşraf’ sanıyla anılması, sahiden de üzerinde durulmayan ender meselelerdendir.⁶ Mantıksızlık meselesi doğrultusunda ise Sultan Süleyman figürüne sıklıkla başvurmuştur. Sınır komisyonu görevi sırasında, Sultan Süleyman’ın İran seferi sırasında takip ettiği sarp yolları ve vahşi dağları gördüğü için Turancılığın kolay bir iş olmadığına ikna olmuştur. Zannınca, Turancılık kolay olsaydı, Sultan Süleyman kimseye fırsat bırakmazdı.

² Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016 s. 253-270.

³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 137.

⁴ İttihatçıların, Sultan Hamid devrinden bakiye İngilizci Kamil Paşa yerine Said Paşa’yı tutması sanırsız önermemizi daha anlamlı kılacaktır. Ya da tersten okursak, Ahrâr Fırkası’nın temasta bulunduğu Said Paşa yerine ailesel ve liberal görüşleri yüzünden İttihatçılarla uyuşamayan Kamil Paşa’yı 1908 seçimlerinde listenin başına koyması, anlaşılır bir şeydir.

⁵ Bu manzarada Çandarlı faktörünün rolü önemlidir. Bakınız: Halil İnalçık, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 12, 97.

⁶ Buna karşın teğet geçtiği iki husus var: Birincisi, İttihatçıların “vatanseverliği”. İkincisi, Demokratların siyaseti “bütünleme eğilimi”. İlkinin ardında “hataların”, diğlerinin ardında “çelişkilerin” resmi yatıyor olmalıdır.

Alkend'in her sözcüğü titizlikle seçtiği düşünülürse, temasını sağlam bir zemine oturtma kaygısını kolayca hissederiz.

Öznesine geldiğimizde, İttihatçıların triumvirasından sayılan Talat Bey tarafından yöneltilen örtülü tehditlere katlanmak suretiyle bu rolü Alkend bizzat üzerine almıştır. Denilebilir ki, özne, konu ve tema birbiriyle tamamen örtüşmektedir. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, incelediğimiz eser anıdan ziyade “reddiye” mahiyeti taşımaktadır.⁷ Çünkü tartışmalı siyasi kariyerine ve fırkasına yöneltilen eleştirilere yanıt verme “**amaci**” taşımaktadır. Bu bağlamda, şahsını ve mensubu olduğu fırkasını haklı çıkarmak için dönemin İttihatçı yazarlarının makalelerine çok sayıda atıfta bulunmuştur. Bunlar arasında, *İttihatçı Ahmed Rıza Bey, Hüseyin Cahit Yalçın, Hüseyin Hilmi Paşa*, gösterilebilir. *Ahmed Bedevi Kuran, Prens Sebahattin ve Şeyhülislam Cemaleddin Efendi* gibi Ahrâr tandanslı isimlerle görüşlerini pekiştirmeyi ihmal etmemiştir. Başvurduğu yazınlardan en çarpıcı olanı hiç kuşkusuz Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1 Ağustos 1324 tarihli “*İslahata nereden başlamalı*” başlıklı baş makalesidir. Makaleden çıkarmak istediği hisse özetle şudur: ‘*Siyaset ya baskı ile ya demokrasi ile icra edilirdi. İttihatçılar, Hamidiye rejimi altında vesayet içerisinde yaşadıkları için vesayetin argümanlarını öğrenmişlerdi. İşbu sebeple İttihatçılar çaresiz en iyi bildikleri yöntemi uygulamak istemişlerdi.*’ Bu durumda yazarın ‘*kendince*’ haklı nedenleri vardı. Demek ki, merkezîyetçilik çaresizlikten başvurulmuş tali bir yoldu. Şu hâlde uygulanması gereken adem-i merkezîyetçilik (!) Ahrâr Fırkası, 31 Mart’ı başlatmamış bile olsa, softaları el altından desteklemekten yüksünmeyerek, hem Sultan’dan hem de İttihatçılar’dan tek seferde kurtulma fırsatını kaçırmaması gerekirdi (!) Yazar, “*Merkezîyetçilik ve Tevsi-i Mezuniyet*” alt başlığı altında toplanan anılarında bildirilen konuya yönelik propagandist beyanlarda bulunmayı uygun görmüştür. Kısaca şunu savunmaktadır: ‘*Gerçekte, Prens Sebahattin’in adem-i merkezîyetçilik ile kastettiği Mithat Paşa’nın tevsi-i mezuniyeti’nden başka bir şey değildir. Yani adem-i merkezîyetçilik kavramı bir çeviri lisan sorununa işaret ediyor olup; yerel idarelere muhtariyet değil, sadece kuvvet ve yetki bağışlamayı öngörmektedir.*’ Yazar, bu vesileyle “*siyasi*” mananın değil “*idari*” mananın kullanıldığı hususunda uyarıda bulunmak istemiştir. Kısacası, eserde tevsi-i mezuniyetin Türkiye’ye yaratacağı fikrinin savunulması amaçlanmıştır.

Alkend bilgi dağarcığı son derece geniş bir diplomat olmasına rağmen, Mithat Paşa’nın adem-i merkezîyet tasarılarını revize ederek, tevsi-i mezuniyet ismi altında yeni sultana sunduğundan⁸ hiç bahsetmiyor. Anlaşıldığı üzere, anılarını kaleme alırken, şahsını ve fırkasını üslûp canbazlığını andıran teknikle aklama amacını gözetmiştir. Bunu icra ederken ise “**sokratik yöntem**” ‘*çağrıştıran*’ bir üslûba sıkça başvurduğu gözlemlenebilmektedir. Gerek üslûbu bakımından, gerekse atıflarına konu kimselerin pozisyonu itibarıyla soru-yanıt yöntemini çağrıştırması, esasen yazarın edebi kimliğinin ve diplomasi sanatının inceliklerine vakıflığının izdüşümleri olarak yorumlanabilir.⁹ Örneğin, İttihatçılar’ın, Ahrâr Fırkası’nın Türk düşmanı unsurlardan teşkil olduğuna yönelik eleştirilerine: “*Acaba, bu Türk düşmanı unsurlar hangi unsurlarmış, Araplar, Arnavutlar yahut Hristiyan Osmanlılarla Rumlar, Ermeniler mi imiş? Hicaz Mebusu Kasım Efendi hariç tek bir Arap mebusu, Arnavutlardan da Berat mebusu İsmail Kemal Bey’den başka tek bir Arnavut mebusu Ahrâr Fırkası’ndan geçmezdi.*” savunmasını geliştirmiştir. Bahse konu içeriğini, amacını, yöntemini ve üslûbunu, Ahrâr Fırkası’nın zaten az sayıda kişiden teşkil edildiği mütearifesi (aksiyonu) ile göz önüne aldığımızda bile güvenilirliği hususunda son derece kuşku duyabilmekteyiz. Söz gelimi, karşı devrim girişiminin arifesinde, eşinin kâbus görerek kendisini Mısır’a gitmeye teşvik etmesi, başlangıçta fırkanın tasarladığı bir program gibi görünse de şaibeli bir durumdur. Tahminimizce, İttihatçıların tehditlerinden ve

⁷ Bu nedenle, eserini “*tarih metodolojisi*” üzerinden incelemeyi uygun bulduk.

⁸ N. Berkes, *a.g.e.*, s. 312, 317.

⁹ Ne var ki, “*siyaseti ve diplomasiyi yazımdaki ince farklardan ve davranış ustalıklarından ibaret sanmak*”, meşrutiyet döneminin yaygın hastalıklarından biridir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: T.Z. Tunaya, *a.g.e.*, s. 137.

Hasan Fehmi suikastinden endişeye kapılarak, firar etmiş olması pek muhtemeldir. Dr. Bahaeddin Bey'in, Ahrârcı Şevket Bey'i "*bilin ki hayatınız benim şu iki dudağımın arasındadır*" sözleriyle sindirmeye çalışmasından başka, Talat Bey'in Nureddin Ferruh Bey'i İstanbul'a davet edip, görüştükleri sırada "*bizim gayretlilerden birinin yaranmak için sizi vurmayacağını temin edemem*" dediğine yer verilmiştir. Normalde, Talat Bey'in, asabilğini sıkça açığa vurduğu tarihi bir vakadır. Ahrârcıların meşhur isimlerinden Rıza Nur Bey, yazdığı bir makale yüzünden Talat Bey'in "*kefenini hazırla!*" dediğini aktarır.¹⁰ Alkend'in meslektaşı Asım Bey'in raporlarında "*Talat Paşa'nın öfkesini yatıştırmayı bileceğini umuyorum.*"¹¹ ibaresine yer vermesi de sözü edilen çıkarsamamıza çok uygun düşmektedir. Bu durumda karşımıza iki seçenek çıkmaktadır: Birincisi, Talat Bey, Türk geleneğindeki elçilik sürgünü uygulamasından hareketle, Nureddin Ferruh Bey'in diploması meziyetleri ile nazik yapısı arasındaki dengeyi gözeterek, örtülü tehdit yoluyla Amerika konsolosluğuna gitmeye ikna ederek merkezden uzaklaştırmayı planlamıştır. İkincisi, Alkend, Talat Bey ile münasebetini ve diyalogunu yumuşatarak aktarıyor ki haysiyetine zarar gelmesin. Her iki koşulda, lisan-ı münâsibe dair meziyetleri İttihatçılar tarafından dahi takdir edilen Nureddin Ferruh Bey'in "*ürktüm ve kaçtım!*" veya "*biat ettim ve sürüldüm!*" ibareleriyle tarihe not düşme samimiyetini gösterebileceğine inanmak safdillik olacaktır. Üstelik, anıların bir kısmının halen kayıp olduğu ve yazarın 7. sayfanın sonundan 11. sayfaya atladığı editör tarafından esere kaydedilmiştir. Ayrıca, kitabın son sayfasındaki cümlelerden satırların devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, eserin kritik önem taşıyan '*Ahrar-Britanya-31 Mart*' denkleminde temas eden '*muhtemel*' pasajlarına müdahalede bulunulduğunu düşündürmektedir. Kayıp pasajların önündeki satırları turnusol misali tahlil ettiğimizde, tahminimizin renginin değişmediğini ifade etmeliyiz.

Bu arada eser, 31 Mart Olayı'nın şeriatçı-karşı devrimci ayaklanma olup olmadığı konusunda tanımlama ve tarif problemlerini en aza indirgemeye yardımcı vazife üstlenmektedir. Temelde doğru kabul edilebilecek "*Ahrâr'ın kontrolü dışında gelişen şeriatçı ayaklanma olduğu*"¹² önermesinin dışında kalan kimi tezlerin, netemeli olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü, tarihçilikte en değerli yöntemlerden biri olarak kabul edilen "*genellemeyi*" şiddetle eleştiren zihniyetin, Ahrâr'ı, ulemayı ve bunlarla iltisaklı kimseleri gerici softalarla "*tastamam*" aynı kefeye koyması, anakronik olduğu kadar, son derece şaşırtıcıdır da. Bilindiği üzere, Ahrâr'ın öne çıkan üyeleri, İsmail Kemal Bey¹³ timsali, köklü ailelerden gelen aydın kimselerdir. İsmail Kemal Bey özelinde amaçları meşrutiyet rejimini yıkmak değil, muhalefeti iktidara taşıyarak, Arnavutluğun bağımsızlık hedeflerini kolaylaştırmaktır.¹⁴ Alkend'in ailesel kökleri konusunda bilgilerimiz sınırlı olmakla birlikte, devletle hem babasının hem şahsının güçlü bağlar kurduğunu öğreniyoruz. Dedesinin Çerkes kökenli olması¹⁵ ise siyasi, ideolojik ve mezhepsel referansları konusunda tahmin yürütebilmemiz açısından çarpıcı ayrıntılardandır. Osmanlı Devleti'nin Çerkesleri bir hayli istihdam ettiğini hatırlayıp, terazinin diğer kefesine koymamıza yardım etmesi önemlidir. Bunu bir çeşit "*hizmet aristokrasisi*" şeklinde tanımlamak mümkündür. Keza, Alkend'in '*hedef aldığı*' İttihatçı Asım Bey'in kitabı İslâm referanslarının ve formasyonun üstünlüğünü hesaba kattığımızda, ulema iltisaklı kimseler arasında bile zıt kutupların yer aldığına dair ipuçları buluruz. Meşrutiyet dönemi, Erken Cumhuriyet'in din ve mezhep yaklaşımının

¹⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 175.

¹¹ Serkut Alpaslan, *Meşrutiyet Dönemi Hariciye Nazırlarından Asım Bey'in (Mustafa Asım Turgut) Osmanlı/Türk Diplomasısındaki Yeri (1908-1918)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2018, s. 54.

¹² Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2015, s. 263-275.

¹³ Kanuni döneminde Trablus'u fetheden Kaptan-ı Derya Sinan Paşa sülalesinden geldiği iddia edilmektedir. Bakınız: Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, Buke Kitapları Yayınları, İstanbul 2004, s. 92.

¹⁴ B. Çelik, *a.g.e.*, s. 150.

¹⁵ Ali İhsan Kolcu, *Serbest Şiirin İlk Kuramcısı: Nureddin Ferruh Alkend, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Salkımsöğüt Yayınları., Erzurum 2017, s. 5.

habercisi olduğu izlenimini vermektedir. İttihatçıların, (Asım Bey örneğinde) milli ve dini duyguları kabarık kimseleri tercih eden tutumu, Tek Parti'nin tercihlerine yansımakla kalmayıp, 1950 seçimleri sürecinde yerel imamlarının Demokratlar yerine Cumhuriyetçilere bel bağlamasına¹⁶ varıncaya kadar etkili olmuş gibidir. Kısacası, eser dolaylı yoldan işaret ettiği, hedef aldığı kişiler ve ideolojiler aracılığıyla, yazarının kâh gericiyle kâh ulema hizipleriyle arasındaki mesafesini aydınlatır. 31 Mart Olayı'ndan önce firar ettiğine yorulabilecek bölüme geldiğimizde ise Nureddin Ferruh Bey'in, Mısır'a fırkanın tanıtımını yapmak üzere İstanbul'dan ayrıldığına ilişkin anekdotlar karşılıyor. Bu bağlamda, fırkanın genel sekreterinin karşı devrim girişiminde fiilen yer almadığı rahatlıkla çıkarılabilir. Kamil Paşa'nın orijinalde ne Ahrâr'a ne İttihat'a yaslandığı için, İttihatçıların ilk hücumuyla devrildiğine yönelik savlarını ise Kamil Paşa'nın yalnız kendine güvenen karakterde oluşuyla açıklanmıştır. Kamil Paşa'nın düşüşünü İngiliz diplomasisinin, İngiltere aleyhtarlığı olarak yansıtmayı başardığına ilişkin tezlerle¹⁷ beraber düşündüğümüzde, karşı devrim girişimine doğru akan suyun sanıldığı ölçüde berrak renkler taşımadığı meydana çıkar. Kısacası, gerçek ve tarihi gerçek arasındaki farkın açıldığına tank oluruz.

Belki de esas sorun, doğu toplumlarına özgü despotizmin ve soyut düşünce noksanlığının tarihçiliğimizi karakterize etmesinde saklıdır. Nasıl ki, Habsburglar'ın Bosna-Hersek'i ilhakı (1908), Osmanlı'ya savaş açmasıyla eşanlı değilse¹⁸, 31 Mart Olayı'nda adı sıklıkla anılan Arnavutların otonomi talepleri, doğrudan Osmanlı'yı hedef almamaktaydı.¹⁹ Üstelik, Sultan Hamid'in anayasalı mutlakiyetçilik içerisinde bile mizaca göre siyasete mecbur kalması, yalnızca, İttihatçıların bir süreliğine adem-i merkeziyetçiliğe gözlerini kapamalarını veya Balkanlar kaybedildiğinde *'Türkiye'nin üçüncü derecede bir Asya devleti'ne döneceği*²⁰ korkusunu açıklamakla kalmaz. Yeni Türkiye'nin demokrasiye hazır olup olmadığı tartışmalarının uzun süredir gündemi meşgul ettiği Erken Cumhuriyet atmosferinde, Süleyman Demirel'in, *"Türkiye yönetilemez ancak idare edilir"* önermesini erkenden temellendirir. Başka bir ifadeyle, *'aydın ile cahil, avam ile havas, batı düşünü ile doğu kafası, devlet ve toplum, din ile dünya'* arasındaki uçurumun asırlar boyunca aşılabilmesi²¹ yüzünden, kabaca ve en gevşek anlamıyla kelam yerine felsefe²² tarafında yer alan, kitabî olmayan mezhepsel referansların gizlice rol oynadığı, tarih yazımını da metodolojiden uzaklaştırdığı, geleneğe uygun düşerek siyasallaştırdığı, nihayetinde aydın despotizminin tesisine çalıştığı söylenebilir. Çünkü, incelememize konu eserin kaynaklık ettiği *"merkeziyetçilik mecburiyetten başvurulmuş bir yoldur."* önermesi, bağlam ve kronoloji esas alındığında gerçekte I. Meşrutiyet dönemine damgasını vuran mizaca göre muamele siyasetinin ve II. Meşrutiyet döneminde esneklik tanınan adem-i merkeziyetçilik ideolojisinin, çaresizlikten başvurulmuş bir seçenek olduğuna işaret eder. Benzer şekilde, karşı devrimin, alt perdede gerici bir ayaklanma, üst perdede ise büyük güçlerin rol aldığı fırka çekişmesi olduğunu ayırt etmeyen tarihçilerin makaleleri de nesnellikten uzaktır. Demek ki, devlet ve toplum kavramıyla sorun yaşadığı halde, kendini ve titrindikileri, resmi tarih yazımı kisvesiyle aklamaya veya yüceltmeye çabalayan Aşıkpaşazade²³ler olmuştur, olacaktır.

¹⁶ Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı Ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 103.

¹⁷ Orhan Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisi'nin Dış Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 235.

¹⁸ F.R. Bridge, "Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu 1900-1918", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Çeviren: Ahmet Fethi, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2013, s. 69.

¹⁹ B. Çelik, *a.g.e.*, s. 523.

²⁰ Hasan Taner Kerimoğlu, *Osmanlı Kamuoyunda Balkan Meselesi 1908-1914*, Libra Yayınları, İstanbul 2015, s. 56.

²¹ N. Berkes, *a.g.e.*, s. 254.

²² Kelam ve felsefe çatışmasını, dinsel-mezhepsel referanslardan "nispeten" uzak bir çerçevede kullandık. Bununla birlikte kitabi İslam'ın, evrensel yaklaşımlarla (örn. Karl Popper) uyum sergileyen, problemlere yaklaşırken metot kullanmayı vazeden prensiplerini unutmamak.

²³ Ahmet Yaşar Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, Kitap Yayınevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 21.

Alkend'in anakronizmi ise başat açıdan devlet ve fırka adamlığı ayrımını gözetmemesinde başlayıp, -Türkiye'nin kaygılarını uzak tarihten verdiği örneklerle çeşitlendirmesine rağmen yakın tarihteki tanıklıklarının dar kapsamı üzerinden değerlendirmesinde sona erer. *Birincisi*, “*İttihat ve Terakki Cemiyeti Rüesasının İstanbul'a Muvasalatı*” alt başlığı bünyesinde verilen diyaloglara göre, “*demokratik rejimlerde hiçbir partiye istinâd etmeyen hizmetlerin artık yaşayamayacağı*” fikrindeki Alkend, ‘*devlet adamının tarafgirlikler yapamayacağını*’ savunan rafine bir diplomatı hayretle karşılamış; fırkasındakiler ise kahkahalara boğulmuşlardı. Alkend ömrünün son senelerine geldiğinde, vaktiyle tuhaf bulduğu ve tiye aldıkları devlet adamlığı ile ihtilalci ayrımını en azından gözetiyor gibidir. Esere ilave edilen “*N. Ferruh Alkend'in Nezahet N. Ege Hanım'a Mektubu*” isimli bölümden, yazarın fikir değişimlerinin türünü tespit edebiliyoruz. İşte bu husus, dış politikayı kimin belirleyeceğine ve yürüteceğine ilişkin evrensel probleme işaret etmesinin dışında, Türkiye'nin çağdaşlaşmasının sınıfsal, kentli toplum yapısına kavuşmasından ve yönetimde kuvvetler ayrılığını ilke edinmesinden geçtiğini kavramakta güçlük çeken, berrak olmayan zihinlerin varlığına işaret etmektedir.²⁴ Teorik bakımdan ise Türk çağdaşlaşmasının, tarihi seyrine bakıldığında, çıkış yolu olarak sekülerliğe doğru kaçınılmaz şekilde ilerlediğini, görmezden gelen monşerlikten / dekadanlıktan bozma bir ‘*yabancılıkla*’ karşılaşırız.²⁵ Derinlerdeyse, toplumun ‘*hayali bir seyirciye oynayan*’²⁶ fenomeni veya psikozyatıyor olmalıdır. Bu itibarla, eserin en başat özelliklerinden olan, ‘*olgular tarihçiliği yerine olaylar tarihçiliğini*’ baz alan yaklaşımı, tarihçiliğimizin kronik ‘*kuşkuculuğunun ve yabancılığının*’ yakıtını doldurmakla kalmayıp, en tipik haline emsal teşkil eder. *İkincisi*, İttihatçıların Paris grubunun, Selanik ve Manastır hizipleri üzerinde fikri hegemonya kurduğu iddiası, Türkiye’ye miras kalan merkezîyetçi rejimi eleştirmesi için yazarın çıkış noktasıdır. Bu arada Jön Türk hizipleri üzerine çoğu tarih kitabında bulamayacağımız detayları barındırdığını itiraf etmeliyiz. Oysa, Türkiye’de çağdaşlaşmanın ulus bilincinin yerleşmesinden geçmekle birlikte, siyasi ve idari imtiyazlardan ziyade kuvvetler ayrılığına bağlı olduğu uzmanlarca kabul edilmektedir. Bu ince ayırım yetisi halen ‘*felsefe*’ yerine ‘*sağduyunun*’ tekelindedir.

Alkend, sistem sorunundan hareketle, İttihatçıların iç ve dış siyasetini, dolayısıyla Cumhuriyet’e yansıyan boyutunu örtülü biçimde eleştirmekten de geri durmamıştır. Öyle ki, iç siyaset bakımından, Hariciye Murahhaslığı sırasında, Iğdır’dan Ankara’ya göndereceği mektupların bir ayda gidebileceğini öğrendiği için, “*merkezîyetçiliğin ümran ve terakki hamlelerini geciktiren ve felce uğratan bir köstek olduğundan*” söz etmiştir. Aslında bu görüşleriyle, Faruk Sümer’in, ‘*Osmanlı’nın Anadolu’ya hiçbir şey vermediği ve geri bıraktığına*’²⁷ ilişkin siyasal, sosyal ve iktisadi gelenek eleştirilerinin habercisi gibidir. Doğrudur, Osmanlı, doğu despotizmi ve korporatizm dahilinde siyaseten, fiskalizm ve provizyonizm bakımından ise iktisaden, ‘*batılı anlamda*’ hiçbir zaman ‘*devlet*’ olmamıştır. ‘*İmparatorluk*’ sistemi dahilinde ‘*yönetmek*’ (politika) yerine ‘*idare*’ (siyaset) etmek durumunda kalmıştır. Kapitülasyonların ve millet sisteminin istismara açıklığı ise devleti derinden sarsmıştır. Söz konusu tecrübeler ışığında hassasiyetlerini hesaba katan Osmanlı hükûmeti ise Rus tehlikesini

²⁴ Osmanlı’da eğitim sistemi, İran’dakinin aksine siyasetle ünsiyet geliştirdiğinden ve bîat-korku denkleminde yaslanan eğitim faaliyetlerinde bulunduğu, şakirtlerin fikri yapılaşmaları kuşkucu bir bulanıklık içerisine sürüklenmiştir. Bu bağlamda, dinin gerçek anlamıyla siyasallaşmaya başladığı 17. yüzyıldan itibaren kelamcılarının bile felsefeci pozisyonuna kaydıkları, adeta rollerin karıştığı süreç başlamıştır. Kur’an’dan meşveret’i haklı göstermeye dönük, gerçekte siyasetle ilgisiz ayetleri yorumlamaya çalışmaları, en çarpıcı emsali teşkil eder. Bay Alkend’in ise Mektep-i Sultani’de okuduğunu biliyoruz. Ancak, ibtidâiyede ve rüşdiyyede gördükleri eğitimin modern eğitimle çelişen tarafları olduğunu söylemek mümkündür. Maarif sorunu konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: N. Berkes, *a.g.e.*, s. 321, 352, 443.

²⁵ Niyazi Berkes, “*iki yüzyıl süren deneylerin hepsinin 20. yüzyılda birer kısır döngüler tekrarlanması ve anakronizm haline geldiğinden*” söz etmektedir. Bakınız: N. Berkes, *a.g.e.* s. 17-23, 495.

²⁶ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, İletişim Yayınları., İstanbul 2017, s. 95.

²⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri – Boy Teşkilatı – Destanları*, 6. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2016, s. 15-16.

önceleyerek, Doğu Anadolu'nun gelişimini geciktirmek için elinden geleni yapmıştır.²⁸ Alkend'in eleştirmek için fırsat kolladığı Asım Bey'in hariciye nazırlığı sırasında bölgeyi merkeze yaklaştırabilecek demiryolu kararlılığının artmaya başladığına dair bulgularımız vardır.²⁹ İlginç gelebilir ama İttihatçıların, kanıksanmış bağımsız hareket tarzlarına koşut biçimde meslektan diplomatların sözüne itibar ettiğini gözlemledik. Asım Bey dış siyaseti belirlemesinde dikkate alınan isimlerden yalnızca biridir. Dolayısıyla, İttihat ve Terakki'nin dış siyasetinde yayımlacılık yerine çıkarları muhafaza etmeye yönelik edilgen tutumlar netleşmeye, Misak-ı Milli'nin temelleri atılmaya başlamış gibidir. Cumhuriyet ise İttihatçıların siyasi ve iktisadi bağımsızlık girişimlerini referans alarak, hem batıcı hem ulusçu taraflarıyla, devleti ve toplumu modernleştirmiştir. Yine de, devletin çeşitli gerekçelerle gözetmek zorunda kaldığı jeopolitik statükonun her zaman geçerliliğini koruduğuna inanıyoruz. Pasifliğin gerekçelerine dönem fark etmeksizin alt ve üst düzey görevlilerin, panteist ve nihilist esintileri, hatta sorumsuzlukları karıştığı için ataleti tevekkülden ayırmak daima güçtür. Sonuçta, eserde bu detayların içyüzü yer almaz. Gerçek detayın, ârızî veya münferit olaylar silsilesi yerine, siyaset, diplomasi ve tarih ilminin kavramlarından geçtiğini belirtmez. Ancak, okuru ister istemez meraklandırdığı için araştırmaktan alıkoyamaz. Bu sayede tarihin nasıl tersten okunabileceğini veya yazılabileceğini öğrenmemizi sağlar.

Alkend'in dış siyaset eleştirilerini irdelediğimizde ise ideolojisinin veya demokrat zihniyetinin tesirlerini bir kez daha fark ederiz. İnancımıza göre, bu ideolojinin kimi temsilcileri hedefleriyle büyük tezat içerisine girerek, despotizmin kırıntılarını (ben-merkezciliği) teşkil ettiği oluyordu. Aydın despotizmi bunların yalnızca bir türüdür. Aydınların, derin düşünme eylemleri, kişileri ve olayları özdeşleştirme meziyetleri, kendi zekalarını fark etmelerini de sağlıyordu. Sırası gelmişken, yazarın "*hepimiz biliriz ki maalesef toplumumuzun büyük kısmı okumak, yazmaktan mahrumdur ve meşrutiyet hayatının acemisidir. Fakat asla ahmak değil hatta zekidir.*" vurgusunda bulunması önermemizin müspet (olumlu) boyutuna denk düşmektedir. Fakat "*kerameti kendinden menkul*" sayan kimseler nezdinde evliyalık adeta yeniden canlanarak, menfi (olumsuz) boyut kazandığı sık görülmektedir. Bu doğrultuda, hikayeci (rivayetçi) tarihçilik despot aydınların sıkça başvurduğu araçlardan biridir. Kıssa anlatan bir evliyanın büyüüne kapılmamak nasıl mümkün değilse, somut kişilerden ve olaylardan bahseden aydına hayır diyebilmenin imkânı neredeyse yoktur (!) Zaten Alkend gibi '*romantik*' aydınlar nazarında tarihçi "*geri dönmüş bir peygamber*"³⁰ değil midir? Parantez açmak gerekirse, liberalizm etrafında başlayan otonomi taleplerinin, -Arnavutluk örneğinde tescillendiği üzere- bağımsızlığa giden sahnenin son perdesi olduğunu -yıllar geçmesine karşın itiraf etmemek- doğruya doğru derken, eğriye eğri dememektir. Benzer şekilde, Hariciye Nazırı Asım Bey'in (1911-12) İngiltere'nin Hindistan müşaviri Ali Han aracılığıyla bildirilen Sırp ve Yunan tekliflerinden haberdar edilmesine karşın, adım atmamasından bahisle, İttihatçıların diplomasiyi bilmedikleri gibi Balkan bozgununa sebep olduklarına gönderme yapmıştır. İttihatçıların diplomasiyi iyi kullanamadıkları, Talat Paşa'nın alt görevlilerin sağlıklı olmayan uygulamalarını desteklediği ve Ali Han'ın İngiliz bağlantılarının ve mezhebinin Erken Cumhuriyet yönetimi dışında³¹, anglofil '*sayılabilecek*' dönemin Hariciye Nazırı Asım Bey'in bile sıcak bakmadığı gerçeği bir kenara bırakılırsa, Sırp ve Yunan tekliflerinin samimiyetinin son derece kuşkuolu olduğuna dair elimizde zaten yeterince kanıt vardır.³² Tekrarlamak gerekirse, Alkend, iç siyaset eleştirilerindeki ideolojik yargılarını dış siyaset yorumlarına yansıtmaya devam etmiştir. Bunu şu '*söylenceden*' anlıyoruz: Nureddin

²⁸ Alan Bodger, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Çeviren: Ahmet Fethi, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2013, s. 143-144.

²⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: II, Kısım: I, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 507- 510.

³⁰ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Notos Kitap Yayınları, İstanbul 2010, s. 141.

³¹ N. Berkes, *a.g.e.*, s. 512. Erken Cumhuriyet'in mezhep yaklaşımını karşılaştırmak için ayrıca bakınız: Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslâm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 160.

³² S. Alparslan, *a.g.t.*, s. 121.

Ferruh Bey, Londra Sefareti'nde evrak memuruken, Büyükelçi Tevfik Paşa, Ali Han'ın bildirdiği Sırp-Yunan tekliflerini, Hariciye Nazırı Asım Bey'e iletmek üzere, bizzat kendisine yazdırmıştı. Üzerinden bir süre geçtikten sonra ise Balkan Savaşı çıkmıştı. İstanbul'a izinli geldiği bir sırada Hariciye Kalem-i Mahsus Müdürü Edhem Bey'i görmüştü. Londra'dan gönderilen tahriratın, Asım Bey tarafından hasıraltı edildiğini Edhem Bey'den öğrenivermişti. Alkend ise tahriratın Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinde bulunduğunu ileri sürmektedir. Araştırmalarımız Alkend'in *'söylencesini'* gerçeklemektedir. Ancak Alkend, Asım Bey'in, Bulgarlar ile sürmekte olan müzakereleri riske atmamak adına teklifleri nazikçe geri çevirdiğinden hiç söz etmemektedir. Asım Bey'in haysiyetini korumak için güya belgeyi hasıraltı bile etmeyecek kadar pervasız ve pişkin olduğunu çıkarsamamızı istemektedir. Kısacası, yalnızca isimlere, tarihlere, olaylara değinip, öylece bırakmıştır. Böylece, okurun devlete ve topluma yönelik *'kuşkuculuğunun ve yabancılığının'* azalmasına yardım etmez. Sonuçta, İttihatçıların dış siyasetindeki içe dönük tutumun Cumhuriyet'in dış siyasetine miras kalmasını ima yollu eleştirir.

Değinilen kimi ayrıntılar müstesna olmak üzere, okurun eseri çok ihtiyatla karşılaşması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan, araştırmacıların anıların-hatıratların subjektif değer taşıdıklarını ve birincil kaynaklarla mutlak suretle kıyaslamasının yapılması gerektiğini hatırlatıyor. Eser, II. Meşrutiyet dönemi diploması tarihi alanındaki kaynak kısırlığı göz önüne alındığında ise anı-hatırat türlerinin önemini hissettirmektedir. Bir başka ifadeyle, Alkend'in anıları, II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet dönemine ışık tutması hasebiyle siyaset ve diploması tarihi alanında başvurulabilecek önemli eserlerden saymak mümkündür. Ahrâr Fırkası'na ilişkin doğrudan bilgi veren kaynakların sınırlılığı bilindiği için alanında önemli bir boşluğu doldurduğu da söylenebilir. Üstelik, anı türünün ötesinde tarih kitabı niteliği taşıdığı için yazarın maksadı - belirtilen kaynak sınırlılığı gibi nedenlerden ötürü- hasıl olabilmıştır.

Sonuç olarak bahse konu anı kitabı, Osmanlı Ahrâr Fırkası'nın bağlantılarına (Heyet-i Müttefika), kimlerden kurulduğuna (Ahmet Fazlı, Celalettin Arif, Kıbrıslı Şevket Bey, Kıbrıslı Yüzbaşı Tevfik, Mahir Sait) sınıfına (bürokratlar grubu), pozisyonuna (muvazene ve murakabe), ayırmaçlarına (liberalizm, çekirdek kadrodan teşkil edilmiş şeffaf yapı) varıncaya değin kısmi doneler bağışlayarak 31 Mart Olayı kapsamında olay örgüsü ile birlikte kaleme alınmıştır. Kitabın temel önermesi İttihat ve Terakki, Balkan Cemiyeti iken Ahrâr'ın Avrupalı Fırka olduğudur. Bu doğrultuda Alkend'in *"Ahrâr Fırkası ve II. Meşrutiyet Anıları"* isimli eseri adem-i merkeziyetçilik propagandası yapmakta olup; gerek yazarın ontolojik bakımdan her iki dönemin de ürünü olması (Osmanlı-Cumhuriyet) ve gerekse her iki devletin diplomasisine ilişkin anektotlar bağışlaması açısından okunmaya değerdir. Üstelik, Erken Cumhuriyet döneminde, Alkend'in dışişleri kariyerini sürdürebilmesi, üniter devlet anlayışıyla çatışan geçmişi yeni rejimin önemsemediği yargısına bizi sürüklemektedir. İhtimal ki, eski çevrelerde ve literatürde, *'hakk-ı müktesep'* sanıyla tarif edilen hariciyecilere duyulan konjonktürel ihtiyaçlar kadar, *"İttihatçı olmayanlara"* kariyer kapısının açık tutulması, diploması kariyerinde şansının yaver gitmesini sağlamıştır. Tevsi-i mezuniyet tartışmaları üzerine diyalog içerisine girdiği Prens Sebahattin'in yakın dostlarından Doktor Nihat Reşat Belger'in ise ileride Atatürk'ün doktoru olması şaşırtıcı olmasa gerektir (!?) Bu açılardan eserin, Erken Cumhuriyet'in siyasi ve ideolojik mücadelelerine dair asgari / kısmi olmakla beraber ilginç ipuçları bağışladığı söylenebilir. Hatıratın, Tarık Zafer Tunaya'nın yararlanmadığını ifade etmeliyiz. Bununla birlikte Alkend ile röportajı sayesinde birinci derecede bilgiler edinmek vasıtasıyla, Ahrâr Fırkası'nı demokrasi tarihimize batılı anlamda gerçeğe en yakın ilk partileşme teşebbüsü olarak tanımlayabilirdi.³³ Nihai analizde, incelediğimiz eser, tarihe düşülen ilgili notu, Tunaya'nın vefatından yaklaşık yirmi yedi sene sonra daha anlamlı kılmaktadır.

³³ T.Z. Tunaya, *a.g.e.*, s. 175-187.

KAYNAKÇA

- Akşin, Sina., *31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.
- Alparslan, Serkut, *Meşrutiyet Dönemi Hariciye Nazırlarından Asım Bey'in (Mustafa Asım Turgut) Osmanlı/Türk Diplomasisindeki Yeri (1908-1918)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2018.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: II, Kısım: I, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.
- Bodger, Alan, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Çeviren: Ahmet Fethi, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2013, s. 125-174.
- Bora, Taml, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, İletişim Yayınları., İstanbul 2017.
- Bridge, Fr., "Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu 1900-1918", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Çeviren: Ahmet Fethi, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2013, s. 57-87.
- Çelik, Bilgin, *İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, Büke Kitapları Yayınları, İstanbul 2004.
- Demirel, Tanel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı Ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- İnalçık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Kerimoğlu, Hasan Taner, *Osmanlı Kamuoyunda Balkan Meselesi 1908-1914*, Libra Yayınları, İstanbul 2015.
- Koloğlu, Orhan, "İttihat ve Terakki Partisi'nin Dış Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 233-239.
- Kolcu, Ali İhsan, *Serbest Şiirin İlk Kuramcısı: Nureddin Ferruh Alkend, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Salkımsöğüt Yayınları., Erzurum 2017.
- Nureddin Ferruh Alkend - Ahrâr Fırkası ve II. Meşrutiyet Anıları*, Hazırlayan: Ali İhsan Kolcu, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2017.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türkler, Türkiye ve İslâm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Notos Kitap Yayınları, İstanbul 2010.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri – Boy Teşkilatı – Destanları*, 6. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2016.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.